

Tafakkur

3/4
95

Баҳраир ЖАЛОЛ асади

«Шарҳиндир минг асрлар ифра тинҳон, ўзбеки...»

МУХТАРАМ МУЖТАРИЙ!

Аенки, истиқлолнинг фарзандлари кўп, фарзандлари бехисоб. Санайверсак, кўлингиздаги мажалланинг саҳифалари ётармикан? Қонаверса, унинг ўзи ҳам истиқлол нечаси, истиқлол тўғриси оғайна келган бир фарзанд эмасми?

Мамлакатиниз ўзга эри тўғри ҳитираганининг тўрт йиллиги нишонланган кўнгуз кўнларда қибчу навқирон нашрнинг таваллудига ҳам бир йил бўлди. Эдингизда бўлса, бултур ҳудди шу кезларда унинг илк сони дунё юзани кўрган, илк саҳифаси эса журналнинг бош ташаббускори — Президент Имом Қаримовнинг оқ фотиҳаси билан оқилан, бу ҳол биз — тахририят аҳлига фахр бағишлабгина қолмай, зўр насулнинг ҳам юклаган эди.

Ҳқи, ўтган бир йил мобайнида биз ана шу юксам ишонгани оқлай олдикми? Сиз, азиз журналхонларнинг кўлингизга нуҳусиб йўл топа билдикми?

Бу саволларга қарздорлик тўғрисидаги ўзга жаъобиниз йўқ.

Журналнинг нишона сони Ватанинг истиқлолининг ут йиллигига айлангани эдингиздадир. Ана шу хайрли ишни арқанага айлантириши ниятида биз унинг навбатдаги — тўртинчи сонини ҳам муस्ताқилликнинг шонли тўрт йиллигига, Ватан истиқлоли, халқиниз ифтихорига доир мавзуларга бағишламоққа аҳд қилдик.

Дарвоқе, бу нуқадда мавзунинг теки, адои бормикан? Уни еритмоққа бир мажалла еки бу каби негалаб нашрлар кифоя ётармикан?

Муस्ताқилликнинг бир йиллиги танишканалари гошда нуқазган тайдониниз ўзга илк бор қузвор тарона экираганда ҳам ноталиши бир хаяжон ва ифтихордан кўнларда ешлар қалққани, юраклар, ташна юраклар қурқдан ҳқи ўргани тоабаз эсдан тикмас. Шу биргина оний ҳолат изҳор қилдасизга қанталар сўз, қанталар таъбир керак!

Истиқлол шу кўҳна тўнрокнинг фуқаросинан деган ҳар бир фидойи қалбини нақадар экилади, нақадар тоза назмун ва кашфиетлар ила бойитди!

Фараз қилайлик: бирок бир сабабга кўра тўрт-беш йил юртинизда бўлмаган, бу ердаги иккиловий ўзгаришлардан баътаном беҳабар бир зот, ийитиқоқо, бузун қайтиб келса, даставвал қандайин ҳолатга тўшади? Ҳа, балли, кўриб тўрганларин тўшмасмикан, деган ҳалма бормоғи тавийи.

...Тўрт довол ошиб, шитоб билан иларилаётган истиқлол тарихида, эҳтимомки, мажаллатиз таваллуд эки кичик, қантарин бир воқеадир. Биз ана шу эки кичик воқеага дахлдорлигиниздан ваҳтиермиз!

Эркин АБЗАМ

ТАФАККУР

Tafakkur

ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, РАНГЛИ-БЕЗАКЛИ ЖУРНАЛ

Бош муҳаррир
Эркин АЪЗАМ

Таҳрир ҳайъати:

Ҳалим БОБОЕВ
Хуршид ДАВРОН
Баҳодир ЖАЛОЛ
Азамат ЗИЁ
Анвар ЗИЁ (ЙУЛДОШЕВ)
Нажмиддин КОМИЛ
Хайриддин СУЛТОН
Убайдулла УВАТОВ
Озод ШАРАФИДДИНОВ
(бош муҳаррир уринбосари)
Тулелберген ҚАЙПБЕРГЕНОВ
Муртазо ҚАРШИБОЙ
(бош муҳаррир уринбосари)
Иброҳим ҒАФУР
Раҳима ҲАКИМОВА

Муассис — Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази

Матнларда фойдаланилган мисол, кучирма ва маълумотлар аниқлиги учун муаллифлар жавобгардир.
Журналдан кучириб босилганда манба қайд этилиши шарт.

Манзилимиз: 700029, Тошкент шаҳри, Отатурк кучаси, 24-уй.

56-86-79

56-87-67

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. 700029, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кучаси, 41-уй.

1995 йил 17 октябрда босмахонага топширилди. 1995 йил 20 ноябрда босишга рухсат этилди. Қоғоз бичими 70x100 1/16. 8 босма тобоқ. 4359-буюртма. Нашр адади 5000 нусха.

Бадий муҳаррир
Одилбек БОБОЖОН
Техник муҳаррир
Бойназар БОЙМУРОД

Ушбу сонда Рихситилла Нурибоев, Фарҳод Қурбонбоев ва Темур Мақсумов олган суратлардан фойдаланилди.

ЖУРНАЛ САҲИФАЛАРИДА

ТАРИХ ВА ТАРАҚҚИЁТ

Абдураҳим ЭРКАЕВ. Истиқлол ва миллий онг 8

ОЛИЙ МЕЗОНЛАР

Султонмурод ОЛИМ. Маънавият — масъулилик 14

ТУРКИСТОН НУРГА ТУЛГАЙ

Нурислом ТУХЛИЕВ. Умумий бозор — умумий манфаатлар тақозоси 19

ЕТТИ ИҚЛИМ МУҲДАСИ

Бетарафлик — асосий меъёр.
Швейцария элчиси билан суҳбат 24

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Мухаммадилҳом ЙУЛДОШЕВ. Тимсол — тасаввур чироғи 30

ОЛИЙ МЕЗОНЛАР

Тулелберген ҚАЙПБЕРГЕНОВ. Халқингни суй, Туркистонни суй 33

МУСТАҚИЛЛИК

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Абдулла ОРИФ. Соҳибқирон. (Драматик достондан парча) 37

БАШОРАТ САДОЛАРИ

Шайх Азизиддин НАСАФИЙ.
Зубдатул ҳақойиқ 45

РУҲИЯТ НАҚҚОШИ

Улуғларни улуғлар йуқлар 57

ЎЗБЕКИСТОН — ЯҒОНА ВАТАН

Гулсара БОБОЖОНОВА. Вақтдан узиб
яшаётган зот 60

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Хуршид ДАВРОН. Авлиелар
яратувчи шайх 63

БАШОРАТ САДОЛАРИ

Нажмиддин КУБРО. Фақирлик ҳақида
рисола 67

БИЗДАН ОЗОД ВА ОБОД ВАТАН ҚОЛСИН

Баҳодир АБДУРАҲИМОВ. Обидалар
абадияти 74

ХАЗИНА

Ботирхон ВАЛИХУЖАЕВ. Тарихийликдан
бадийликка. 76

КУНГИЛ МАДҲИЯСИ

Сирожиiddин САЙИИД. Ватан
абадий 82

НАСР ЖАВОҲИРЛАРИ

Нодар ДУМБАДЗЕ. HELLADOS. Ҳикоя . . . 84

ҚОР ҚҮЙНИДА ДОЛА

Улуғбек ДОЛИМОВ. Маърифатга
фидойи умр 99
Мунавварқори АБДУРАШИДХОН ўғли.
Жамият қандай очилур? 99

ТАРИХ ВА ТАРАҚҚИЁТ

Набихон БОҚИЙ. Нидолардан яралган
тарих 105

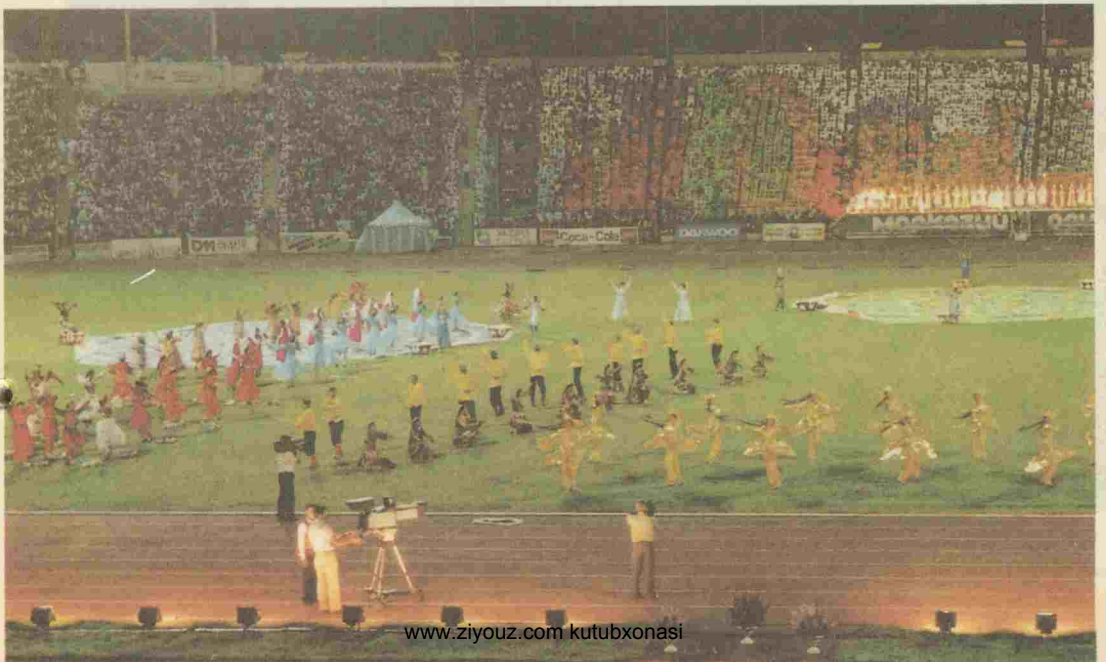
ФАРАЗЛАР ВА ТАХМИНЛАР

Суйима ГАНИ қизи, Урфон ОТАЖОН.
Уқ ва ёй рисоласи. 120
Рисолаи тийрандохтан 122

ВАТАН ҲАМДУ САНОСИ

ЛУКИАН. Мангу даъват 124
Тафаккур ҳақида ҳикматлар 126
Журналнинг инглизча мухтасар
мазмун 127

МУСТАК

**Ишончим комилки, йиллар
утиб, авлодларимиз бизнинг хал-
қимиз мустақиллиги йулида,
унинг тинч бунёдкорлик меҳна-
тини хўш кўриш йулида қилган
ишларимизга муносиб баҳо бе-
ради.**

Ислон КАРИМОВ

Абдурахим ЭРГАЕВ

да ҳам мураккабликларни вужудга келтираётир; нисбатан илмий қарашлар билан ноилмий, иррационал, ҳаттоки очиқчасига мистик қарашлар қоришиб кетаётир, яъни жамият дунёқарашини нафақат ранг-баранглик, балки эклектик характер касб этмоқда. Ҳақиқий миллий қадриятлар билан бир қаторда сохта қадриятларни ҳам тиклашга уришилар булмоқда.

Аввалги дунёқарашни метафизик инкор қилишга, эклектикага мойиллик маълум даражада совет даври мафкуравий демагогиясига нисбатан аксил-амалдир. Аммо бу ҳолат ўткинчилик эмас, доимийлик касб этса, унинг оқибати кўнгилдагидек бўлмайди. Шу боисдан дунёқараш масаласи бутун долзарблиги билан мустақилликни мустаҳкамлашнинг асосий маънавий негизларидан бирига айланмоқда.

Истиқлол ва

Мустақиллик — халқнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши, турмуш тарзи ва ижтимоий муносабатларини эркин танлаши ва ривожлантиришидир. Унинг негизини миллий эркинлик ташкил қилади.

Эркинликка фалсафий таъриф берилганда, унинг англаб олинган зарурият (Гегель таъбири) ва бу зарурият бўйича ҳаракат қилиш (Энгельс таъбири) экани маълум бўлади. Агар шу йўсинда фикр юритсак, мустақиллик — миллий даражада англаган зарурият ва бу зарурият бўйича умуммиллий ҳаракат, дейиш мумкин. Демак, миллий мустақиллик моҳиятида миллатнинг амалий фаолияти билан бир пайтда, ҳатто ундан ҳам аввал, унинг онги, муайян қарашлари акс этади.

Марксизм-ленинизмнинг илмий ва ғоявий инқирозга учраши, қазарма социализмининг ҳар томонлама танқид остига олиниши бугунги кунда нафақат алоҳида кишиларда, шунингдек, ижтимоий онгда, жамият дунёқарашини

Жамиятда совет давридагидан фарқли янги мустақиллик дунёқарашини қарор топмоғи — ҳаётини эҳтиёждир.

Мустақиллик дунёқарашини, энг аввало, Ўзбекистон тараққиётининг умумижтимоий назариясини қамраб олади. Зеро, у қурилаётган жамиятнинг мақсадларини, асосий арконларини, уларни яратишнинг концептуал тамойилларини илмий асослаб бермоғи лозим. Шунингдек, у Ўзбекистон халқининг муносиб ҳаёт кечиришини таъминловчи иқтисодий, сиёсий, ахлоқий, ҳуқуқий, эстетик ва бошқа ижтимоий-маданий қадриятларнинг, меъёрларнинг, ижтимоий мўлжаллар ва идеалларнинг янги тизими бўлади. Шу боисдан у миллий истиқлол мафкурасининг-да, мустақиллик шароитида шаклланаётган янги миллий ижтимоий онгининг-да назарий ва илмий-методологик ўзагини ташкил этади.

Мустақиллик дунёқарашини, шубҳасиз, коммунистик дунёқарашдан талай моҳият белгилари билан фарқ қила-

ди. Биринчидан, у воқеликка ва тарихий жараёнларга тор синфий ёки фирқавий нуқтаи назардан ёндашмайди. Иккинчидан, эклектик характер касб этиши мумкин эмас, яъни у бир-бирини инкор этувчи тамойиллар, ижтимоий баҳолар, ижтимоий мўлжаллар ва идеалларнинг механик йигиндиси бўлиб қолмаслиги лозим. У аҳолининг аксарият қисмида Ўзбекистоннинг ривожланиш йўли, келажаги, қурилаётган жамият ва бу жамиятнинг асосий арконлари туғрисида аниқ тасаввур ҳосил қилиши, жамият аъзоларини эса уларни амалга ошириш йўлида жиғлаштириши зарур. Учинчидан, бу дунёқараш ҳақиқий гуманизм гоёсини, яъни инсонни восита эмас, мақсад (Кант таъбири) деб тан олишни, шахс манфаатларини жамоат ва давлат манфаатларига қурбон қилишни эмас,

рини ҳисобга олмай, фақат синфий манфаатларни ёқлаш ва шу асосда миллатни бой-камбағалга ажратиб қараш охир-оқибатда тарихни нотўғри талқин қилишга, маданий меросни ёппасига рад этишга асос бўлди.

Ўз-ўзидан маълумки, мустақиллик дунёқарашини коммунистча партиявийлик ва синфийликдан холи бўлади. Шундай экан, ҳуш, янги дунёқараш нейтрал ёки эклектик сифат касб этадимми, деган савол туғилади.

Бугунги Ўзбекистон мулкчиликнинг турли шакллари тенг ҳуқуқчилигини тан олиш ва ҳуқуқий кафолатлаш асосида янги жамият курмокда. Мулкларнинг тенг ҳуқуқчилигини давлат ҳимоя қилиши Ватанимиз Конституциясининг 53-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган.

Турли мулк шакллари асосланган

МИЛЛИЙ ОНГ

балки уларни чинакамига уйғунлаштиришни, ҳар қандай ижтимоий фаолиятни инсон камолотига хизмат эттириш ва инсоннинг эркин ривожланишини таъминлашни асосий мақсадга айлантириши керак. Тўртинчидан, бу дунёқараш миллий ниғилизмни ҳам, миллий маҳдудликни ҳам инкор қилиши, миллатчиликдан ҳам, миллий камситиш туйғусидан ҳам холи бўлиши, умуминсоний ва байналмилалчилик қадриятларини эъозлаши, лекин ҳақиқий миллий ифтихор ва гурур билан йўғрилган, ижтимоий тараққиётга йўналтирилган ватанпарварликка асосланиши зарур.

Коммунистчасига тушуниладиган синфийлик ва партиявийлик ўта ноҳолис ва бир томонлама мушоҳада қилишга, оламни фақат «оқ-қора» бўёқлардан иборат деб қарашга, миллатни, унинг тарихини, маданиятини, маънавиятини иккига бўлиб ташлашга сабаб бўлди.

Умумхалқ, умуммиллат манфаатла-

жамиятда ҳам ҳар хил ижтимоий гуруҳ, табақа ва синфлар бўлиши муқаррар. Уларнинг ўз иқтисодий ва сиёсий манфаатлари, бир-биридан муайян даражада фарқ қиладиган қарашлари бўлиши ҳам табиий. Бинобарин, жамиятда маълум даражада синфийлашган дунёқарашлар ҳам қарор топади. Аммо бу ҳолат миллатни бўлиб юборишга сабаб бўлмаслиги керак. Бунинг учун эса миллатни бирлаштирадиган ягона умуммиллий гоё зарур. Бундай гоё бугунги кунда Ўзбекистон мустақиллигини сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий жиҳатдан мустаҳкамлаш, унинг буюк келажак барпо қилиб, юксак тараққий этган мамлакатлар даражасига етиши, жаҳон ҳамжамияти таркибида тенг ҳуқуқли субъект сифатида интеграцияга киришишидир.

Умуммиллий манфаатларга, умуммиллий гоёларга бефарқ бўлмаслик, уларга содиқликни эътиқодга ва ҳаётий дастурга айлантиришнинг ўзидек бу

**ХАЛҚИМИЗ ФАҚАТ ЖИСМАН ЭМАС, РУҲАН ҲАМ УЙҒОҚ БҮЛ-
МОҒИ ДАРҚОР. РУҲ БЕДОРЛИГИГА УНИНГ РАҲБАР-РАҲНА-
МОЛАРИ, ОЛИМУ ЗИЁЛИЛАРИ — БАРЧА ФАРЗАНДАРИ МАСЪ-
УЛДИР.**

ИСЛОМ КАРИМОВ

дунёқарашнинг нейтрал эмаслигини кўрсатади. Синфий кураш ва адоват нуқтаи назаридан, яъни большевойча тушуниш маъносидан бу дунёқараш нейтралдир. Аммо умуминсонийлик ва миллийлик, ахлоқийлик, адолат ва эзгулик учун кураш нуқтаи назаридан нейтрал эмас, бундай бўлиши мумкин ҳам эмас, зеро у муайян мақсадларни кўзлайди. Умуммиллий ғоялар, умуммиллий ва умуминсоний меъёрлар, қадриятлар янги дунёқараш — мустақиллик дунёқарашининг мазмунини ташкил этади. Мустақиллик дунёқараш — барча синф, табақа ва ижтимоий гуруҳлар дунёқарашидоғи умумийликдир. Уларнинг бир-биридан фарқ қилувчи манфаатларини ифодаловчи ғоялар эса хусусийликдир.

Ўзбекистонда янги маънавият шакллари асосланган халқ ҳужалигининг вужудга келиши, шак-шубҳасиз, сармоянинг Оврупода илк жамғарилиш даври ҳамда анархия ва эркин рақобатга асосланган капитализм давридан бир неча жиҳатига қўра тубдан фарқ қилади. Биринчидан, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар, ижтимоий ва илмий-техникавий тараққиёт, халқнинг онглилик даражаси ва маданий савияси тамомила ўзгача, яъни тарихий давр, объектив шарт-шароит ва субъектив омиллар мутлақо бошқача. Иккинчидан, янги мулкчиликнинг ва бозор муносабатларининг қарор топиши бизда стихияли эмас, балки давлат томонидан бошқариладиган ислохотлар негизда босқичма-босқич, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш асосида амалга оширилмоқда. Бу ҳол жамиятда кескин ижтимоий табақаланиш юз беришига йўл қўймайди, аксинча, синфий ҳамкорлик учун шароит яратлади. Учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нафақат мулкчиликнинг турли шакллари тенг ҳуқуқлилигини, шунингдек, жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, фуқаролар тенг ҳуқуқлилигини ҳамда ҳеч қайси

мафкура, яъни бирор синф ёки ижтимоий табақа, қатламнинг сиёсий қарашлари давлат мафкураси сифатида ҳукмронлик қилиши мумкин эмаслигини, ижтимоий ҳаёт эса сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши ҳам кафолатлайди.

Янги дунёқарашда сиёсий, мафкуравий плюрализм — фикрлар хилма-хиллигига ҳурмат билан қараш тамойили, миллий келишув, ижтимоий ранг-баранглик ва тенг ҳуқуқлилиқ, инсонни фаолиятига қараб қадрлаш каби хусусиятлар шаклланиб бормоқда. Улар келажакда янги жамият фуқароларининг эътиқодига айланиши лозим. Агар биз бунга эришсак, дунёқарашдаги синфийлик фақат тенденциозлик сифатида кўринади ва бу ҳол жамиятда демократия ривожланиши учун ғоявий асос бўлади. Турли тенденцияларни ифода этувчи сиёсий доиралар ва ижтимоий қатламлар ўзаро конструктив, соғлом оппозицияни ташкил этади. Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, «Бундай оппозиция жамиятнинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшади»¹.

Янги дунёқарашдаги яна бир муҳим жиҳат — фикрлар, қарашлар ранг-баранглиги тан олингани ҳолда унинг эклектик бўлмаслигидир. Унда воқеликка илмийлик, рационализм нуқтаи назардан ёндашишга кенг йўл очилади. Иррационалистик, диний ва мистик қарашлар тақиқланмасдан, таъқиб қилинмасдан, улар ҳар бир шахснинг ёки диний жамоанинг хусусий иши деб билинади. Буни таъкидлашимиз боиси шундаки, кўпчилик зиёлилар, ҳатто айрим таниқли файласуф олимларимиз ҳам собиқ КПСС ва совет давлатининг вуйлар, курашчан атеистик сиёсатини инкор қилиш, ўтмишдаги маънавий қадриятларни қайта тиклаш хусусида хийла соғлом

¹Ислом Каримовнинг «Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар» китобидан, 15-бет. Тошкент, 1992 йил.

фикрлар билдириш билан бирга, дунёвий ва диний билимлардан фойдаланиш борасида, назаримизда, баҳсли, эътирозли фикрларни-да айтмоқда. Айримлар экстрасенстик, парапсихологик, спиритуал ва бошқа турли иррационалистик оқимларга мойиллик кўрсатмоқда.

Масалан, бир олимимиз бундай деб ёзади: «Диний таълимотларга қарши муросасиз кураш олиб бориб, жамият аъзоларини маънавий камолотнинг кўллаб имкониятларидан бебаҳра этиб қўйдик. Жамиятда яхши механизаторлар, муаллимлар, шифокорлар, илғор теримчилар кўпайса ҳам иймонли, виждонли кишилар камайиб кетди. Иймонсизлик билан инсофсизлик, ваҳшийлик ўртасида масофа бир қадамдир. Иймонсиз, эътиқодсиз киши ҳар қандай ишга ҳам қўл уриши мумкин»¹.

Бу фикрларнинг айримларига қўшилган ҳолда бундай эътирозни ҳам айтиб ўтмоқчимиз: нега энди эътиқод ва виждон фақат дин асосида шаклланади? Нега фақат диндорларгина виждонли, эзгу ниятли кишилар бўлади-ю, дунёвий билимлар асосидаги дунёқараш соҳиблари ваҳший ва инсофсиз бўлсин? Ҳатто руҳонийлар ҳам дунёвий дунёқараш эгаларини бунчалик камситмаганлар. Ахир, дунёвий билимлар фақат вульгар-атеистик бўлмайди-ку, у идеалистик ҳам, илмий материалистик ҳам бўлиши мумкин.

Фикримизча, муаллиф дунёвий билимлар билан цинизм ва ахлоқсизлик ўртасидаги фарқни кўрмаётир. Бояги мисолдан у эклектика тарафдори экани яққол сезилади.

Биз большавойлар сингари назария «идеологик софлик», атеистик курашчанликка асосланган бўлсин, демаймиз, аммо назарияда турли тамойилларни механистик қориштириб юбориш тарафдори ҳам эмасмиз. Чунки бундай ҳолат таълим-тарбия ва мафкурада чалкашликларга сабаб бўлади.

Тўғри, нафақат дунёвий илмларни, балки Қуръони карим ва ҳадиси шарифни ҳам, тасаввуфни ҳам ўрганиш зарур, уларга маданиятимизнинг қудратли қатлами ва ўтмишдаги ғоявий манбаларидан бири сифатида қарамоғимиз лозим. Уларни ўрганиш маъна-

виятимизни бойитади, дунёқарашимизни кенгайтиради. Урганиш жараёнида кимдир динга эътиқод қилса — ўзининг иши. Лекин миллий мафкура, миллий мактаб, миллий тарбия ва одоб таълимотини шакллантириш жараёнида фақат динга, айниқса, диний мистикага ёпишиб олиш ярамайди.

Биз тарихдан сабоқ чиқармасак, истиқлол йўлини тўғри белгилай олмаймиз. Улугбек ва унинг илмий мактабидан кейин бизда деярли дунёвий фан доҳолари чиқмади. Нега бундай бўлди? Халқимизнинг ирсияти бирданга ўзгариб қолмагандир, ҳарҳолда! Ҳамма гап шундаки, XV асрнинг ўрталаридан бошлаб бутун Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон ҳудудида илмий рационализмдан кўра диний мистика устунлик қилди. Ушбу ҳолат илм-фан, маданият ва ижтимоий ишлаб чиқаришни инқирозга дучор этган ижтимоий-мафкуравий сабаблардан бири бўлди. Уша даврда ижтимоий ишлаб чиқариш ва фан ривожланиши учун зарур объектив шарт-шароитлар ҳали Овруподагидан кам эмас эди.

Мистика ҳукмронлик қилган жойда фан ривожлана олмайди. Шу боисдан бизда рационализмнинг ўзи ҳам диний тус олди ва хурофий ақидаларни асослаш учун хизмат қила бошлади. Илм-фаннинг инқирозга учраши эса оқибат-натijaда диний фалсафанинг, илоҳиёт фанининг ҳам инқирозига сабаб бўлди. Чунки маънавий тараққиётни ҳаракатлантирувчи куч схоластик ва догматик, кўр-кўрона эътиқод эмас, биринчи навбатда, дунёвий илм-фан ва санъатдир. Исломдаги диний-илмий тадқиқотни ҳам кўр-кўрона ишониш, хурофот сиқиб чиқара бошлади. Шу боис бора-бора буюк фикрчилар, тариқатчилар, диний файласуфлар ҳам етишиб чиқмай қолди.

Демак, янгича дунёқараш эклектик бўлмаслиги, унинг мазмунини дунёвий ва рационал билимлар ташкил қилиши лозим. Иррационализм ва диний қарашлар эса бир шахс онгидаги алоҳидалик ва хусусийлик бўлиб қолаверсин.

Мактабларда, ўқув юртларида, давлат тарбия масканларида янгича дунёқарашни шакллантириш ўқув-тарбия ишларида муҳим ўрин тутмоғи лозим. Дарвоқе, эътиқод эркинлиги тамойили на диний, на атеистик тарғибот олиб бормасликни ёки давлат ди-

¹ «Ўзбекистонда ижтимоий фанлар» журнали, 1994 йил, 5-сон, 17-18-бетлар.

ний ва атеистик тарғиботга баравар имқоният яратишини билдиради. Бундай ҳолатда атеистик ёки диний тарбияни нодавлат ташкилотлар ва оналарнинг ўзлари юритади.

Мустақиллик дунёқарашининг илмий рационалистик бўлиши унинг фақат «яланғоч рационализм»га асосланган технократик қарашлардан иборат эканини, ҳар қандай ҳиссиётни, ижтимоий туйғуларни инкор қилишини билдирмайди. Мустақиллик дунёқарашининг соҳиби роботсимон киши — зомби бўлиши мумкин эмас.

Мустақиллик дунёқарашини технократизмнинг бирёқламалигидан холи бўлиши керак. Маълумки, технократик қарашлар негизда инсондан, унинг маънавий-ҳиссий табиатидан бегоналаштирилган «яланғоч рационализм» ётади. Бундай рационализм фақат мақсадга мувофиқликни, фақат амалий фойдалиликни кўзлайди, ҳаёт чигалликларини кўпинча яхши тушунмасдан жўнлаштиради ва шаклий мантиққа суяниб ечишга ҳаракат қилади. Бундай рационализм кескин кўринишларида инсонда бағритошликни, меҳр-оқибатсизликни шакллантиради, ижтимоий муносабатлардаги инсоний жиҳатлар иккинчи даражали ҳисобланиб, уларга фақат муайян функционал муносабатларга қаралгандек қаралади. Пировардида анъанавий қадриятлар ўтмиш қолдиғи сифатида баҳоланади. Бу ҳол жамиятнинг ва ижтимоий муносабатлардаги инсонпарварлик моҳиятининг емирилишига, яъни дегуманизация — гайринсонийлик жараёнига сабаб бўлади.

Бояги олимпизмнинг фикрларида ҳам аслида вульгар-атеистик ва технократик таълим-тарбиянинг салбий оқибатларини эътироф этиш ётибди. Лекин муаллиф негадир масаланинг бу томонини қўйиб, динни мақташга ўтиб кетган. Технократизмнинг олдини олиш учун тақводорликка берилиш эмас, аввало, таълим ва тарбияни инсонпарварлаштириш зарур. Бунинг учун ҳиссий тарбияга, ижобий туйғуларни шакллантиришга катта эътибор даркор. Бу эса, энг аввало, ахлоқий ва эстетик тарбия воситасида амалга оширилади.

Демак, мустақиллик дунёқарашини илмий рационализм билан бирга инсонпарварлик — гуманизм масаласини ҳам кун тартибига қўймоқда. У ҳа-

қиқий инсонпарварликка таянган мазмун касб этмоғи лозим.

Мустақиллик дунёқарашини «Шарқ ва Ғарб» инсонпарварлик назарияларини чуқур таҳлил этиб, улардаги барча соғлом гояларни ўзлаштириши ҳамда ҳар қандай ижтимоий-маънавий фаолиятни инсон камолотига хизмат қилдиришга йўналтира олиши керак.

Дунёқарашнинг таркибий қисми бўлган ахлоқий ва ҳуқуқий қарашлар ҳам, биринчи навбатда, чинакам инсонпарварлик билан бойитилмоғи лозим.

Собиқ коммунистик режимга хос иккиюзламачилик, икки хил стандарт, икки хил ахлоқий меъёр бўйича яшаш каби иллатлар жамиятнинг турли қатламларига анча сингиб кетган эди.

Меҳнатингизга яраша ҳақ ололма-сангиз-да, бола-чақангиз, рўзгорингиз ҳақида қайғуришга мажбур бўлсангиз, тирикчиликни ўйлаб давлатни алдашга тушсангиз, инсоний фазилатлардан маҳрум бўла бошлайсиз, худбинлигингиз ошади. Ўзгалар гамига, дардига бефарқлик, лоқайдлик шакллана бошлайди. Куюнчаклик, қайғуриш, ўзгаларга ҳамдард бўлиш каби инсонпарварлик хислатлари таназзулга учрайди. Оқибатда ватанга муносабат ҳам бефарқлик томон ўзгаради. Бунинг, албатта, объектив сабаблари бор эди. Ўз тупроғингизда яшаб ватанингиздан ярим жудо бўлсангиз, тилингиз, урф-одатларингиз чегараланса, ўз тарихингиз қолиб, ўзга халқ тарихини ўргансангиз, шубҳасиз, сизда ватанпарварлик туйғуси сўниб кетмаса-да, анча-мунча пасайиши турган гап. Ватан тушунчаси ўрнини сизга мутлақо бефарқ қарайдиган мавҳум давлат тушунчаси эгалласа, бу ҳам ватанпарварлик туйғусини янада сусайтиради. Умуман, жамият ва шахс ўртасидаги муносабатларда ижтимоий адолат бузилса, бундай мамлакатда оммавий ватанпарварликни шакллантириш қийин.

Ижтимоий адолат бузилгани туфайли совет давридаги инсонпарварлик ҳам, ватанпарварлик ҳам кўп жиҳатдан сохта эди.

Янги ахлоқий қарашлар инсонпарварлик ва ватанпарварлик гоялари теварагида шаклланиши лозим. Президент Ислам Каримов инсонпарварликни умуминсоний қадриятлардан бири сифатида, ватанпарварликни мустақил

Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари қаторида бежиз алоҳида ажратиб кўрсатмайди¹. Ватан мустақиллигини ахлоқан покланмасдан, совет ахлоқининг иккиюзламачилиги, икки хил стандартию меъёри ва умуман, ахлоқсизлигидан қутулмасдан туриб мустақамлаб бўлмаслиги ҳар бир шахснинг онгига етиб бориши лозим.

Аммо энди инсоф, виждон, адолат, эзгулик каби меъёрларнинг янгича мазмунини фақат ислом ақидалари доирасида тушуниш билан чекланиш ҳам бугунги тараққиёт талабига мос эмас.

Мустақиллик энг буюк қадрият, ижтимоий идеал сифатида ҳар бир шахс ва бутун жамият дунёқарashiда акс этса, миллат мустақиллигини тўғри йўлга бошқаришни билса ва унинг имкониятларини амалга оширсагина у реал воқеликка айланади.

Агар биз тарихимизга, ўтмиш маданий меросимизга, бугунги имкониятларимизга ҳолисона баҳо бера олмасак, миллийликни ривожлантирамиз деб, миллий маҳдудликка ёки миллатчиликка бурилиб кетсак, мустақиллигимиз истиқболсиз бўлади.

Худди шундай, агар бизда ўз кучимизга ишонч ва миллий ирода етишмаса, миллий нигилизм кучайса, бу ҳам мустақиллигимизни истиқболсиз қилади. Шу боисдан, янгича дунёқараш миллий ифтихор ва ғурур билан йўғрилган, лекин миллатчилик ва миллий маҳдудликдан холи бўлган ватанпарварликка таяниши керак. Буни таъкидлашимизнинг сабаби шундаки, гоҳо қуйидагига ўхшаш фикрлар учраб

туради: «Матбуотда баъзи кишилар бу масалада ҳам (мафкура масаласида — А. Э.) чет давлатлардан ўрганайлик, деган фикрни билдирадилар. Шу тўғримики? Менимча, ўз маънавиятимиз келажак авлодни тарбиялашда етарли деб ўйлайман»². Бу фикр истиқлол мафкурасига бағишланган давра суҳбатига олға сурилган эди.

Мана, бошқа бир жиддий фикр: «Кейинги вақтларда илмий адабиётимизда «фуқаролар жамияти», «демократик давлат», «хуқуқий давлат» каби иборалар кўп қўлланилмоқда. Лекин бу тушунчалар биз учун янгилик эмас, улар аслида бундан 1000 йил олдин бизнинг буюк файласуфларимиз, хусусан, Абу Наср ал-Фаробий илгари сурган «фозил давлат», «фозил шаҳар» ибораларининг оврупоча ифодасидан иборат, холос»³.

Назаримизда, бу фикрларда миллий маҳдудликка мойиллик бордек сезилади. Маданий-маънавий меросимиз билан ҳаққоний равишда фахрланган, уни чуқур ўрганиб, эгаллаб олишимиз лозимлигини ва мустақилликни мустақамлашда у бизга асосий таянч бўлишини таъкидлаган ҳолда, инсоният эришган ютуқлардан — умуминсоний қадриятлардан фойдаланиш ҳам бизга сув билан ҳаводек зарурлигини алоҳида эътироф этамиз. Биз фақат ўрта асрлар идеаллари ва тушунчалари асосида янги мустақил Ўзбекистонни ривожлантира олмаймиз.

Мустақиллик ҳар бир шахсдан ва миллатдан мутелик ҳамда лоқайдлик кайфиятини энгишни талаб этади. Бунинг учун эса кучли эътиқод ва ирода, яъни янгича дунёқараш зарур.

МУСТАҚИЛЛИК

¹Ислом Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» китоби, 65-бет. Тошкент, 1992 йил.

²«Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси» тўплами, 57-бет. Тошкент, 1993 йил.

³Уша тўплам.

Султонмурод ОЛИМ

МАЪНАВИЯТ • МАСЪУЛЛИК

Ислом Каримовнинг «Истиқдол ва маънавият» китоби ҳақида мулоҳазалар

Олам шу қадар мукамал яратилганки, унда на бир зарра ортиқ, на бир зарра кам.

Ана шу комиллик ичра энг баркамол мавжудот эса инсондир. У маънавияти туфайли шундай шарафга лойиқ кўрилган. Одам боласи айнан ана шу жиҳати билан барча жонзотлардан устун туради.

«Маънавият» сўзининг ўзаги — «маъно»дир. Уни «маъни» деб ҳам ишлатамиз. Дунёдан маъно излаган киши маънавият сари талпинаверади ва шу тариқа яхшилик ва ёмонликнинг фарқини англаб етади.

Демак, қисқа қилиб айтсак, маънавият — яхшиликка мойиллик ва ёмонликдан тийилиш ҳиссидир. Эҳтимол, халқимиз шу боис яхши кишини «бамаъни», ёмон кимсани «бемаъни» деган сифатлаш билан атар.

Яхшилик ё ёмонликнинг миллати бўлмайди. Бироқ ҳар бир халқнинг ўз маънавияти бор. Демак, маънавият — миллий ҳодиса ҳамдир. Шунинг учун Ватанимиз мустақиллигидан кейин миллий маънавият давлат аҳамиятидаги муҳим масалага айланди, истиқдол ва маънавият бир-бирига боғлиқ тушунчалар бўлиб қолди.

Бизда давлат — бош ислоҳотчи. Маълумки, фуқаролари кучига таянган давлатгина жиддий ўзгаришларни амалга ошира олади. Шу боис ҳам миллий сиёсатимизда маънавият — баркамол инсонларни шакллантирувчи муҳим омил деб қаралмоқда.

Масаланинг нозик жиҳати шундаки, жамиятда кечаётган ислоҳот — ўзгаришлар халқнинг азалий ва бой маънавий меросига шикаст етказиб қўймаслиги зарур. Мустақил Ўзбекистон сиёсатида бу масалага аввалбошданоқ жиддий ёндашилди ва мақбул йўл танланди. Президент Ислом Каримовнинг «Истиқдол ва маънавият» китобини ўқиб, бу нарсага яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз. Китобда давлат сиёсатининг маънавият билан бевосита боғлиқ жиҳатларига оид қарашлар, нуқтаи назарлар, кўрсатма ва йўл-йўриқлар жамланган.

Рисоладаги ҳар бир мақолага махсус сарлавҳа қўйилган. Улар шундай жойлаштирилганки, муаллиф илгари сурган фикр ва ғоялар мантиқан боғ-

ланиб, бир-бирини тўлдириб боради. Ҳуқуқчи муаллифнинг истиқлол ва маънавият ҳақидаги қарашлари ҳаёт билан баробар ўсиб, кўлам ва салмоқ касб этиб бораётганини ҳис этади.

Хўш, мамлакатимиздаги ислоҳотларнинг энг асосий йўналиши нимага қаратилган? Бу хусусда рисолада қандай фикрлар мавжуд?

Лунда қилиб айгиладиган бўлса, Ватанимиздаги ислоҳотлар, аввало, «Инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилишига (5-бет) қаратилган. Ўз имкониятларини эркин намоён қиладиган инсон юксак маънавият соҳиби бўлсагина эзгу ишларга қўл уради. Бозор муносабатларига ўтилаётган, хусусан, мустақилликни мустаҳкамлашнинг мураккаб босқичини бошдан кечираётган пайтда «халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш — Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифаси» (7-бет) бўлиши табиий. Миллий маънавият масаласи, эҳтимол, юртимиз тарихида ҳеч қачон бу қадар юксак мақомда дастурий вазифа қилиб қўйилмаган эди.

Миллий давлатидан маҳрум этилган халқ учун «миллий маънавият» деган тушунчанинг ўзи ҳам нисбатан янги. Бироқ уни тор қобикда тушунмаслик керак. Ислоҳ Каримов мулоҳазалари ва кўрсатмаларини умумлаштириб, бизнингча, миллий маънавиятимиз асослари қуйидаги уч манбадан иборат десак бўлади:

- умуминсоний қадриятлар;
- ислоҳ таълимоти;
- ўзбек миллий урф-одатлари.

Ана шу уч асоснинг узвий бирлиги яхлит тушунчани ҳосил қилади. Бунинг маъниси шуки, биз, аввало, инсонмиз ва, табиийки, инсонга хос бар-

ча умумқадриятларга амал қилиб яшаймиз. Бундан ташқари, биз — мусулмонмиз, ислоҳ таълимотини юксак қадраймиз, ҳаёту аъмолимизни ана шу олий ақидага мослаймиз. Биз — ўзбекмиз, бинобарин, миллий анъаналаримизни асраб-авайлаган ҳолда мустақил давлат қураимиз.

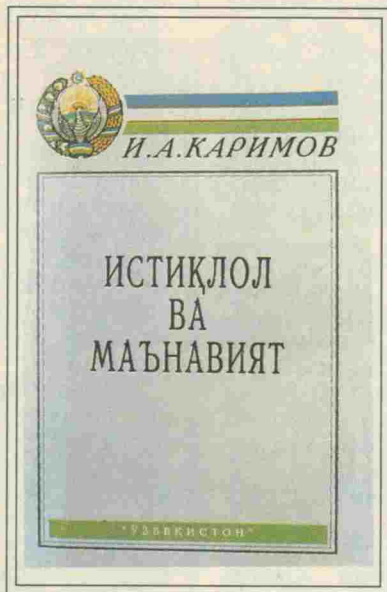
Маънавият кундалик ҳаётимиз, хатти-ҳаракатимиз, туриш-турмушимиздан айри бир нарса эмас. Инсон тирикликнинг ҳар бир муаммосига муносабат билдириб, маънавий даражасини намоён этади. Бежиз эмаски, одамзод яралганидан буён маънавиятга ташна. У руҳий комилликка интилади. Шу боис, Оллоҳ уни икки олам сарвари, кўли мавжудот — ягона борлиқнинг гултожи қилиб яратди.

Аммо инсонга хос маънавий-руҳий юксаклик моҳиятини барча ҳам бирдек ҳис этавермайди. Айниқса, бугунги кунда айрим кишиларнинг маънавий даражаси шахсий ҳузур-ҳаловатни ўйлашдан

нарига ўтмаётир.

Китобда бугунги баъзи қийинчиликларнинг асл сабаблари теран таҳлил этилади. Истиқлол давридаги мураккабликлар бир асрдан зиёд давом этган истибдод ва мустамлакачилик сиёсати оқибати экани ҳаётий далиллар воситасида тушунтирилади, улардан халос бўлиш йўллари асослаб кўрсатилади.

Рисолада маънавият масаласи инсон ва Ватан тушунчасидан, энг муҳими, иқтисод ва сиёсатдан юлиб олиб таҳлил этилмайди. Зеро, маънавият иқтисодга бевосита алоқадор. Инсон жамиятдан фақат ўмаришнинг ўйласа, шахсий манфаатдорлик элу юртга наф келтириш асосига қурилмаган бўлса, шахс хатти-ҳаракатлари охир-оқибатда Ватанга хиёнат ё кони зиён бўлиб

чиқса — буларнинг барчаси маънавий муҳитнинг бузилганидандир.

Исломотаълимотида Оллоҳ инсонни қуйидаги уч жиҳат билан яратгани айтилади:

- ҳайвонлик хусусияти;
- шайтонлик хусусияти;
- фаришталик хусусияти.

Таассуфки, баъзи кишилар батамом ҳайвонийлик домида қолади. Улар ҳаёт деган улуг неъматни яккаш еб-ичишу ётиб-туришдангина иборат деб билади, нафсининг қулига айланиб, ҳайвоний эҳтиёжларини қондириб лаззатланишдан ўзга ишга ярамайди. Нафсонийликнинг талай иллатлари бор, нафснинг ҳам тури кўп. Шарқнинг буюк мутафаккирлари нафсонийликни бевоқифа ҳайвонийлик билан боғлаб тушунтиришлари бежиз эмас.

Яна бир тоифа киши нафс йўлида шайтонийликни ишга солади ва кечаю кундуз қинғирлик билан шугулланади. Улар манфаатлари йўлида инсофи, самимий, соддадил одамлар меҳнати, номи ва иззат-нафсини қурбон қилиб кетаверади. Энг ёмони, улар шайтоний ишларини ақллилик маҳсули деб баҳолайди, тўғри йўл тутиб ҳалол меҳнатдан кун кўраётганларни эса гўлу гумроҳ деб билади.

Хайрият, учинчи бир гуруҳ кишилар ҳам бор. Улар инсонни Оллоҳнинг энг буюк асари, икки дунё хилқати деб ҳисоблайди. Ҳар бир хатти-ҳаракатида ана шу юксак маънавий эътиқод руҳи акс этади. Инсон деган ном, улар назарида, поклик рамзи янглик муқаддасдир. Ахир, жаннат ҳурлари — фаришталар ҳам Одам Отага таъзим бажо келтирган! Бу дунёда бировга ёмонлик қилмай, бошқанинг ризқига кўз олайтирмай, фариштадек покликка интилиб яшаш мумкин. Очигини айтганда, жамият ана шундай фариштасифат одамлар билан нафас олади. Дунёдаги асл моддий ва маънавий бойликлар ҳам ана шу танги, ҳалол, қаноатли, ҳаққига қойил, камсуқум, хуллас, маънавиятли одамлар пешона тери эвазига яратилаётгани сир эмас.

Дунёдаги энг катта бойлик нима? Инсоннинг ўзи, албатта. Давлатнинг энг катта бойлиги-чи? Мамлакат хал-

қи. Ватанимизда инсон омилига зўр эътибор берилаётгани бежиз эмас. Агар биз эртага бутунгидан яхшироқ яшашни истасак, бутун кечагидан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқаришимиз лозим. Бошқа йўли йўқ. Акс ҳолда, биримиз икки бўлмай, замон билан баравар қадам ташлаёлмай қолаверамиз.

Баъзан Тошкентнинг ута гавжум ерларида юриб, бир нарсани ўйлаб қоласиз. Қаранг, шунча одам! Ҳаммаси еб-ичади, кияди; ётиб-турадиган бошпанаси бор; нақлиёт, электр ва бошқа турмуш учун зарур қанча-қанча воситалардан фойдаланади. Лекин шу одамларнинг ҳаммаси ҳам еган-ичгани, кийгани ва ҳоказо харжларига тенг келадиган бирор бир қиймат яратадими? Жамият учун фойдали бир иш қиладими? Кўпчилик қуруқ истеъмолчи бўлиб қолмаяптими? Халқимизнинг «Бекордан худо безор» деган доно ақидаси бутун сал ёдимиздан кўтарилмадими?

Одамлар иш билан тўлиқ банд бўлсин десак, социализмдан мерос: «Кўп ишласанг ҳам — шу ойлик, оз ишласанг ҳам — шу ойлик» деган ақидадан қутулмоқ керак. Шундай муносабатларни шакллантириш лозимки, одамлар ишдан, унинг натижасидан янада кўпроқ манфаатдор бўла бorsин.

Ўзбекистонда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларнинг туб моҳияти ана шунга қаратилган. Демак, инсон омили асосида ҳаётни яхшилаш, фуқаролар турмуш даражасини ошириш — бош мақсад. Дунё кун сайин илдамлаб борапти. Бутун кечагидек меҳнат қилиш кифоя эмас. Кечагидан кўпроқ меҳнат қилиб, кечагидан мўроқ маҳсулот яратиш дардида ёниш ҳам керак. Бунинг учун эса кишида юксак малақадан ташқари юксак маънавият ва ақл-идроқ ҳам бўлмоғи зарур.

Инсон токи тирик экан, ўзини тинмай ривожлантириш имконини қидиради. Жонга азоб бермай, жон роҳатига етаман, деганлар адашади. 24 соатлик кеча-кундузни ҳеч ким 25 соат қилиб беролмайди. Фақат биргина имкон бор: 24 соатда 25 соатлик ишни удалай олиш. Эртага эса 26 соатлик,

индинга 27 соатлик ишни бажариш... Дунё тарихида из қолдирган буюклар, юксак тараққиётга эришган халқлар тажрибаси шуни кўрсатиб турибдики, ўзни камол топтириш учун оқилона қураш мудом эзгулик келтирган.

Президент Ислоҳ Каримовнинг «Истиқлол ва маънавият» китоби мутолааси кишида ана шундай мулоҳазалар тугдиради.

Муаллиф наздида ислоҳотларимизнинг ҳал қилувчи омили иқтисод ҳам, сиёсат ҳам эмас. У киши: «Жамиятни ислоҳ этишда янгича, замонавий фикрловчи кишиларга таяниш... ҳал қилувчи омил», деб ёзади. Чиндан ҳам, дунёда куч эмас, ақл-заковат, фикр-ғоя кураш майдонига чиққанига анча бўлди. Энди ҳар бир мамлакат ўз ақлий-маънавий салоҳиятини қай даражада камолга етказганию ундан қандай истифода қила олганига қараб тараққий этади. Шу маънода Президентимиз Япония билан Жанубий Корея равақини айнан «халқларнинг ўз интеллектуал бойлигидан оқилона фойдаланиш»ида кўради. Шу боис у киши нутқ ва маърузаларида маънавиятимиз пойдеворини қўйган, миллий интеллектуал бойлигимизни яратишга муносиб ҳисса қўшган, жаҳонга машҳур зотларнинг муборак номларини қайта-қайта тилга олиб, улар меросини ўрганиш, чинакам эл мулкига айлантиришга мудом даъват этиб келмоқда.

Китоб уқувчини «бепарволик»дан, «саёз фикрлаш»дан қутулишга, Ватан ва халқ олдида турган чўнг вазифалар устида бош қотиришга, умумий инқирозни тезроқ бартараф этиш йўллари-ни излашда ҳаммани бир тану бир жон бўлишга ундайди.

Афсуски, кўпчилигимиз ҳаётимиз, оиламиз учун ҳам, мамлакат равақини учун ҳам ўзимиз куйинишимиз кераклигини унутмаётган эдик. Чунки илгариги замон мафкураси халқ учун давлат қайгуради, деган ақидадан онгимизга қаттиқ сингдирган, инсон омилига паст назар билан қараб, кишиларни амалда ташаббуссиз, ҳақ-ҳуқуқсиз қилиб қўйган эди.

Мазкур рисоланинг муҳим жиҳати шундаки, унда тарих ва келажак ол-

дида олий даражадаги жавобгарлик ҳисси устивордир.

Мустақиллик даври Ўзбекистон сиёсатида тарихдан сабоқ олиш янги бир сифат тарзида намоён бўлиб келяпти. Бу ҳол ноҳақ унутилган боболаримиз меросини қайта ўрганишда ҳам, кўп қадим қадриятларимизни тиклаётганимизда ҳам, улуг аждодларимизнинг таваллуд кунлари тантаналарини ўтказиб беришимизда ҳам кўрилади.

Тарих — буюк мураббий. Халқимизнинг жаҳон тамаддуни (цивилизацияси) саҳнасининг баланд поғонасига чиққан даври — XV асрни, лоақал, замона қуёшлари — Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобурни эслайлик. Бу аср миллий маънавиятимиз равақининг ҳам чўққиси эди. Биз учунгина эмас, ўша давр умумжаҳон маънавияти учун ҳам кўп юксак, эҳтимолки, энг юқори поғона эди бу. Гап шундаки, ўшанда ҳам маънавият давлат сиёсатига айланган эди. Улуғбек, Бобурлар шоҳ эди, Алишер Навоий эса Ҳусайн Мирзо салтанатининг буюк таянчи — Бош вазир эди.

Бугун ўзбек давлати ўзининг бой меросига суяниши, ўша маънан юксак чўққиларга интилиши жуда-жуда табиий.

«Истиқлол ва маънавият» китобида маънавият масалалари хусусида гап кетар экан, муаллифнинг ўтмиш билан бутунни, бугун билан келажакни бири-бирига узвий боғлаб мулоҳаза юритгани эътиборни тортади. Тарих олдида жавобгарлик, бугунга масъулият ва келажак учун бурчдорлик туйғуси Президентимизни мустақил Ўзбекистон қисқа бир фурсатда босиб ўтган йўлга сиёсий баҳо беришга ҳам ундайди. Мутолаа жараёнида сиз ўзингизни истиқлол тарихи саҳифаларини варақлагандек ҳис этасиз. Яна Ислоҳ Каримовнинг маънавиятга дахлдор қарашлари йил эмас, ҳатто ой сайин теранлашиб, кенгайиб, муайянлашиб борганига амин бўласиз. Бу эса маънавият миллий давлат қуриш тажрибасида нақадар муҳим омил эканидан далолат беради.

Президент мулоҳазалари турли-туман фикрлар йигиндиси ёхуд фақат

назарий йул-йуриқлардангина иборат эмас. Улар — бевосита амалий сиёсат. Чунки материалларнинг аксарияти муайян воқеа ё тадбир муносабати билан юзага келган маъруза, нутқ ё табрик; Ўзбекистон раҳбарининг сиёсий фаолияти маҳсули, тўғридан-тўғри ҳаётимизга кириб борган ё кириб бораётган амалий ҳаракат ҳам.

Президент маънавият хусусидаги фикрларини айтибгина қўя қолаётгани йўқ. Турли сабаб билан билдирилган талай мулоҳазалар кетидан фармонлар чиқяпти, юбилейлар, учрашувлар ўтказилляпти, илмий йўналишлар тайин этиляпти. Хуллас, бу гоёлар ҳаётга имкон қадар сингиб, маънавиятимиз миллий изга тушиб боряпти.

«Истиқлол ва маънавият» саҳифалари аро уфуриб турадиган бир ёруғ руҳ бор, бу — муаллифнинг қайноқ қалби, ватанпарварлик жасорати, теран фикри, келажакка ишонч билан тўлиб-тошган мардона шижоати. Китобдан нафақат сиёсий арбоб, давлат раҳбари, бака бир юртош, миллатдошингининг дарди, Ватанига меҳри, халқига жонфидалигини ҳам туясиз. Бу инсон оламга бағоят очиқ кўз билан боқади. У дунёнинг фонийлигини, умрнинг оқар сувдек ўтиб бораётганини бир банд аянглик ҳис этади. Бу унинг кўп мулоҳазаларида сезилиб, билиниб туради. Мана, шулардан бири: «Президентлар келадия кетади, лекин Гафур Гуломдек улуг ижодкорлар, шоирлар, адиблар, уларнинг ижоди боқий қолади. Шу нуқтаи назардан айтмоқчиманки, президентлар ёки раҳбарлар қаерда бўлмасин, қайси даврда бўлмасин, агарки, узоқни ўйлайдиган бўлса, чуқур фикр юритадиган бўлса, авваламбор, шу ижодкорларга шароит туғдириб бериши керак».

Бу инсон узини ҳам, ўзгаларни ҳам эзгуликлар қилиб улгуришга, келажак-

ка бой ва мутараққий Ватан қолдиришга чорлайди: «Эндиги вазифа, — дейди у, — боболаримизнинг поймол этилган орзу-умидлари ҳаққи, авлодаримизга, сизу бизнинг фарзандларимизга бутун дунё билан тешпа-тенг бўйлашадиган буюк Ўзбекистонни мерос қилиб қолдирмоқдир».

«Келажак авлодлар учун озода ва обод Ватан қолдириш» дардида куйиб-ёнаётган кишилардангина буюк ишлар кутса бўлади. Кутса бўладигина эмас, кучли жавобгарлик ҳисси борлиги учун ҳам улар: «Биз улуг сиймоларнинг ворислари сифатида халқимизнинг маънавий камолоти, тинч ва фаровон ҳаёти учун жавобгармиз», дея олади. Жавобгарлик ҳиссининг нечоғлиқ кучли эканига қараб ҳам кишилар маънавий даражасини белгилаш мумкин. Чунки ҳар қандай маънавий камолот замирида инсоннинг Оллоҳ ҳузурида, виждони олдида бошқа инсонларга нисбатан масъуллиги ётади.

«Истиқлол ва маънавият» китоби муаллифи билан мулоқот давом этар экан, шуни сезасизки, у киши сиз билан бир инсоний тилда сўзлашмоқда. Бу унинг ўзини сизга яқин олиб, сафдош сезиб, сиз билан ёнма-ён туриб дардлашаётганида яққол кўринади. Чунки у «буюк ва қудратли, сеvimли ва азиз халқига «унинг бир фарзанди сифатида» мурожаат қилади. Шунда, сиёсатда ҳам баландпарвоз гаплар, гоёвий-мафкуравий зугумлар билан эмас, одамдек — юракдан гаплашиш мумкин экан-ку, деб ўйлайсиз.

Юракдан чиққан ҳар қандай сўз эса таъсирчан бўлади.

Шуни ҳам унутмайликки, қайси минбардан ва кимга айтилаётганидан қатъи назар, Ислом Каримовнинг ҳар бир гапи бугун ўзбекининг ўз давлатига эга қадим миллат сифатида дунёга қаратилган сўзи бўлиб жаранглаяпти.

Аждодларимиз ҳаёти, тирикчилик фаолияти учун Марказий Осиё ҳудуди азал-азалдан яхлит бир макон бўлиб келгани барчага маълум. Улар бу заминда чегара нимаю божхона нима эканини билмай от сурганлар, карвон етаклаганлар. Уларни ягона дин, ўхшаш тил ва урф-одатлар, муштарак тарих ва яшаш тарзи каби омиллар бирлаштириб турган. Октябрь тўнтаришидан кейин, сталинча миллий чегараланиш натижасида бу ҳудудда «суверен» деб аталган бешта иттифоқдош республика вужудга келди. Шундай қилиб, азалий қон-қардош ва қўшни халқлар — ўзбеклар, қozoқлар, қирғизлар, туркманлар ва тожиклар ўртасида илк бор сунъий девор тикланди. Собиқ СССР тарқаб кетиши арафасида бу республикалар давлат мустақиллигини эълон қилди ва шу тариқа Марказий Осиё мамлакатларининг жаҳон тараққиёт жараёнида муносиб ўрин эгаллаб, халқаро ҳўжалик тизими билан интеграциялашуви учун тарихий имконият туғилди.

Аммо азалий қон-қардош халқлар ўртасида совет даврида тикланган сунъий девор мустақилликдан сармастлик замонидаги паспорт, чегара, божхона рас-

Нуридлом ТУХЛИЕВ

УМУМИЙ БОЗОР — УМУМИЙ МАНФААТЛАР ТАҚОЗОСИ

миятчиликлари туфайли янада мустаҳкамланди. Бу энди аввалгисидан ҳам баттарроқ гов эди. Янги қийинчиликларни енгиш, тарихий илдизларни, келгуси тараққиёт истиқболларини ҳис этиш Марказий Осиё давлатлари раҳбарларидан катта жасорат талаб этар эди. Бундай жасоратли раҳбар топилди. «Донишманд ота-боболаримиз бугун биз «ягона иқтисодий макон» деб атаётган иқтисодий тизимни ўша пайтдаёқ шакллантириб улгурганлар. Бизнинг бугунги вазифамиз тарих синовидан ўтган шу қардошлик ришталарини янада такомиллаштириш, унга янгича моҳият бағишлашдан иборатдир», деб таъкидлади Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов минтақадаги янги муаммоларни ҳал этиш хусусида гапирар экан.

Истиқболга, тараққиётга элтувчи йўллар, усуллар ҳар хил бўлиши мумкин, лекин бир нарса ҳамма учун баб-баравар: бозор муносабатлари туфайли жадаллашаётган иқтисодий ўсиш минтақавий ҳўжалик бирлашувини тақозо этмоқда. Бир минтақада истиқомат қилувчи талай мамлакатлар имкониятларини бирлаштириш ва уларни долзарб умумий ҳўжалик муаммоларини ечишга жалб этишнинг ижобий самара бериши — тажрибада синалган қонуниятдир. Ягона бозор ҳудуди қанча кенг бўлса, шунча яхши. Товар, хизмат, сармоя ва меҳнатнинг эркин ҳаракати учун ягона макон лозим. Улар қанчалик эркин ва тез ҳаракат қилса, миллий бозорлар шунча тез ранг-баранг истеъмол моллари билан бойий-

ди. Чегара, паспорт ва божхона расмийчиликлари бу йўлдаги сунъий говдан бошқа нарса эмас.

Тўғри, биз имкониятларимизни фақат минтақавий бозорга мослаштириш билангина кифояланмасдан Оврупо, Америка, Тинч океанининг Осиё қисмидаги давлатлар бозорлари сари ҳам ҳаракат қиламиз. Жаҳон андозаларига мос товарлар ишлаб чиқаришга эришиш — Ўзбекистон иқтисодий стратегиясининг бош йуналишларидан биридир.

Марказий Осиё минтақаси иқтисодиётининг заиф жиҳати — унинг узоқ вақт мобайнида собиқ Иттифоқ саноат районларига қарам бўлиб келганидир. Бу ердаги ишлаб чиқариш ва савдо-алоқа тизими собиқ СССР ягона халқ хўжалик мажмуи манфаатларига бўйсундирилган ҳолда қарор топган эди.

Бозор муносабатларига ўтиш, эски кооперация алоқаларининг узилиши туфайли ёқилги-энергия воситалари, ўрмон-ёғоч, металл, ғалла ва бошқа маҳсулотлар нархининг кескин ошиб кетиши минтақа иқтисодиётига, унинг молиявий аҳволига жиддий салбий таъсир ўтказмасдан қолмади. Биргина энергия воситалари нархининг қимматлашуви бу ердаги барча асосий тармоқларда харажатларнинг бирданига ошиб кетишига сабаб бўлди. Бундай шароитда Марказий Осиё давлатлари ҳам қарши чоралар кўришга мажбур бўлмоқда, албатта. Пировард маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоқларни, шунингдек, ёқилги-энергетика, енгил саноат, тўқимачилик ва озиқ-овқат саноатини, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мақсадида халқ хўжалигида кескин структуравий қайта қуришларнинг жадаллашаётгани ана шундай чора-тадбирлардир. Бугунги кунда Ўзбекистон нефть ва ғалла мустақиллигига эришмоқда. 1991-94 йиллар мобайнида мамлакатимизда нефть ва газ ишлаб чиқариш икки марта ошди.

Яна бир мисол. Урушга қадар Марказий Осиё республикаларида спирт ишлаб чиқарадиган корхоналар мавжуд эди. Кейинчалик бу корхоналар ёпилиб, спирт ишлаб чиқариш монополияси Украинага берилди. Украина эса кейинги йилларда, турли сабабларга кўра, собиқ Иттифоқ ҳудудидаги эҳтиёжлар даражасида спирт етказиб беришнинг уддасидан чиқолмай қолди. Бундан тиббиёт, озиқ-овқат саноати, пировардида аҳоли катта зарар кўрди. Мана энди, иқтисодий ва молиявий қийинчиликларга қарамай, Ўзбекистон ҳукумати катта маблағ ажратиб, Кўқонда янги спирт заводини ишга туширишга муваффақ бўлди.

Умумий бозор ёхуд ягона иқтисодий ҳудуд ташкил этиш — объектив иқтисодий жараён. У ихтиёрийлик, ўзаро манфаатдорлик асосида кечади ва бир талай миллий хўжаликларда иқтисодий ўсишни таъминлашга қаратилган ўзаро ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ ва маданий алоқаларни мунтазам ривожлантириш негизида янги сифат ўзгаришига сабаб бўлади. Умумий бозор — хўжалик алоқаларини такомиллаштириш йўлидаги иқтисодиётнинг асосий унсурлари ҳисобланадиган товарлар, хизматлар, сармоялар ва меҳнат захираларининг эркин ҳаракатини таъминлайдиган яхлит бир макондир. Бу маконда эркин ҳаракат қилувчи давлатлар, корхоналар, фирма ва компаниялар учун бир хил рақобат шароити яратилади.

Марказий Осиё умумий бозорини ташкил этишнинг истиқболи борми? Ҳа,

бор. Ягона бозор шаклланиши учун мана бунга ухшаш шарт-шароитлар шаклланиши зарур: ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви, мамлакатлар ривожланиш даражасининг бир-бирига яқинлиги, давлатлар ўртасида ягона иқтисодий ҳудуд ташкил этиш. Маълумки, бундай шарт-шароит минтақамизда мавжуд. Бундан ташқари, бу ерда демографик вазиятнинг ўхшашлиги (табиий ўсиш суръатлари юқори); ҳудуднинг минерал хомашё, хусусан, ёқилги-энергетика воситаларига бойлиги; қишлоқ хўжалиги ривожини учун табиий иқлим шароитининг қулайлиги; ягона транспорт ва энергетика тизимини яратиш имкониятларининг мавжудлиги; ижтимоий ишлаб чиқаришда банд бўлмаган аҳолининг нисбатан кўплиги; миллий, маданий, диний, тарихий умумийлик ва шу каби бошқа омилларни ҳам санаб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Буларнинг барчаси умумий бозорни шакллантиришда муҳим ўрин тутди.

Марказий Осиё умумий бозорини ташкил этишдан мақсад — минтақадаги захиралардан самарали фойдаланиш, миллий иқтисодиётларнинг ривожланиши билан боғлиқ бир талай муаммоларни ҳал қилишдир.

Ягона Марказий Осиё бозори зарурати кўп жиҳатлардан бир хилдаги товарларни катта миқдорда ишлаб чиқариш имкониятларидан туғилмоқда. Пахта, мева, сабзавот, кўмир, газ, нефть, олтин минтақадаги давлатларнинг деярли ҳаммасида мавжуд. Ана шу тармоқларда маҳсулот миқдори ва сифатини белгилаш бўйича келишувларга эришиш, бу ишларни мувофиқлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Фарбдаги «Умумий бозор»га кирадиган Оврупо давлатлари, нефть ишлаб чиқарадиган араб мамлакатлари уюшмаси, Африка ва Лотин Америкаси минтақасида ташкил топган иқтисодий ҳамжамиятлар худди ана шундай вазифаларни биргаликда амалга оширишни кўзда тутди.

Марказий Осиё давлатлари иқтисодий ҳамкорлиги инфляция жараёнини чегаралашга ҳам хизмат қилиши мумкин. Дейлик, бир мамлакат миқёсида рақобат анча заиф кечади. Агар ягона минтақавий бозор вужудга келиб, унда турли мамлакатлар бир хил турдаги товарлар билан иштирок этадиган бўлса, рақобат учун янада кенгрок имконият очилади. Натижада товарларнинг сифати яхшиланади, нархи пасаяди. Истеъмолчининг керакли молларни танлаш имконияти кўпаяди. Ички бозорда эса у чегараланган бўлади. Аҳоли ўзига керакли молни ички бозордан топа олмаса, қўшни бозордан танлайди. Умумий бозорда ҳар бир фуқаро, мамлакати ва миллилатини қатъи назар, бир хилда танлаш ҳуқуқига эга бўлади. Биров бировга тазйиқ ўтказа олмайди. Айирбошлаш тенг ҳуқуқли истеъмолчилар ва ишлаб чиқарувчилар ўртасида кечади.

1994 йилнинг бошларида Тошкентда Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасида ягона иқтисодий маконни шакллантириш тўғрисида шартнома имзоланган эди. Кейинчалик бу шартномага Қирғизистон ҳам қўшилди. Халқ хўжалигининг турли соҳалари бўйича ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш борасида ўнлаб ҳукуматлараро келишувларга эришилди. Улар биргаликда кредит, бюджет, тўлов, солиқ, баҳо, божхона, валюта сийёсатини юритишни назарда тутди. Алмати шаҳрида Давлатлараро ижроия кўмита, Тошкентда Марказий Осиё банк маркази, Самарқандда ЮНЕСКОнинг Марказий Осиё муаммолари илмий тадқиқот институти иш бошлади. Сангаднинг интеграциялаштириш дастури ишлаб чиқилди. Тошкентда Марказий Осиё олимпиадаси ўтказилди. Бу жараён борган сари теранлашиб, янгича сифат касб эта бориши табиий. Ҳаёт Марказий Осиё давлатлари қудрати ва имкониятларини минтақа учун муштарак бўлган муаммоларга қаратиш лозимлигини илгари сурмоқда. Сув, энергетика, озиқ-овқат, экология ва бошқа муаммолар юзасидан ягона концепция ва дастурлар зарур. XXI аср нафақат информатика асри, шу билан бирга, сув асосий стратегик хомашёга айланган юз йиллик бўлиши бор-

ган сари ойдинлашмоқда. Энергия воситаларининг анъанавий бўлмаган турларини ишга тушириш, принципиал янги технологияга эга бўлиш ва шу йўл билан ёқилгини тежаш мумкин. Аммо сувни, айниқса, чучук сув ўрнини босадиган неъматни яратишга инсон ақл-заковати ожиз. Шу боис ҳам кўпчилик учун умумий бўлган сув артерияларидан фойдаланишни яхшилаш, сувсизликка чидамли экин турларини кўпайтириш тадбирлари ишлаб чиқилиб, давлатлараро илмий муассасалар уларни мувофиқлаштириб берса айти муддао бўларди.

Қолаверса, бугун Марказий Осиё умумий бозорини ташкил этиш келгусида янада юқорироқ иқтисодий ҳамкорлик босқичи томон, дейлик, Овруосиё ва ҳатто АҚШ — Марказий Осиё — Япония иқтисодий учбурчагини яратиш сари қадам босиш имконини беради. Марказий Осиё иқтисодий ҳамкорлигининг минтақадаги мустақил давлатлар халқларига қандай наф бериши маълум. Хўш, Россия, Америка ва Япониянинг Марказий Осиёда қандай иқтисодий манфаатлари бўлиши мумкин?

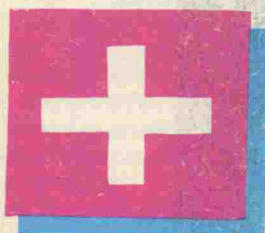
Марказий Осиё меҳнат захираларига ва шунга мувофиқ, нисбатан арзон иш кучига бой. Мева-сабзавот, пахта, пилла, жун сероб. Ўзбекистон ва Қозоғистонда минерал хомашёларнинг катта захиралари бор. Олтин, кумуш, уран, мис, молибден, кўрғошин, рух, вольфрам, литий ва бошқа қазилма бойликлар мўл. Туркменистонда ёқилги-энергетика ресурслари катта миқдорда. Саноқни яна давом эттириш мумкин. АҚШ эса иқтисодий ўсишни таъминлаш мақсадида янги халқаро иқтисодий ҳамкорлик майдонини ахтариши табиий. Ана шундай ҳамкорлик объекти Марказий Осиё бўлса ажаб эмас. Урушдан кейин Америка ҳукумати учун бундай объект вайрон этилган Овруподан топилган эди.

Япония саноатида ишлаб чиқарилаётган товарлар, табиийки, бу мамлакат ички бозоригагина мўлжалланган эмас. Япониянинг миллий ва қитъалараро компаниялари уларни жаҳон бозорида, айниқса, рақобат, ички бозор ҳимояси, божхона талаблари заиф минтақаларда сотишдан кўпроқ манфаатдордир. Барча ривожланган мамлакатлар учун янги-янги бозорлар зарур. Япониянинг экспорт имконияти кенгайиб борар экан, унинг хомашёга эҳтиёжи ҳам ошиб кетаверади. Ахир, бу эҳтиёжни у ҳамма вақт ҳам Австралия ва Канада ҳисобига қондира олмайди.

Қитъалараро ҳамкорлик Марказий Осиёдек минтақага илғор технологияни жорий этишдан ташқари, Тинч океани қўлайликларидан баҳраманд бўлиш имконини ҳам беради, буюк сув йўлига чиқишни осонлаштиради. Келгуси аср Тинч океанининг Осиё қисми замони бўлади. Бу бозордан четда қолиш — катта имкониятларни бой бериш билан баробар. Қолаверса, бу ҳолнинг тарихий илдизлари ҳам йўқ эмас. Тинч океани соҳилида исломнинг тарқалишида мусулмон савдогарлари муҳим ўрин тутгани ҳақида далиллар бор. Аждодларимизнинг, хусусан, Хева ва Бухоро савдогарларининг ўрта асрларда Россия билан йўлга қўйган алоқалари тасодифий эмас эди. Ватанимиз Ўзбекистон Марказий Осиёдаги муаммолар, воқеа ва ҳодисаларни жаҳон миқёсига кўтарувчи марказ сифатида ҳаракат этаётгани диққатга сазовордир. Президент Ислам Каримов Бирлашган Миллатлар Ташкилоти минбаридан сўзлаган нутқларида ва бу ташкилот Бош котиби Бутрос Галийга йўллаган мактубларида, Оврупонинг нуфузли анжуманларида жаҳоннинг эътиборини Орол фожиасига, минтақада вужудга келган ҳалокатли экологик вазиятга, Афғонистон ва Тожикистондаги қонли можароларни тўхтатишга қаратаётгани фикримизнинг далилидир. Ўзбекистоннинг бундай дадил ҳаракати мамлакатимизнинг нуфузи, иқтисодий, сиёсий барқарорлигини янада мустаҳкамлаш учун қўлай шароит яратмоқда.

Шурқистон мардлари Ташкент майдоннда куё синашди

БЕТАРАФЛИК — АСОСИЙ МЕЪЁР

Швейцарияни «Оврупонинг гултожи» деб таъриф этадилар. Дарҳақиқат, унинг табиати ғоят гўзал. Йил — ўн икки ой чуққиларидан қор аримайди, Альп тоғлари, қуюқ урмон билан қопланган қиру адирлар, ойнадек шаффоф кўлу дарёлар, гиламдек ял-ял товланган лоззорлар — барчаси бу ўлкани чинакам жаннат гушасига айлантирган десак, муболага бўлмайди. Табиатга хос чирой ва уйғунлик гўё мамлакат аҳолисининг феъл-атвори, туриш-турмушида ҳам акс этгандек... Швейцарияликлар, асосан, олмон, фаранги ва итальян миллатига мансуб кишилардан ташкил топган бўлса-да, мамлакат аҳолиси ана шу уч миллат маданиятининг энг яхши хусусиятларини уйғунлаштириб, ўзига хос ҳуқуқий-демократик қадриятлар асосида ягона халқ бўлиб шаклланган.

Ватанимиз мустақиллигини биринчилардан бўлиб тан олган Швейцария билан дўстона алоқалар йўлга қўйилди. Икки томонлама муносабатлар борасида дастлабки қадамлар ташланди. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, биз — Ўзбекистон фуқаролари Оврупонинг қоқ марказида жойлашган бу мамлакатнинг серқирра ҳаёти ҳақида батафсил маълумотга эга эмасмиз. Шу боис, Швейцариянинг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси жаноб Паул Випфли билан суҳбатлашиб, журналхонларни ушбу мамлакат билан тўлиқроқ таништиришни лозим топдик.

— Элчи жаноблари, айбга буюрмайсиз, собиқ Иттифоқ давридаги гоявий тўсиқлар сабаб, «Швейцария жаннати» деган иборани кўп эшитганимиз-у, бу мамлакатнинг ўзини яхши

билмаймиз. Марҳамат қилиб айтсангиз, Швейцария қандай мамлакат? Сизнингча, унинг бизнинг мамлакатимизга ўхшаш ва фарқли жиҳатлари нимадан иборат?

— Авваламбор, Ўзбекистондек азим мамлакатда Ватанимнинг расмий вакили сифатида фаолият кўрсатаётганимдан, икки давлат ўртасидаги иқтисодий, сиёсий, маданий алоқаларнинг ривожига баҳоли қудрат ҳисса қўшаётганимдан мамнунман. Доимий янгиликни, доимий изланиш, доимий ҳаракат йўлидан бораётган Ўзбекистондаги буюк ўзгаришларни кузатиш, унинг билвосита иштирокчиси бўлиш мен учун юксак шараф. Тан олиш керак, ажойиб халқингиз бор. Бозор иқтисодиётига ўтиш даври қийинчиликларига қарамай, келажакка ишонч билан талпиниб, буюк қадриятларини кўз қорачигидек асраб-авайлаб, уларга янги мазмун бахш этаётган халқнинг эртаси, шак-шубҳасиз, порлоқ бўлади.

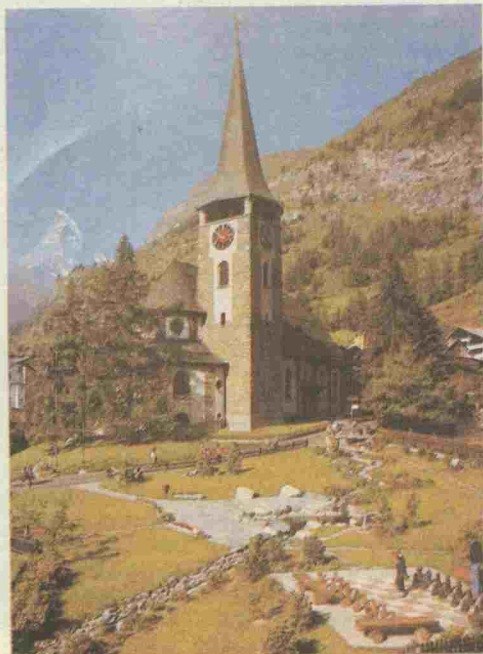
Швейцариянинг Ўзбекистондаги Фавқуллоҳ ва Мухтор элчиси Паул Випфли жаноблари билан суҳбат

Халқларимиз айнан шу жиҳатдан муштарак, бир-бирига яқин. Айтайлик, меҳнатсеварлик, меҳмондўстлик каби фазилатлар ўзбек халқининг миллий қиёфасига хос. Бу хусусиятлар оддий швейцариялик учун ҳам бегона эмас.

Энди, бевосита Швейцария ҳақида гапирадиган бўлсам, унинг тарихидан сўз очмай туриб бугунги ҳолатини тасвирлаб беролмасам керак. Мамлакатимиз бундан 704 йил муқаддам ташкил топган. Давлат тузилиши конфедерация шаклида. Бугунги кунда Швейцария Конфедерациясида 26 давлат субъекти — кантон мавжуд. Кантонлар, умумий майдони ва аҳоли сонига кўра, сизнинг ўртача туманингизга тўғри келса-да, ҳуқуқий мақоми жиҳатидан ҳар бири салкам республика мавқеига эга. Аҳоли таркиби асосан уч миллат — олмонлар, фарангилар, италянлардан иборат. Шу боис Швейцарияда расмий давлат тили деб бирваракайига ана шу уч миллат тили қабул қилинган. Узаро аҳил, биродарлик ришталари билан чамбарчас боғ-

ланган 26 кантоннинг ҳар бири маълум маънода ўз мустақиллиги ва эркини сақлаб қолгани учун ҳам, Швейцария ташкил этилганидан буён ягона ташқи сиёсат юритиш имконига эга эмас эди. Шу ҳол тақозоси ўлароқ мамлакатимиз ташқи сиёсатда бетарафлик тамойилига оғишмай амал қилиш йўлини танлаган. Ватанимиз бугунги кунда ҳам халқлар ва давлатлар ўртасидаги турли сиёсий ва ҳарбий мақсадлар негизига қурилган ҳеч бир уюшма ёхуд иттифоққа аъзо эмас. Бетарафлик — давлатимизнинг расмий сиёсатидир. Деярли бутун дунёни домига тортган Биринчи ва Иккинчи жаҳон уруши даврида ҳам Швейцария қўшилмаслик сиёсати тамойилига содиқ қолди. Лекин уруш оқибатларини, инсоният бошига тушган оғир мусибатларни бартараф этишга қаратилган халқаро инсонпарварлик тадбирларида фаол қатнашиб, муносиб ҳиссасини қўшиб келди ва бундан кейин ҳам шу йўлдан боради.

Швейцарияни том маънода халқ бошқаради. Унинг хоҳиш-иродаси давлат қарорларида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Чунки, бизнинг ақидаларимизга кўра, халқ давлат учун эмас, давлат халқ учун хизмат қилмоғи лозим. Башарти шундай экан, ижтимоий-сиёсий

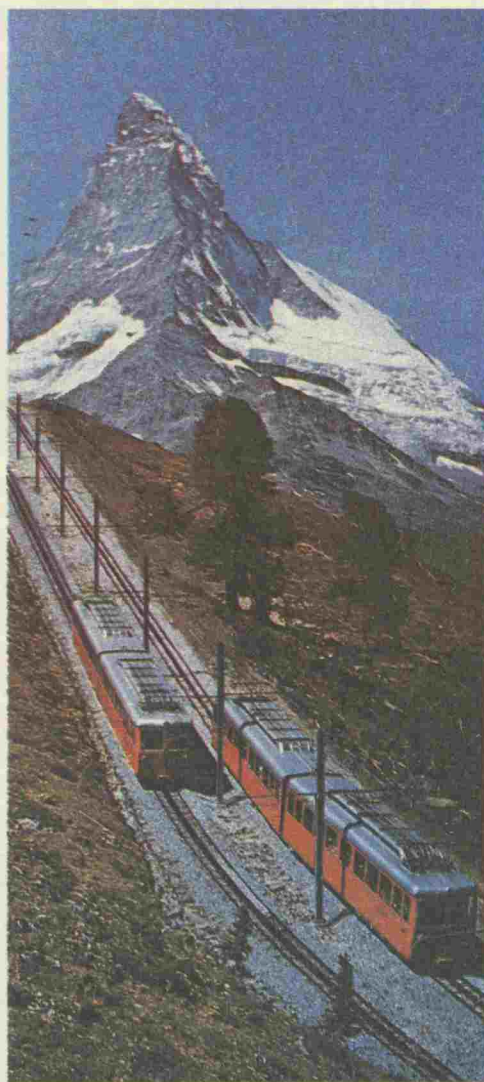

жараёнларнинг марказида инсон оми-ли асосий ўрин тутди. Собиқ СССР даврида коммунистларнинг узундан-узоқ нутқлари «Барча нарса инсон учун, унинг камолоти, бахту саодати учун» деган баландпарвоз шиорлар билан безалганини яхши биласиз. Лекин сизлар бундай шиорларни фақат минбарлардан эшитгансиз. Нокамтарлик бўлса ҳам айтай, швейцарияликлар бунақа гапларни минбарлардан эшитгани йўқ, чунки уларнинг кундалик ҳаётида у нарсалар реал воқеликка айланган, одамлар буни ҳар қадамда, ҳар жойда ҳис қилиб туради. Илмий атамашуносликда, сиёсий луғатда «Швейцария социализми» деган ибора пайдо бўлганига ҳам анча бўлди. Гап атамада эмас, моҳиятда. Инсон, қаерда ва ким бўлишидан қатъи назар, ўзини бахтли, эркин, ночорликдан холи ҳис қилса, яъни жамиятда чинакам соғлом бир муҳит юзага келган бўлса, у ерда моддий ва маънавий тараққиёт, у ерда ижтимоий барқарорлик, у ерда тинчлик-тотувлик устивор бўлади. Ўзбекистон ҳам ана шундай жамият қуриш сари дадил одимлаб бораётгани ва бу йўлда ютуқларга ҳам эришаётгани кувонарли ҳол. Менимча, бизнинг муштарак ва фарқли томонларимиз шулар...

— Швейцарияликлар маданиятни қандай тушунади? Санъат, адабиёт, умуман, руҳий гўзалликка интилиш улар ҳаётида қандай ўрин тутди?

— Гап халқимизнинг ички маданияти ҳақида кетаётган бўлса, аввало шунини айтиш жоизки, швейцарияликлар ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам ҳурмат қилади, қадрлайди. Улар ҳалол ишлайди, ўзгалар ҳақида хиёнат қилмайди, инсонга ўхшаб яшайди. Олмоннинг пишиқлиги, фарангининг назокати, италяннинг жўшқинлиги — барчаси швейцарияликнинг қон-қонига сингиб кетган. Улар жамики гўзаллик шайдосидир. Санъатни, адабиётни ғоят севишади. Бизнинг одамлар яхши фильм, яхши кўшиқ, яхши романнинг қадрига етади. Концертлар, адабий учрашувлар ҳеч қачон файзсиз кечмайди.

Бугунги кунда Швейцарияда олти юздан ортиқ кутубхона, етти юздан зиёд музей фаолият кўрсатмоқда. Мамлакатимиздаги саккизта дорилфунунда салкам 80 минг талаба таълим

олмоқда. Илму фанни ривожлантириш, ёшларга ҳар томонлама чуқур билим бериш давлатнинг доимий диққат марказида турган асосий вазифалардан ҳисобланади. Маориф тизими ҳамда илмий изланишларни рағбатлантириш учун давлатимиз йилига қарийб 13 миллиард Швейцария франки сарфлайди. Бу — давлат йиллик сарф-харажатининг 20,4 фоизини ташкил этади. Рақамларга изоҳ йўқ. Билимсиз, маънавиятдан, маърифатдан узилиб

қолган, фикрлаш салоҳиятидан бена-
сиб халқ билан ҳеч қачон инқилобий
ўзгаришлар қилиб бўлмайди.

— Швейцариянинг гўзал табиати бар-
чани шайдо этиб келади. Сизларда та-
биатни асраб-авайлаш борасида қан-
дай қонун-қоидалар амал қилади?

— Ҳақиқатан ҳам, табиат — миллий
бойлигимиз. Швейцарияда наботот ва
ҳайвонот дунёсига зарар етказган ки-
шилар қаттиқ жазоланади. Баъзи
жойларда ҳайвон ва қушларнинг ҳад-
дан ташқари кўпайиб кетган турлари-
ни овлашга рухсат берилади. Бироқ
бу иш қонунда кўзда тутилган ойлар-
да ва чекланган даражада амалга оши-
рилади. Овчилар овлаган ҳайвон ва
пarrандалари учун давлатга солиқ тў-
лайди, баъзи ҳолларда дарахтларни ке-
сиш мумкин. Масалан, кимдир ҳаво-
сининг тозаллиги, сувининг шифобахш-
лигини назарда тутиб ўрмон ичида соғ-
ломлаштириш маркази қурмоқчи, дей-
лик. Демак, ярим гектарча майдонда-
ги дарахтни кесиб, ер очиш керак. Бу-
нинг учун эса, аввало, ҳукуматдан рух-
сат олиш ва кесиладиган дарахтлар
товонини тўлаш ҳамда бошқа бир жой-
да шунча миқдорда дарахт экиб бе-
риш лозим. Бу — табиатни асрашнинг
оддий, лекин самарали йўли.

— Швейцария — эркинликлар мам-
лакати, дейдилар, айтинг-чи,
швейцарияликлар демократияни қан-
дай тушунади?

— Саволга жавоб беришдан аввал
сизга фаранг ёзувчиси Шатобриан-
нинг Люцерндан уйига йўллаган бир
хати ҳақида гапирмоқчиман. Бу хатда
у Швейцария хусусида ёзади ва бир
ўринда бундай дейди: «Швейцария ни-
мани талаб қилади? Озодликми? Ахир,
у 400 йилдан буён озод ва эркин
яшаётган мамлакат-ку! Ё тенглик иста-
йдими? Ундай десак, тенглик бу ер-
да сув ва ҳаво каби заруратга айлан-
ган. Ашаддий жиноятчиларни ҳисобга
олмаганда, ҳеч кимнинг ҳуқуқи чеклан-
ган ҳам эмас. Ё бу давлат республика
бўлиши истайдими? Аммо унинг дав-
лат тузилиши республика-ку! Эҳтимол,
бу юртдагилар солиқларнинг камайти-
рилишини талаб қилар? Лекин
Швейцарияда улар бошқа давлатлар-
дагига нисбатан арзимас миқдорни
ташқил қилади-ку! Хуш, унда нима ке-
рак уларга? Улар янгликка ўч, янгли-
лик керак уларга!»

Демократиянинг луғавий маъноси —
халқ ҳокимияти деганидир. Бизда ҳар
бир қонун халқ хоҳиш-иродасининг яғ-
на ифода шакли — умумий референ-
дум асосида қабул қилинади. Швейца-
рия БМТга аъзо эмас, чунки 1986 йил-
да шу масала юзасидан ўтказилган ре-
ферендумда овоз берувчиларнинг ак-
сарияти бунга қарши чиққан эди.
Швейцарияда Федерал Мажлис икки
палата — Миллий Кенгаш ва Кантон-
лар Кенгашидан иборат. Ижрочи ҳо-
кимият эса тўрт йиллик муҳлатга
сайланадиган етти федерал маслаҳат-
чидан иборат Федерал Кенгаш қўли-
дадир. Ушбу етти федерал маслаҳат-

чининг ҳар бири бир йилдан Кон-
федерация Президенти лавози-
мида навбатма-навбат ишлайди.
Бугунги кунда жаноб Каспар Вил-
лигер Конфедерация Президен-
ти лавозимида фаолият курсат-
моқда. Бу — ҳозирги кунда бир-
ликка «ҳа» деб, бир хилликка
«йўқ» деб жавоб қилаётган
Швейцария Конфедерацияси тар-
кибидаги кантонларнинг хоҳиш-
иродасидир.

Демократия — жуда узоқ да-
вом этувчи жараён, буни биз
мамлакатимиз мисолида кўриб
турибмиз. 1848 йилда қабул қи-
линган мамлакат Конституцияси
ҳам бугунги кунда халқимизни тў-

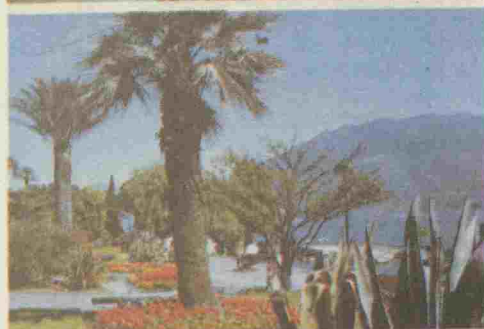
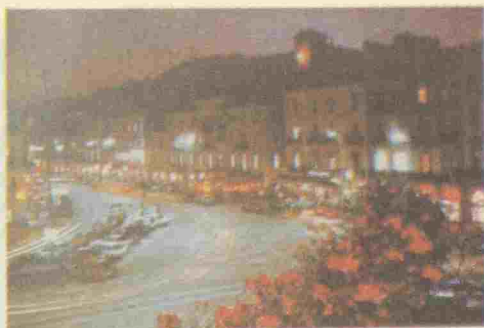
лиқ қониқтиради, дея олмаймиз. Шу сабабли унга узлуксиз ўзгартишлар киритилиб, замон ва тараққиёт талабларига мослаб борилмоқда. Халқ ҳозирги кунда вакилларни сайлаш билан бирга айрим конституциявий моддаларни қабул қилиш ёки рад этиш ҳуқуқига ҳам эгадир. Халқ қонунда кўзда тутилган миқдорда имзо тўплаб, бирор бир ҳуқуқий ҳужжатни ўзгартириш ёхуд умуман рад этиш масаласини кун тартибига қўйиши мумкин.

— Элчи жаноблари, ўзингиз нима-ларга қизиқасиз? Швейцарияликлар бўш вақтини қандай ўтказади?

— Ёшлигимда футболга уч эдим, бўш вақтларим асосан футбол майдончаларида ўтарди. Ҳозир ҳам футболни жону дилимдан яхши кўраман. Аммо энди ёшлик кетди, яна бир ёқдан хизматчилик дегандай... Телевизорда кўрсатиладиган уйинларни иложи борица кўришга ҳаракат қиламан.

Халқнинг ўзига хос қизиқишлари, менимча, кўпроқ мамлакатнинг табиий шароити билан изоҳланади. Швейцария — тоғлар ва қўллар мамлакати. Шу боис, аксарият аҳоли чангида учиб, чўмилиш, сузиш каби машғулотлар билан шуғулланади. Лекин халқимизнинг қизиқиш оламига хос яна бир хусусият ҳам борки, буни айтмасдан иложим йўқ. Швейцарияликлар ихтирога уч. Берндаги Федерал патент маҳкамасининг хабарига қараганда, мамлакатда ҳар 100000 кишига 890 дона патент — ихтиро учун бериладиган ҳужжат тўғри келар экан. Бобслей, скелетон каби спорт уйинлари ҳам, кварцли электрон соатлар ҳам Швейцарияда ихтиро қилинган. Бугунги кунда Швейцария соатлари вақтни кўрсатишда секунднинг миллиондан бир улуши аниқлигида ишлайди. Нойшателдаги электроника ва микроэлектроника илмий тадқиқот марказида ишлаб чиқарилаётган бундай соатлар ҳозирги кунда коинотни забт этиш ҳамда санаотнинг юксак аниқлик талаб этиладиган нозик соҳаларида қўлланилмоқда.

Швейцарияликлар бўш вақтида дала-ҳовлида ишлашни ёки китоб ўқишни хуш кўради, баъзилари машинага ўтириб мамлакат бўйлаб сайру томоша қилади. Боя айтилганидек, Швейцарияда турли миллат вакиллари яшайди. Бироқ ҳар бир швейцариялик бу

юртни муқаддас деб билади ва атроф-муҳитни тоза тутиш, ҳайвонот, наботот оламини, умуман, Ватанга тегишли ҳар бир нарсани ҳимоя қилишни бурчи ҳисоблайди. Эҳтимол шундан-дир, Швейцария қўллари дарёларида гала-гала оққуш, гоз ва ўрдаклар бамайлихотир сузиб юради. Эҳтимол шундан-дир, тоғларимиз ям-яшил ўрмонлар билан қопланган. Бу улкада бирон киши берухсат ёки бекордан-бекорга бирорта чўпни ҳам синдирмайди, майсазорларни пайхон қилмайди. Мен ана шундай мамлакатнинг фарзанди эканимдан фахрланаман.

Йўлдош ПАРДА
суҳбатлашди.

СОҲИБҚИРОН СЎЗИ

Сиз фалакка назар солини, юлдузлар аро
Бизнинг уғун энг ерқини, шубҳасиз, қуёш.
Назар солини ер юзида дарфрандаларга:
Энг улуғи, мукаммали албатта арслон.
Шурли-турман одамларни бошқариш эса
Подшоларга буюрилган,
Оллоҳ ҳукми шу.
Сурув битта бўлса агар, йўпонлар сони
Қисқаргайдир.
Бир сурувга бир йўпон басдир!
Модомики, Забт этибмиз етти иқлимни,
Ҳна энди бошқа шохнинг даъвоси чалат...

Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орифнинг янги ёзилган
«Соҳибқирон» драматик достонидан парча 37-43-саҳифаларда
чоп этилмоқда.

БИЛДҮР ҚАТРА

Ёшлар тарбияси, келажак авлоднинг маънавий-руҳий қиёфаси ҳар қандай жамият тараққиётининг муҳим шартини ҳисобланади. Аммо, назарда тутмоқ керакки, тарбия реал воқелиқдан узиб олинган нарса эмас, балки анланган ҳаёт фалсафасидир. Шарқда азалдан тарбия амалий сифат касб этиб келган. Яъни инсонни анъаналар, одат ва расм-русумлар воситасида, амалий фаолият асосида тарбиялаш етакчи ўрин тутган. Шарқ одами ахлоқ илмини ҳаёт тажрибалари, турмуш синовлари жараёнида англаб борган. У англаган илмдангина хулоса чиқарган. Ана шу илмнигина авлодларига сингдиришга ҳаракат қилган. Лекин бу ҳаракат ҳам қуруқ сўз, ваъзхонликдан иборат бўлиб қолмай, фаолият билан муштарак кечган.

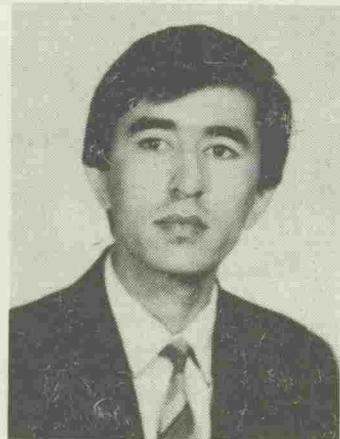
Ҳазрат Алишер Навоий «Фарҳод ва Ширин» дostonида Фарҳоднинг илм ва хунар эгаллаш борасидаги саъй-ҳаракатини таъриф этар экан, бир ўринда фикрига бундай яқун ясайди:

*Дунёда қолмади у билмаган илм,
Билиб таҳқиқини касб этмаган илм.*

Демак, Фарҳод дунёдаги барча илмларни билиш билангина кифояланиб қолмаган. У билинган илмларнинг моҳиятига етишни ҳам ўзига касб этган. Бу шундан далолат берадики, Фарҳоднинг мақсади фақат илм урганишдан иборат эмас экан. У илм ўрганишни буюк мақсадга етишиш йулидаги бир босқич деб билади. Демак, унинг ҳар бир хатти-ҳаракати буюк мақсадга қаратилган. Бу мақсад йулида дунёдаги барча илмларни эгалламоқ, сунгра уларнинг моҳиятига етмоқ зарур. Булар барчаси — Фарҳоднинг комил ахлоқи, комил тарбиясидан нишона. Аммо, эътибор берилса, Алишер Навоий Фарҳоднинг сабий чоғларида илм-

хунар ўрганиш борасидаги фазилатларини чандон таъриф этади-ю, тарбия, ахлоқ илмини қандай эгаллагани борасида махсус сўз юритиб ўтирмайди. Нимага? Чунки, боя айтганимиздек, тарбия, ахлоқ — илмнинг амалий зуҳури. У таърифда эмас, фаолиятда кўриниши зарур. Биз, чиндан ҳам, юксак тарбияни, юксак ахлоқни Фарҳоднинг амалий ишларида кўраимиз. Чин хоҳони Фарҳодга тожу тахтини инъом этмоқчи бўлганида у ўзини бу ишга ҳали муносиб билмаслигини айтиб, узр сўраганини эсланг. Ҳа, бизнинг Шарқда, ота-боболаримиз ҳаётида одоб, андиша кучи нафс кучидан минг қарра зиёда бўлган. Бойлик деб, ўткинчи дунё ҳою ҳаваслари деб, ҳеч ким ўзини маломатга қолдиришни истамаган. «Уят — ўлимдан қаттиқ» деган нақлнинг ўзиёқ миллий онгимизда ахлоқ-одоб, тарбия энг юксак қадрият ҳисобланиб келганидан далолат беради.

МУҲАММАДИҲОМ
ЙУЛДОШЕВ

TIMSOL

Аммо, афсуски, 130 йилдан зиёд давом этган мустамлакачилик зулми миллий ахлоқ ва тарбияга ҳам муттасил зарба бериб келди. Бориб-бориб тарбиясизлик, ахлоқсизлик ҳаётий меъёрга, ижтимоий мезонга айланиб қолди. Шукрки, истиқлол бўлиб яна миллий қадриятларимиз эшиги очилди.

Мамлакатимиз изчил ислохотлар йўли билан эски жамиятдан янги тузум сари юз бура бошлади. Бугун одамлар онгида эскилик белгиларидан кўра янгилик нишонлари кўпроқ.

Сир эмас, бозор иқтисодиёти, демократия ва ҳуқуқийликка асосланган жамиятда шахс эрки муҳим ўрин тутди. Демак, бундан буёнги тарбия ана шу омил асосида ривожланади. Тасаввур қилинг, мамлакатимиз мустақилликка эришганига эндигина тўрт йил бўлди-ю, бугун бир маҳалла, бир қишлоқ ёки бир оилада истиқомат қилувчи ёшлар орасида дунёвий ва замонавий илмларни ўрганиш йўлидан кетаётганини ҳам, бозорга қатнаб савдо-сотикни эгаллаётганини ҳам ёки диний мактабга бориб илоҳиёт сирларидан хабардор бўлишга интилаётганини ҳам учратиш мумкин. Лекин уларнинг онгини Ватан, маҳалла, оила, халқ деган муқаддас тушунчалар бирлаштириб туради. Улар ҳеч қачон бир-биридан бегона одамга айланиб кетмайди. Аксинча, қизиқ оламининг ҳар хиллиги уларнинг ҳар бири ўзига хос эътиқод кишиси — шахс бўлиб вояга етиши, бинобарин, уларда ватанпарварлик туйғуси маҳкам бўлишига замин яратилади. Зеро, Ватанни севиш — юксак тарбия белгиси.

Бугунги кунда гоҳ-гоҳ ҳаммаёқ бозор бўлиб (бозор иқтисодиёти бўлиб дейилмоқчи — М. Й.), одамларда инсоф, диёнат қолмади, деган гаплар ҳам қўлоққа чалиниб туради. Бу — янгича шароитнинг моҳиятини тўлиқ англаб етолмаган кишининг гапи. Аслида, бозор иқ-

тисодиёти муносабатлари асосида ривожланувчи жамият аъзоларининг ахлоқи фақат бозордаги олди-сотди савдосидан иборат эмас. Бозор иқтисодиётига асосланган тузум — эркин муносабатлар жамиятидир. Бундай ижтимоий шароитда ҳар ким ички салоҳияти, моддий ва маънавий бойликлари, эътиқоди ва жамият қонунлари тақозо этган даражада яшайди. Зеро, инсонларнинг ички ва ташқи имкониятлари, дунёқараши ҳар хил. Аммо кўпгина инсоний ва ижтимоий жиҳатлари билан бир-биридан фарқ қилувчи бу инсонларни, боя таъкидланганидек, бир-бирига яқинлаштирувчи муқаддас қадриятлар ҳам мавжуд. Бу — аввало, Ватан, унинг муборак тимсоллари, халқ, унинг кўхна тарихи, моддий ва маънавий бойликлари. Ана шу қадриятларга ҳурмат-эътибор, уларни асраш ва камол топтириш иштиёқи Ватанимиз фуқароларида ягона Ватан туйғуси — ватанпарварликни шакллантиради.

Биз юқорида Фарҳод тимсолида фикр юритиб, буюк ахлоқ буюк мақсадларга интилиш йўлида намоён бўлади, дедик. Президент Ислом Каримов халқимизнинг маънавий илдизлари ғоят бақувват экани, шу боис бизга ҳам фақат буюк мақсадлар сари интилиб яшаш муносиб эканини қайта-қайта уқтиради. У кишининг ўзлари бу йўлда амалий намуна кўрсатиб, келажаги буюк давлат яратиш ғоясини илгари сурди ва халқимиз, Ватанимизнинг бор куч-қудратини шу мақсадга йуналтириш учун тинимсиз ҳаракат қилмоқда. Халқимиз кўзлаган мақсад буюк ва безавол, юксак ва олий экан, унинг маънавияти, ахлоқи ҳам, шубҳасиз, шунга яраша бўлади.

Фарҳод нима учун дунёдаги барча илмларни билиб олди, билиб олдигина эмас, билганларининг ҳикматини туйишни ҳам касб этди? Чунки унинг кўнглидаги орзу буюк эди.

ТАСАВВУР ЧИРОҒИ

Демак, янгича миллий тарбия, ахлоқ, ёшлар онгига аввало ватанпарварлик туйғуси ва буюк давлат яратиш орузи билан муштарак ҳолда сингиб бориши зарур.

Мустақиллик шарофати билан кейинги пайтда миллий қадриятларимиз хусусида кўп тадқиқотлар яратилмоқда. Бу ғоят яхши. Аммо, умумлаштириб қарайдиган булсақ, аксари ўтмиш маънавий меросимиз намуналари ҳақидаги асарларда буюк боболаримиз фақир, жафокаш, забун ҳолда тасвирланаётгандек таассурот тугилади. Тўғри, дунё муаммолари олдида ҳар банда ҳам ожизу нотавон. Аммо, шу жиҳатни ҳадеб таъкидлавериб ҳам яхшимас. Бугун дунёга мардона назар ташлайдиган замон. Буюк аждодларимизнинг мардона ва жасур фазилатлари каммиди? Биз келажаги буюк давлат соҳибларини ҳам мардона қиёфада кўришни орузлаймиз. Бугун мардлик, жасурликнинг миллий тимсолини яратадиган замон.

Биз сўз аввалида Фарҳод тимсолини бежиз тилга олмадик. Ахир, бу қаҳрамондан миллий тимсол, тарбия тимсоли сифатида фойдаланиш мумкин эмасми?!

Совет мафқураси ғоят қув, макри беадад, олдиндан ҳид оладиган мафкура эди. У ўз мақсади йўлида миллий тимсолларимиздан ҳам жуда усталик билан фойдалана биларди. Бирор бир каттароқ иншоот барпо этилгудек бўлса, унинг захматкашлари «Замона фарҳодлари» деб улуғланар, матбуотда шундай сарлавҳали мақолалар тинимсиз чоп этилар эди. Ҳолбуки, Фарҳод тимсолида кўзланган ҳикмат ва фалсафа коммунистик мафкура руҳига мутлақо бегона...

Совет мафқураси уйлаб топган сохта тимсоллар ҳам саноқсиз эди: Павлик Морозов, Павел Власов... Бундай «мардлик тимсоллари» ҳар жабҳа, ҳар соҳада, ҳар республика, ҳар вилоятда мавжуд бўларди.

Бугун биз халқимизнинг ҳақиқий мард ўғлонлари номини биламиз. Улар чиндан ҳам миллий мардлик тимсоллари, уларни санаб адо қилиб бўладими? Алп Эр Тўнға (Афросиёб), Кул Тегин, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Хусайн Бойқаро, Бобур Мирзо, Қурбонжон додҳо, Номоз... Бугун

ги кундаги мард, жасур кишилари миз-чи!..

Илгари ҳар бир мактаб ва ўқув юртида «Мардлик бурчаги» бўлар, унда албатта совет солдатининг сиймоси акс этар эди.

Мустақил Ватанимизда мардлик тарбияси ғоят зарур. Менимча, бу тарбиянинг назарий-фалсафий асосларини яратиш ҳам, унинг амалий тимсолларини шакллантириш ҳам биз учун унчалик мушкул кечмайди. Қадимий тасаввуф таълимотининг жавонмардлик тариқати ва бадиий адабиётимиздаги Фарҳод сингари образлар, конкрет тарихий зотларнинг ибратли умр лаҳзалари бу борада ғоят қўл келади. Албатта, мустақиллик йиллари анча ишлар қилинди ҳам. Аммо улар миллий мардлик фалсафаси ва тимсолларини яратиш йўлидаги аниқ мақсадли, изчил ишлар эмас.

Бизга фақат мардлик ва жасурлик борасида эмас, ёшлар тасаввурининг бошқа қирраларини ҳам миллий асосда шакллантирувчи, миллий идрокни камолга етказувчи тимсоллар зарур. Зеро, тимсол — тасаввур чироғи.

Ёшлар нимага Фарб дунёсига хос «ишқ-муҳаббат» киноларини берилиб кўрадиган бўлиб кетди? Чунки биз узимиздаги ҳақиқий севги тимсолларини замона руҳида қайта шакллантира олмаямиз. Асримиз бошида устоз Абдулла Қодирий «Тоҳир ва Зухра», «Лайли ва Мажнун» сингари халқ афсоналари йўлида янги севги ва садоқат тимсоллари — Отабек ва Кумуш сиймосини яратган эди. Бу иш 20-йиллар даражасида тўхтаб қолди, бу ёғига унча ривож топмади. Албатта, Фарб киноларини ҳам кўриш керак. Аммо, аввало, миллий қиёфадаги севги тимсолини тўлиқ тасаввур этиб, фақат солиштириш ва қиёслаш учунгина кўриш керак. Йўқса, Фарбнинг «секс тимсоллари» билан чин севги ва ибто рамзи — Шарқ гўзалини чалкаштириб юбориш ҳеч гап эмас.

Эндиликда мустақил Ватанимиз ҳаётининг ҳамма жабҳасида янги, замонабоп тимсоллар шаклланиши шубҳасиз. Аммо улар бозор муносабатлари мантиқига кўра эркин ва соғлом рақобат жараёнида юз кўрсатиши зарур. Шундагина халқ руҳининг кузгусига айланади.

Тўлепберген ҚАШШЕРГЕНОВ:

ХАЛҚИНИҒИНИ СУЙ, ТУРКИСТОННИ СУЙ

— Тўлепберген оға, биласиз, Туркистон халқлари озодликка эришгач, улар уртасидаги азалий қондошлик анъаналари қайта тикланди. Ота-боболар орзуси — Туркистон бирлиги масаласи бугунги авлодлар қалбида янгидан буй кўрсата бошлади. Президентимиз Ислам Каримовнинг «Туркистон — умумий уйимиз» деб номланувчи халқ ҳаракатини тузиш ҳақидаги ғоясини минтақамиз халқлари қўллаб-қувватламоқда. Сиз — Туркистоннинг ватанпарвар ва фидойи адиби, халқларимизнинг умумий тарихи, тақдири ҳамда келажаги хусусида айни шу кунларда қандай хаёллар билан яшамоқдасиз?

— Биз, Туркистон халқлари азалий пойдеворимиз — миллий қадриятларимиз, миллий давлатчилигимиз асосини таний бошладик. Зеро, кўп йиллар бу пойдевор устида бегона, омонат девор қад ростлаб турди. Таъкидлаш жоизки, у ғоят жимжимадор ва сержило эди. Биз унинг кўрку чиройига маҳлиё бўлиб юраверибмиз-у, бу омонат девор соясида қолиб кетган метин пойдевор хусусида уйлаб кўрмабмиз. Истиқлол кўзимизни очди. Омонат девор қулади, асл пойдевор қолди. Туркистон халқлари тақдири ва тарихи асрлар мобайнида ягона пойдевор асосида шаклланиб келгани бугун тобора ойдинлашиб бормоқда. От айланаиб қозигини топар, деган ҳикматни биласиз. Донишмандларнинг ҳамма нарсаси охир-оқибат

аслига қайтади, деган нақли ҳам бор. Мана, Туркистон халқлари ҳам асл ўзанлари — умумий тил, умумий дин, умумий бозорига қайта бошлади.

Биз ягона оила фарзандларимиз. Бинобарин, бу оила — Ватан тақдирига барчамиз бирдек масъулмиз. Оғаничилик — иттифоқлик, баҳамжиҳатлик билан гузал. Иттифоқлик, баҳамжиҳатлик пойидор бўлса, рўзгор нурга тўлиб, файз-барақа ортади. Тарихдан маълум, оғаничиларнинг тожу

тахт, амал, мулк талашиши кўпдан-кўп хунук оқибатларга сабаб бўлган. Аммо туркистонлик аждодларимиз ҳамини яхшилик, эзгулик билан донг таратиб келган. Туркистон азалдан дунё илм-фани, маданиятининг маркази бўлган. Шу ўринда «Маликаи донишманд» халқ китобидан уқиганим бир ривоят эсимга тушди. Эмишки, Рум маликаси оламдаги энг донишманд зотларни хузурига чорлабди ва дебдики, мен минг савол берурман, кимда-ким уларга тўлиқ ва лўнда жавоб айтса, ушанга танмахрамликка ўтурман. Дунё зукколари лолу ҳайрон денг. Саволлар шарҳи ғоят мураккаб экан-да! Навбат туркистонлик алломага етибди. Ул ақли комил зот минг саволнинг шарҳини бир жавоб ила айтиб қўяқолибди. Малика беҳад мутаассир бўлиб, тахтини ул зотга бўшатиб берибди.

Туркистонликлар шаъну шавкатини улўғловчи бундай ривоятлар, тарихий

маълумотлар, оғзаки ва ёзма манбаларда жуда кўп. Бу нимадан далолат беради? Биз — буюк тарих яратган халқмиз. Бу тарих Умумтуркистонники. Табиийки, шу тарихга муносиблик умумий бирликни талаб этади. Президентимизнинг «Туркистон — умумий уйимиз» ғояси ана шу ҳақиқатни теран англаш сезгисидан туғилган.

Минтақа халқларининг бирлашиш жараёнида умумий манфаатларни кўзлаб

нафас олиши даркор. Мен унинг қалбида «Менинг йулим — халқимнинг йули, халқимнинг йули — инсоният йули», деган ҳикмат жўш уриб турса дейман.

Биз — мусулмон фарзандларимиз. Меҳр-оқибат, сабру қаноат, бағрикенглик азалдан қон-қонимизга сингиб кетган. Бу хусусда гапирар эканман, пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳи алайҳи вассалламдан ривоят қилинган бир ҳадис ёдимга тушади. Саҳобалар

утказиладиган маданий-маърифий тadbирлар муҳим урин тутади. Масалан, мен мактабларимиз учун Умумтуркистон тарихи, адабиёти ва жугрофияси бўйича дарслик-қўлланмалар яратиш зарур, деган булар эдим. Яна Туркистоннинг умумий бир рамзи — байроғи хусусида ҳам уйлаб кўрсак, яхши буларди.

Тарбияда, ўқув-тарғиботда Туркистон ғояси доимий эътиборда турмоғи лозим. Эндиги ватанпарварлик «Халқингни суй, Туркистонни суй» каби шiorларга асосланиши керак. Айни пайтда буюк келажакимиз кишиси фақат она юртинигина севиб қолмай, бутун инсониятга ҳам меҳр-муҳаббат руҳи билан

ул зотга ҳавас қилиб бундай дебдилар:

— Расулulloҳ, Сиз ғоят бахтли инсонсиз, қиёмат куни Оллоҳ таолонинг олдида утирурсиз...

Шунда Оллоҳнинг расули оҳиста бош ирғаб бундай дебди:

— Йўқ, охираат куни мендан олдинда Мусо алайҳиссалом ила Исо алайҳиссалом утирган бўлади!

Нақадар буюк донишмандлик ва камтарлик билан айтилган жавоб! Ҳолбуки, ул зот қиёмат куни барча умматлари ва жами одамизодга нисбатан Оллоҳга яқинроқ туришини сўзласа ҳам ҳақиқатга хилоф гапирмаган булур эди...

Расулulloҳнинг бу фазилати бизга

ибрат бўлиши лозим.

— Тўлепберген ога, Сиз Орол фожиаси ҳақида совет замонидеаёқ ёзган, гапирган эдингиз. Аммо, афсуски, СССР ҳукумати у замонларда уз жонини асраш билан овора эди. Энди, Ватанимиз мустақилликка эришгач, асримизнинг бу улкан муаммосини ҳал этиш йўллари топилдими?

— Орол фожиасини бартараф этиш, менимча, бир талай омилларга боғлиқ. Асосий омиллардан бири ҳақида боя гапирдик. Бу — Туркистон бирлиги, минтақадаги куч ва имконияларни муштарак ҳолда табиий офатга қарши йўналтириш. Яна бир муҳим омил — дунё жамоатчилиги эътиборини мазкур масалага тортди. Бу борада ҳам катта ишлар қилинди, биласиз. Мамлакатимиз Президенти Бирлашган Миллатлар Ташкилоти минбаридан ва бошқа халқаро анжуман ва учрашувларда бу хусусда жўяли таклифу хулосаларни илгари сурди. Яқинда Нукус шаҳрида БМТ раҳнамолигида Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш масаласига бағишланган халқаро анжуман бўлганидан ҳам хабарингиз бор. Хуллас, Ватанимиз мустақиллигидан сўнг бу ҳалокатни даф этиш борасида амалий ишларга киришилганини кўриб-билиб турибмиз.

Ҳа, совет даврида, гарчи амалий ишлар деярли қилинмаган бўлса-да, Орол фожиаси ҳақида кўп гапирилди, кўп ёзилди. Бу мавзу шоир ва ёзувчилар, хусусан, мен учун ҳам, улоқ чопадиган майдонга айланган йиллар ҳам бўлди: шеърлар ёзилди, кўшиқлар тўқилди. Мавзу сийқалашмай турса, эҳтимол романлар ҳам ёзилар эди. Аммо ўша йиллардаги гап-сўзларнинг бир нафи бўлди, деб ҳисоблайман. Биз, ҳарқалай, табиат билан ўйнашиш хатарли эканини ҳис этдик.

Энди, албатта, Орол шу кўргуликка тушмаслиги мумкин эди-ку, нимага бундай бўлди, деган надомат кўнгилда доим муаллақ туради.

Барчаси Оллоҳга аён. Чархи кажрафтор ҳаракатидаги ноқислик бировни айблаш билан тузалиб қолса эди, дунёнинг ишлари эҳтимол аллақачон ўнгланиб кетармиди... Бизда «Отамдан қолган мерос» деган тушунча бор. Биз уни жўн тушунамиз ва меросдан хоҳлаганча фойдаланиш мумкин, деб ўйлаймиз. Ҳолбуки, мерос асраб-авайланиши, кейинги авлодларга ҳам ёдгор қол-

дирилиши керак. Шунинг учун мен бугун мулкка, бойликка «ўғлимдан олинган қарз, омонат» деб ёндашишни тақозо этадиган тушунчани шакллантириш фурсати етди, деган фикрдман. Инсон фарзандига бус-бутун топшириши шарт бўлган нарсани, ҳарқалай, талон-тарож этишдан тийилиб туради-да!

— СССР даврида Сибирь дарёларини Ўрта Осиёга буриш масаласи ҳам кўп баҳс-мунозараларга сабаб бўлган эди. Бу масала, Сизнингча, чиндан ҳам амалга оширса бўладиган ишмиди?..

— Биласиз, бугун дунёда бундан ҳам мураккаброқ лойиҳалар амалга оширилмоқда. Агарда собиқ СССР ҳукумати Сибирь дарёларини Ўрта Осиёга оқишиш масаласи билан жиддий шўгулланса, шубҳасиз, уддасидан чиқар эди. Аммо у мазкур масалага жиддий қараган эмас. Бу гоё асли халқни вақтинча чалғитиш ва СССРнинг кудратидан сафсата сотиш учун ўйлаб топилган эди. Қолаверса, бу масаланинг бошқа нозик жиҳатлари ҳам борлиги энди маълум бўлмоқда. Бу — Ўрта Осиёнинг сув манбалари бўйича бошқа минтақага боғлиқ бўлиб қолиши, бўлажак экологик оқибатлар ва ҳоказо. Алқисса, бу гап собиқ СССР ҳаётида кундалик меъёрга айланган буюк, лекин хом-хатала режалар тузиб керилиш (уларни бажариш ёки бажармаслик муҳим эмас), ҳамма соҳада ақлни эмас, куч-қудратни писанда қилиб туриш васвасасининг бир кўриниши эди, холос.

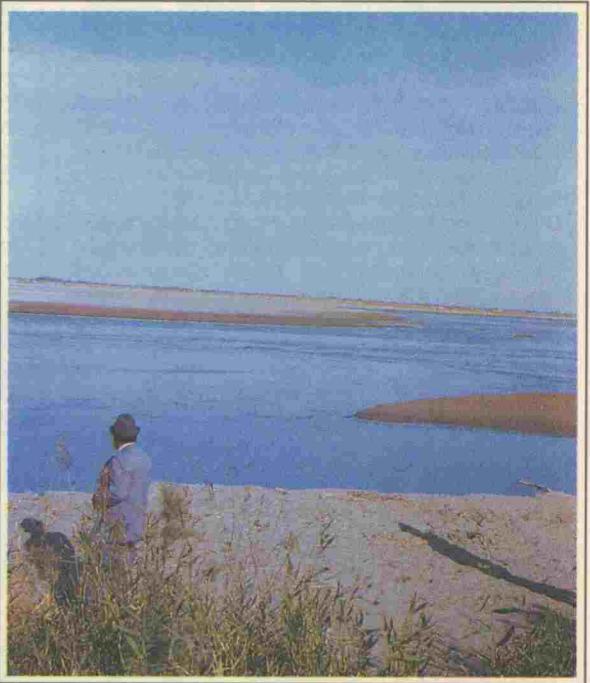
— Мустақил Ўзбекистонда барча миллатлар ва миллат вакиллари озод ва ҳур ҳаёт кечирмоқда. Сизнингча, истиқлол неъматлари қорақалпоқ халқи тақдирига қандай мазмун бағишлади?

— Хабарингиз бор, менинг деярли барча асарларимда қорақалпоқ халқининг миллат сифатида шаклланиш жараёни, унинг туркий қардошлар билан бирликка талпиниб, ўзлигини топишга интилиш тарихи ёритилади. Орол фожиаси оқибати ўлароқ, айтиш мумкинки, мустамлака зулмини, мустабид тузум тазйиқини биз ҳаммадан ҳам кўпроқ татидик. Шу боис, Ватанимиз мустақиллигидан биз барчадан ортиқ қувондик. Истиқлол туфайли қорақалпоқ халқи ҳам тили, дини, миллий қадриятларини эркин ривожлантириш, миллий мактаб-маорифни йўлга солиш, ўз шароитига мос иқтисодийёт юритиб, турмуш кечириш имкониятига эга бўлди.

У собиқ СССР даврида номигагина мухтор жумхурият саналар, аслида оддий вилоят мақомида эди. Қорақалпоқ халқи энди ҳақиқий қадр-қимматни топа бошлади.

— Коммунистик мафкура ҳукмронлигига барҳам берилгач, жамики қадриятларга, хусусан, адабиётга ҳам янги қараш бошланди. Сиз совет замонида яратган асарларингизни бугунги кун нуқтаи назаридан қандай баҳолаган бўлар эдингиз?

— Мен шу кунга қадар қоралаган нарсаларимнинг бирортасидан ҳам афсусланмайман. Албатта, йиллар ўтиши билан айрим асарларнинг камми-кусти аниқроқ кузга ташланиб қолади. Бу табиий ҳол. Вақт билан бирга инсоннинг ўй-кечинмалари, ақлидоки ҳам улғая боради. Тўғри, собиқ СССР халқлари адабиётида коммунистик мафкура ҳукмронлиги тугаши билан жуда кўп асарларнинг умри ҳам тугади. Лекин бу ўша замонда адабиёт яратилмади дегани эмас. Совет даврида совет адабиёти яратилди. Яна бир гап. Коммунистик мафкуранинг советча, сталинча шакли кўп жиҳатдан инсонийликка зид экани маълум. Аммо шундай мафкура

ҳукмронлиги даврида ҳам инсоний қадриятлар ҳаётимиздан батамом бадарга этилгани йўқ. Бинобарин, бу қадриятлар ҳам адабиётда, санъатда озми-кўпми акс этди. Шу боис, совет даври адабиётини ёппасига мафкура гази билан ўлчаш инсофдан эмас. Тасаввур эдинг, синфий, мафкуравий қарашлар устунлиги сабаб узоқ йиллар мумтоз адабиётимиз тўлиқ ўрганилмади. Энди яна шу хатони бошқача шаклда такрорлаш шартми?

— Дарвоқе, бугунги кунда не юмушлар билан бандсиз? Ҳойнаҳой янги асар ёзаётган бўлсангиз керак?

— Янги бир асар ёзиб битирдим, «Қалбим қомуси» деб аталади. Биласиз, кейинги йилларда ҳаётимиз янги қадриятлар билан бойиди. Мен пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳи алайҳи вассаллам ҳадислари ҳамда Шарқ алломаларининг энг сара ҳикматларини ўқиб, гоят таъсирландим. Улар тафаккурининг меваси бўлган энг кичик лавҳада ҳам катта-катта романларга татиғулик маъно яширин. «Қалбим қомуси» асари ҳам аждодларимизнинг ана шу аънанасига бир ҳавас, қизиқиш натижаси улроқ ёзилган асар.

Боя айтдим, биз энди асл пойдеворимизга қайта бошладик. Оллоҳ насиб айласа, бу пойдеворга муносиб девор ҳам тиклаймиз, қаср ҳам бунёд этамиз.

Муртазо ҚАРШИБОЙ
суҳбатлашди.

Назаримда, биз кечаги кунимизни теран таҳлил қилолмаяпмиз. Бу масалада бир оз ҳайбаракаллачилик ҳам сезилмоқда. Кимки кўнглига яқин ёзувчи ёки шоирни алқашни истаб қолса, уни истиқлол курашчиси, кечаги жабрдийда қилиб кўрсатмоқчи бўлади. Сал инсоф ҳам керак-да! Аслида ҳақиқат бошқачароқ эмасмиди?

Мен камтарин ижодимда халқимнинг тарихи, руҳи ва турмуш тарзини баҳоли қудрат акс эттирдим. Қорақалпоқ халқини дунё танисин, билсин деган ниётда асарларимнинг номини ҳам миллатим номи билан атадим. «Қорақалпоқ қизи», «Қорақалпоқ достони», «Қорақалпоқнома» асарларим шу тариқа

(Драматик достондан парча)

Абдулла
ОРИФ

РУҲЛАР ЖАНИМ

Амир Шемуф:

*Фармонима кудок тушини:
Бизким, мулки Шурон,
Амири Шуркистонимиз.
Бизким, миллатларини энг қадими*

ва энг улғи —

*Шуронини бош буйинимиз.
Оллоҳ сизга ер бўлувси,
Зафар мададкор,
Оллоҳу Акбар!..*

*Ноюралар ғалинсин, еру осмонни
Бизини лашкар нидолари ғулаб олсинлар.
Ёвни эса тахликага солсин бу нағра,
Бул нағрага жўр бўлсинлар жанговар филлар.
Ясовуллар ҳаф дақиқа мени пайдар-пай
Етказиб туралар жани тафсилотин.
Сафкардалар, сизга рухсат!..*

(Ясовулла қараб)

Энди эса ёрлани менга Алауддинни!..
 Ҳ бепимсол бир истеъдод — шатранж устаси,
 Самарқанддан атай уни олиб келганман.

(Алауддин киради.)

Алауддин:

Олампадох, ёрламишсиэ.

Амир Шемур:

Ҳа, Алауддин.
 Сенини билан нега йилки шатранж суфамиз,
 Аммо, билки, бу галиси бошқала ўйин.
 Бу бошқа жанг, доналарни тер, Алауддин.

(Шеради. Оқ доналар Шемурда)

Эшитгансан, Алауддин, ешлик юмдан
 Мен шатранжга ишқибозман. Ҳ — назик ўйин.
 Уни тенгсиз сангап дея таъриф этурлар,
 Бироқ, шатранж кўпроқ ўхшар жанг сангапма.

Алауддин:

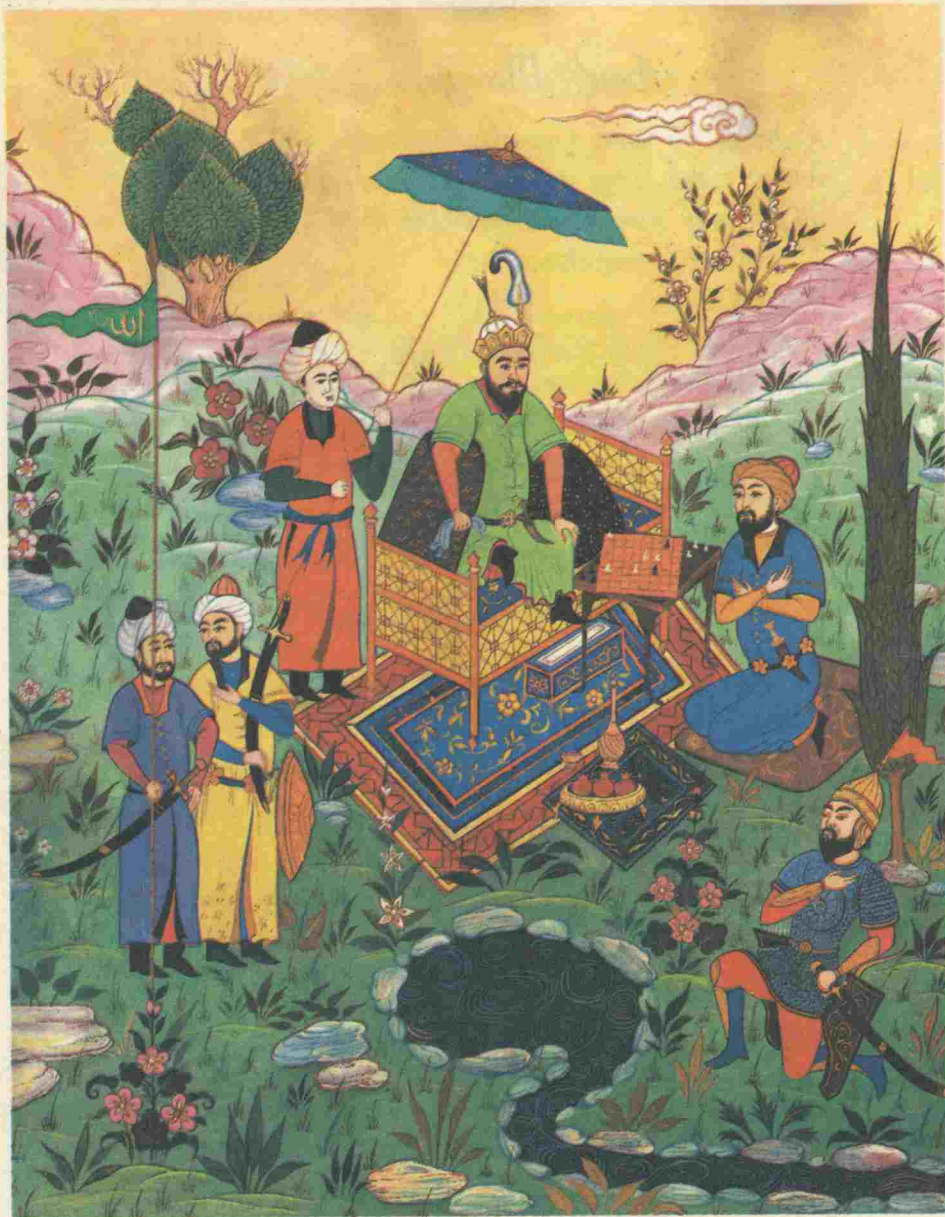
Қани, юрини, олампадох.

Амир Шемур:

Юрди сипоҳим,
 Қани, олга, пидалар, Зафар ер бўлсин!

Алауддин:

Шоҳ сипоҳин бизга қарши йўналтирдинниэ,
 Каминанини сипоҳи ҳам анойи эмас.

Оқилбек Бобожон асаридан

Амир Шемуф:

Хозир негук жани қилмоқда пиёдаларим,
 Хабар келиб қолур хозир у томондан ҳам.
 Жуда оғир жани кетмоқда йодир орфида,
 Иншооллох, ениажакман!
 Сен, Алауддин,
 Фақат шатранж соҳасида жаҳонифидирсан,
 Бизини эса лекиминиза бошқа юк тушман.
 Бизини улун улкан Замин — шатранж тахтаси,
 Ғолибнини ҳам, мағлубнини ҳам туғрон қартаси —
 Қон тўла бир ҳовуз эрур!..
 Мамоти жанни бу.

Алауддин:

Сиздек буюк истеъдодда таъриф йўқ асло,
 Шатранжда ҳам беназирсиз — ўзим икформан,
 Аммо шу зум изи берини, бир саволим бор.

Амир Шемуф:

Айт!

Алауддин:

Шу аснода улур бир жани давом этмоқда,
 Сизини юлиб бўлмоғиниз гафти муқарраф,
 Лекин, Ҳазрат, Сиз мен билан йодир илди
 Шатранж ўйнаб жани мақомини кузатмоқдасиз,
 Бир қарашда бепарвосиз, ҳатто совуқсон...

Амир Шемуф:

Мен биламан, Алауддин, ўз қудратимни,
 Ўз устига, буюк кўйдир ушбу хийлам ҳам.

Алауддин:

Хийлами бу?

Амир Шемур:

Ғоят зўр хийла.
Хуфяларим аллақатон Рум султони
Менини шатранж ўйнай туғиб жани қилишимни
Етказдилар!
Боязидни таҳлика босди.
Хел душманни бундан ортиқ камситиб бўлмас,
У ўеки филла қарши иккан кулукдай
Алам билан анимлагай.

(Ясовул киради.)

Ясовул:

Азлоҳазрат, пидолаф нобуд бўлмоқда.

Амир Шемур:

Аптаги, аптаги.
Ўз кулига ортиқ ишонса,
Ғафлат босиб қолгусидир ҳатто филни ҳам.

(Ҳам ясовули, ҳам Алауддинга қараб)

Шўнамо деб аталган бир усулумиз бор,
Етказинимиз ўни қаноту сўл қанотга ҳам.
Мироншоҳу Шохруҳ Мирзо икки тарафдан
Ўғийларни ўраб олсин!
Хой, Алауддин,
Шоҳга қарши мен хуржумга ўтдимгинакам.

(Ясовул яна киради.)

Ясовул:

Олампадох, ев лашкари тўғ-тўғи бўлиб
Биз томонга ўтаёттир.

Амир Шемуф:

Шоён яхши гап!
Улар асл мусулмондир, Зиев етказмани.

Алауддин:

Азлоҳазрат, ҳар иккала майдон ифра ҳам,
Ғоят қизини тус олмақда жанговар санъати.

Амир Шемуф:

Лашкарларим уфқо-уф деб жани майдонида,
Найза билан, қилии билан ва камон билан
Ёв сафларин қириб бораф ҳозир аввасиз,
Мен ҳам ҳозир улар билан руҳан биргаман,
Шу гап ҳаққи, сенга қарши ташлайман руҳни.

Алауддин:

Олампадох, кўтармоқин бўлсанмиз туғни
Боязидинини алвон рангли йодифи ўзра,
Руҳни эмас, аспларни майдонга ташлаш
Маъқул шадбир бўлувсидир.

Амир Шемуф:

Шанирим мададкор,
Руҳни суғиш фикрини у ўриятди менга,
Аспларни қамқилайди белида қўғи,
Юраида ишонё ўғти сўғиан қимсалар.
Эшиқинииз,
Руҳ ҳақиқат қилиидек кескир, беомон.
Мен руҳ билан жани қилишини севаман жуда.

Алауддин:

Русининини нағрасиға жавобим шу-да.

Ясовул:

Олампадох, орқадаги ёв қалғасини
Халқа каби ўраб олди бизнинг лашкарлар,
Бироқ қалға устивордир.

Амир Шемур:

Бизнинг яна нафтандоз деб аталувси бир
Ардаҳродек ўт пуркагани яронмиз бор.
Бамисоли осмондан тушандек куюн
У ўт-олов пуркай бошлар Замин устига.
Қалға томон йўналтирини юнон пўфанин,
Қалға илтим сархонаси каби енсини
Шамакидек тутаб кетсин тубида ёғий.

(Алауддинга)

Қай йўсинда йўлмни тўсма,
Мана, энди ишга тушсин саркардам — фарзин
Ва орқидан иккинчи рух иккинчи майдонга.
Энди қайга қўлиб боргай шўрлик қоға шох,
Энди қимдан мадад кутсин в қимга арзин
Баён этсин?

Алауддин:

Чиройли мот!
Мот!

Амир Шемур:

Бу — рухнинг иши...
Шаяд, рухлар мени мудом бўлай мададкор.

НАСАФИЙНИК БУХОР МАЪНАФАККАРИ

XIII аср Шарқ халқлари назнавияти ва тафраккури тарихида алоҳида ўрин эгаллайди. Бу даврда келиб калом илми, фалсафа ва масаввувф ўзaro қўшилди. Ҳаттижада ҳар гуна соҳани бирлаштирилган ажойиб олим ва мутафраккир адиблар етишиб чиқди. Бир вақтнинг ўзига бирин-кетин Ҳажмиддин Қубро, Фариқиддин Айттор, Муҳийиддин ибн Ал-Арабий, Жалолиддин Румий сингари бузуриворлар яшаб ижод эъдилар. Улар ижодида Мансур Халмож, Боззид Бистоний, Абулхайр Абусаид, Убн Сино, Абу Хонид Ғаззолий қарашлари янги поғонада ривожлантирилди. Ана шундай мутафраккарлардан бири — атоқли ватандошимиз Азизиддин ибн Муҳаммад ан-Насафийдир. Насаф — ҳозирги Қарши шаҳрининг қадими арабий номи. Олдин у Ҳаҳшаб деб аталган.

Майх Азизиддин Насафийнинг туғилган ва вафот эъган йиллари аниқ маълум эмас. Аниқ асарларидаги қайдлар ва бошқа манбаларнинг қишлоқлик беришига, у XIII аср бошларида туғилган. Дастлабки савабни Насафда чиқарган, ўша замоннинг илм-фан марказларида бири — Бухорои шарифда таҳсил олган. Бу ерда у масаввувф, фалсафа, илми калондан ташқари, шиб илмининг ҳам мукаммал ўрганади. Унинг пири Саъдиддин Ханабий (мелодий 1191-1252 йилларда яшаган) Ҳажмиддин Қубронинг пешқадам халифаларидан эди. Демак, сулуқ ва дунёқарашга кўра, Азизиддин Ҳажмиддин Қубро сисиласига мансубдир.

Айтишларига, Майх Азизиддин Насафий 1273 йилда — нўрзи исбилоси даврида тингрок нақон исъаб, Бухорои тарк эъган, Эронга бориб, Баҳровоз, Исраҳон, Мероз, Аврқўқ шаҳарларида яшаган ва XIV аср бошларида Аврқўқда вафот эъган, Қабри ўша ердадир.

Азизиддин Насафийдан кўйндаги асарлар етиб келган: «Қашфул ҳақойиқ» (Ҳақиқатларнинг огилиши), «Зубдатул ҳақойиқ» (Ҳақиқатлар қайноғи), «Мақсади аксо» (Охири мақсад), «Инсони қонил», «Манозилас-соғирин» (Сайр эъув-гиларнинг манзиллари), «Усул ва фуруғ» (Асос ва шохлар), «Баен ат-танзим» (Ҳузун бағни), «Мабдаъ ва маод» (Чиқиш ва қайтиш жойлари). Бу рисоаларнинг талай қисми Ўзбекистон қўлезма ҳазиналарида ҳам сақланади.

Азизиддин Насафийни қонил инсон тадқиқотчиси дейиш мумкин, чўнки унинг барга рисоаларида инсон хилқати, унинг исътеъодди ва нуқсонлари, инсонни қалон топтириш масалалари ўрганилади. Унинг фикрига, инсон қонинининг кўнрайтирилган нуҳаси, инсонда барга илоҳий ва моддий олатларнинг хислати жанмулжам. Инсон шўни атлаши ва ўз руҳи — илоҳий жавҳарини поқлаб, асл нақонига қайтишии лозим.

Азизиддин Насафийнинг номи кўндан бери Ғарб ва Шарқ олимлари диққатини торттиб келади. Унинг асарлари форсга эъзилган бўлиб, турк, олмон, инглиз, франкуз тилларида таржима қилинган. Журналхонларни Азизиддин Насафий нероси билан таншиттириш мақсадида «Зубдатул ҳақойиқ» асаридан айрим паргаларни гол эътиш лозим кўрилди.

МАРҲУМОҲ

(Ҳақиқатлар қаймоғи)

ОЛАМИ-КУБРОНИ БИЛИНИ

Э й дарвеш, Оллоҳ сенинг дунё ва охиратингни обод қилсин. Билгилки, олам зот ва сифатларнинг исмларидан иборатдир. Зот (жавҳар) ва сифатларнинг жамини олам дейдилар ва зот билан сифатларнинг ҳар бирининг қурилиши ҳам (қисмлари ҳам) олам деб номланади. Олам ўзининг аввалида икки қисмдан иборат: биринчи қисми олами ғайб (яширин олам), иккинчиси олами шўҳуд (қуринадиган олам) деб аталади. Бу ҳар икки оламини миқдорий ва қуллий (умумий, яхлит) маъноларда турли номлар билан тилга оладилар. Масалан, холиқият олами ва амр олами; мулк олами ва малакут олами; бадан олами ва руҳ (жон) олами; ҳислар олами ва шуур олами; нур олами ва соя (зулмат) олами ва шу кабилар. Бу номлар ҳар икки олам — олами ғайб ва олами шўҳудга ишорадир.

Олам маъносини билганингдан кейин шуни билгилки, сени кичик инсон (инсонни сўғро) ва кичик олам (олами сўғро) дейдилар, бутун оламнинг ўзини эса улуғ инсон (инсонни кубро) ва улуғ олам (олами кубро) дейдилар. Эй дарвеш, сен кичик оламсен, бутун оламнинг ўзи эса улуғ оламдир. Сен ҳар икки оламнинг кичрайтирилган нусхаси ва тимсол — белгисисан. Улуғ оламда бор нарсалар кичик оламда мавжуддир. Эй дарвеш, улуғ оламнинг аввалу охири, зоҳиру ботини, моҳият ва шаклларини идрок этиш учун ўзингнинг моҳиятинг, зоҳир ва ботинингни англаб етгин. Бундан бошқа йул йўқ. Эй дарвеш, нарса-ҳодисаларнинг қандайлигини билмоқчи бўлсанг, ўзингнинг қандайлигингни билиб олишинг керак.

Шуни билгилки, улуғ оламнинг боши битта жавоҳирдан иборатдир, худди шу каби кичик оламнинг бошида ҳам бир жавоҳир яширин. Улуғ оламнинг ул жавҳари улуғ олам уруғи бўлганидай, кичик оламнинг ул жавҳари кичик оламнинг уруғидир. Бу гапни қатъий ўқиб ол, шу икки оламда нимаики пайдо бўлса, у ўшал уруғларда мавжуддир. Бу айтилганлар сенга равшан бўлган бўлса, энди англагилким, кичик

оламнинг асосидаги жавҳар — нутфа — уруғдир ва кичик олам билан улуғ оламнинг ҳар иккиси уруғдан пайдо бўлган. Кичик оламда амалга ошириладиган ишларнинг жами уруғда аллақачон мавжуд эди ва шуниси аниқки, кичик оламда уруғда мавжуд бўлмаган (яъни амалга ошмаган) нарса бўлмайди. Кичик олам жавҳарини кўнгилга тугганингдан кейин билгилки, улуғ олам жавҳари ҳақида ҳар хил фикрлар бор. Аммо, агар мунозара мавзуини баён этиб, эҳтиросларга тутқун бўлмай, бу денгизга кириб борилса, зиддиятларнинг йўқолиши муқаррар.

УЛУҒ ОЛАМ ҲАҚИДА ВА УЛУҒ ОЛАМНИНГ ТАНҒРИ ТАОЛО — РАБИМЛ ОЛАМИН ТОМОНИДАН ЯРАТИЛИШНИ ҲАҚИДА ШАРИАТ АҲЛИНИНГ СЎЗЛАРИ

Билгилки, шариат аҳли икки вужуд тўғрисида сўзлайди. Биринчиси — вужуди қадим (яъни азалий вужуд), иккинчиси — вужуди ҳодис (яъни дунё). Вужуди қадимнинг бошланиши йўқ, аммо вужуди ҳодиснинг бошланиши — аввали бор. Бу — зоҳир аҳлининг фикридир. Ва бунда зиддият ҳам йўқ, зеро борлиқ (вужудият) икки вазиятдагина бўлиши мумкин: ё у азалийдир, ёки азалий эмасдир. Агар у азалий вужуд бўлса, абадий вужуд ҳам бўлади. Аммо агар унинг бошланиши бўлса, демак, у ўткинчи — фоний вужуддир. Ҳар икки вужудни англаганингдан кейин билгилки, азалий ва абадий вужудни Худо дейдилар, ўткинчи, фоний вужудни олам дейдилар. Худо олам эмас ва олам Худо эмас. Худо — оламнинг Халлоқи (яратувчиси) ва олам — Худонинг ижоди. Халлоқи олам муносиб таърифли сифатларга эгадир ва у номуносиб сифатлардан холидир. Шариат аҳлининг фикрича, Холиқнинг олам яратишда ҳам, агар хоҳласа, уни барбод этишда ҳам ирода-ихтиёри ўзидадир.

Эй дарвеш, энди билгилким, шариат аҳли дейдиларки, Тангри субҳонаҳу ва таоло илк дафъа бир жавҳарни ато этди, унинг номи нафси аввалдир (руҳи аввал). Тангри субҳонаҳу ва таоло мулк ва малакут оламларини яратишни ирода этиб, ўшал жавҳарга нигоҳ ташлади ва ул жавҳар қайнаб эрий бошлади ва кўпирди. Неки ўшал жавҳарнинг моҳияти (мағзи) ва қаймоғи эди, эритилган шакар қиёми каби ажралиб чиқди ва қуйқаси шакар қиёмининг қуйқаси каби пастга чўкди. Халлоқи олам ўша қиёмдан руҳлар оламнинг даражаларини яратди ва қуйқасидан мулк олами — жисмлар оламини вужудга келтирди.

Руҳлар оламини ўн уч қисмда шундай қилиб яратдики, аввалги жавҳар билан улар ўн тўртта бўлди. Руҳлар оламининг ўн учта эканининг далили — жисмлар оламининг руҳлар оламига нисбатидир, чунки руҳлар олами даражалари жисмлар олами даражаларига тенг, яъни ўн учтадир. Зоҳир олами — ботин оламининг унвонидир ва мулк олами — малакут оламининг белгисидир. Эй дарвеш, дейдиларки, мулк малакутга ўхшайди ва малакутнинг асоси жабарут оламидир. Яъни мулк орқали малакут ва малакут орқали жабарутни исботлаш мумкин.

РУҲ ВА РУҲНИНГ ДАРАЖАЛАРИ ҲАҚИДА

Руҳ — оддий (соф) жавҳардир, у жисмни ҳаракатга келтиради ва такомиллаштиради. У табиатга мувофиқ ўсимлик даражасида, ҳаракатга (ирода) мувофиқ ҳайвон даражасида, ақлга мувофиқ инсон даражасида зухур этади. Аммо агар сен учун бу гапларни тушуниш қийин бўлса, бошқа сўзлар билан изоҳлаб берай. Билгилки, руҳ — латиф жавҳардир, у майдаланмайди ва аъзоларга бўлинмайди, уни қисм-қисм қилиб ажратиш мумкин эмас. Чунки руҳ амр оламидандир ва ҳатто ўзи амрдир.

Жисм эса қаттиқ ва дағал жавҳар булиб, у майдаланади ва қисмлар — аъзоларга бўлинади. Жисм — махлуқот олаמידандир. Рухнинг маъносини билганингдан кейин, руҳ даражаларини ҳам билиб ол. Тангри субҳонаху ва таоло руҳлар оламини яратишни ихтиёр этганида ўз нигоҳини (жавҳарнинг) шаффоф қиёмига қаратди ва ул қиём қайнаб эрий бошлади. Шу қиёмнинг қиёми (мағзи) ва қаймоғидан У пайғамбарлар Хатми (хулосаси) руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан улулазм пайғамбарлар руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан мурсал пайғамбарлар руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан авлиёлар руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан аҳли илму маърифат руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан зоҳидлар руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан тақво аҳли руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан одамлар руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан ҳайвонлар руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан ўсимлик руҳини яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан маъданлар ва ашъеларни яратди. Ҳар бир руҳ билан бирга куп сонли фаришталарни яратди ва малакут олами шу тариқа яқун топти.

ЖИСМ ДАРАЖАЛАРИ ҲАҚИДА

Билгилки, Тангри субҳонаху ва таоло жисмлар оламини яратишни истаб, ўз нигоҳини куйқа қолдикқа қаратди ва ул куйқа қолдиқ қизиб қайнай бошлади. Унинг мағзи ва қаймоғидан Аршни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан Курсини (Тахтни) яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан еттинчи осмонни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан олтинчи осмонни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан бешинчи осмонни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан тўртинчи осмонни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан учинчи осмонни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан иккинчи осмонни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан биринчи осмонни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан оловни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан ҳавони яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан сувни яратди, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан тупроқни яратди, ниҳоят, унинг қолдиги мағзи ва қаймоғидан бошқа жисмларни яратди. Мулк оламининг оддий жисмлари (шу тариқа) яқун топди. Мулк ва малакутдаги содда жисмларнинг ҳаммаси йигирма саккизтадир. Ун тўрттаси — мулк оламида, ўн тўрттаси — малакут оламида. Мураккаб жисмлар учтадир, яъни: маъдан жисми, ўсимлик жисми ва ҳайвон жисми...

Эй дарвеш, содда жисмларнинг мулк ва малакут оламида йигирма саккизта эканига ҳеч бир шубҳа йўқ. Аммо, руҳлар олами аввалми ёки жисмлар олами аввалми; аввал мабдаъ — чиқиш жойи, кейин маод — қайтиш жойими ёхуд аксинча, аввал маод, сўнгра мабдаъми; аввал олий даража пайдо бўлиб, тартиб билан куйи даражаларга қараб борилдими ёнки аввал куйи даража пайдо бўлиб, кейин бирин-кетин юқори даражалар келиб чиқдими деган масалалар хусусида қарама-қарши фикрлар бор. Сенса ҳақиқатни очиш учун бу қарашлар устида обдон ўйлаш керак бўлади. Сўзни чўзиб, мақсаддан узоқлашмайлик. Рух даражалари ва жисм даражаларининг ҳар бири ўз-ўзида мақом топди. Яъни: Арш — пайғамбари Хатм руҳининг мақоми; Курси — улулазм пайғамбарлар руҳининг мақоми, уларнинг манзили ва ҳужраси; еттинчи осмон — мурсал пайғамбарлар руҳининг мақоми, уларнинг манзили ва ҳужраси; олтинчи осмон — анбиёлар руҳининг мақоми; бешинчи осмон — авлиёлар руҳининг мақоми; тўртинчи осмон — донишманд ҳақимлар руҳининг мақоми; учинчи осмон — зоҳидлар руҳининг мақоми; иккинчи осмон — тақво аҳли руҳининг мақоми; биринчи осмон — иймонлилар руҳининг мақоми. Ва шу тариқа осмоннинг тўққиз даражаси тугал яқун топди. Аммо яна тўрт даража қолди, яъни қолган одамларнинг руҳлари, ҳайвонлар руҳи, ўсимликлар руҳи ва жирм-жисмларнинг руҳи. Улар юқори оламдан ҳам, куйи оламдан ҳам эмас. Аммо жирм (модда) — куйидагиларнинг куйисидир. Демак, пастга — тубанликларнинг

тубанига тушиб бориш керак ва шу орқали ўзини таниш ва билиш керак, ўз раббини таниш керак ва бундан юқорига қараб тараққий этиш керак, ўзининг дастлабки асл мақомига етиш керак. Ўз мақомини эгаллаш билан уруж — кўтарилиш тугалланади ва унинг доираси беркилади. Доира беркилганидан кейин кўтарилишнинг иложи йўқ, ундан нари кўтарилиш — тараққиёт бўлмайди. Йўлда тўхтаб қолиш мумкин, аммо ўз мақомидан ўзиб кетиш мумкин эмас. Агар йўлда тўхтаб қолиш (ушланиб қолиш) мумкин бўлмаганида, Каломуллоҳнинг нузул этилиши, пайғамбарларнинг юборилиши фойдасиз бўлиб қоларди.

Рўхлар олами ва жисмлар оламини яратганидан кейин Парвардигор уч фарзанд — маъданлар, ўсимликлар ва ҳайвонларни яратди, сўнгра билниҳоя у Одамни яратди. Одам ва Ҳавво қиссаси бўлса, машҳурдир, биз ушбу рисолада бу қиссани келтирмадик. Кейин Одамнинг болалари пайдо бўлди ва улар кўпайиб бормоқда, улар аста-секин камол топмоқда ва шу йўл билан ҳар бири илк мақоми томон интилмоқда, уларнинг ҳар бири ўз доираси якунлангунча ривожланишда давом этади. Бу шуни кўрсатадики, ҳар бир кишининг камолоти — илк мақоми сари ҳаракат қилиш, бу йўлда жидду жаҳд кўрсатишдир, ушбу мақомни эгаллаш ва йўлда қолиб кетмасдан илгари боришдир.

* * *

Билгил, ушбу ўн тўрт даража азалдан яратилгандир, улар касб этилган хислат эмас. Ва раббиул оламининг яратилиш ишида тайирот — ўзгариш содир бўлмайди. Имом Абу Ҳанифа мазҳабининг талқини шунга қоимдир. Чунки Оллоҳ таолонинг хислати шундай ва барча одамлар шу хислатга мувофиқ яратилган ва бу даражалар — рўхларнинг даражаларидир. Агар бу даражалар касбий бўлганида эди, унда ҳар бир киши ўзи истаган даража-мақомга кўтарилаверарди, юқори мақомларни эгаллайверарди ва авлиёлар-анбиёлар мақомини, анбиёлар расулар мақомини эгаллаган бўларди. Бошқа мақомлар ҳақида ҳам шуни билгин. Бироқ мақомлар касбий эмас, уларни саъю ҳаракат билан эгаллаб бўлмайди. Улар — яратилганида (ҳар бир тоифа учун) насиб этилган улушдир. Йўлда дам олиш, тўхтаб қолиш мумкин, лекин ҳеч зот ўзининг азалий мақомини босиб ўтиб кетолмайди.

Эй дарвеш, мана сен рўҳий даражаларни билдинг, шуни ҳам билдингки, улар қандай яратилган бўлса, қандай ҳолатда бўлса, шундайдирлар — тақдири азални ўзгартириб бўлмайди, ўз мақомидан ўзиб кетиш мумкин эмас. Рўхлар бу оламга келадилар, аммо ўз сўзлари ва ишларида ўзгаришсиз қоладилар. Уларнинг ҳар бирида аввалдан маълум меъёр бор, ундан ошиб кетиш мумкин эмас. Бу шуни кўрсатадики, бу дунёга келган ҳар бир рўх муайян чегарага эга бўлади ва аввалги маълум мақоми бўйича унинг жисм ичра қанча бўлиши, қанча нафас олиши, қанча еб-ичиши, қанча сўзлаши, нималарни урганиш ва ўйлаши ва ҳоказолар олдиндан белгиланган бўлади. Ҳақнинг иродаси ва илмидан ташқари дарахт япроғи қимирламайди ёки одам бирон нарсани ният қилмайди.

Эй дарвеш, аммо бу фикр ғоят иштибоҳли. Шариат аҳли, гарчанд одамнинг фаолиятида ихтиёрсиз экани борасида тўғри фикрларни айтсалар-да, лекин улар наздида барча мавжуд нарсалар Ҳақнинг иродаси ва илми туфайлидир. Ҳақнинг илми ва иродасига зид ҳеч нарса содир бўлмайди, дейди улар. Демак, барча одамлар нутқда (сўзда) ва ҳаракатда ихтиёрсиздирлар. Бу фикр билинган (маълум) нарса илмга бўйсунадими ёки илм билиб олинганга бўйсунадими деган масалага асосланади. Шариат аҳли фикрича, билинган нарса илмга бўйсунди. Демак

(шунга кўра), ҳамма нарсанинг олдиндан маълум меъёри бор ва ундан ошиб утиб бўлмайди. Раббиул таоло азалда қандай белгиланган бўлса, шундай бўлади. Аҳли ҳикмат (яъни файласуфлар) фикрига кўра эса, илм маълумга (билиб олганга) бўйсунди. Бинобарин, одамларнинг сўзлари ва фаолияти — ишлари учун олдиндан белгиланган ўлчовлар йўқ. Билим ва бойликка эга бўлиш одамнинг саъю ҳаракати-га боғлиқ — у қанча кўп гайрат қилса, билими ва мол-мулки шунча ортади. Яхшилик ёки ёмонлик қилиш, кам ейиш ёки кўп ейиш — инсон ихтиёридаги иш ва у қанча меҳнат ва куч сарфласа, шунча кўп топади...

Эй дарвеш, зикр этилган уруж — кутарилиш ва нузул — тушиш ҳақида билдинг, энди шуни ҳам эсда тутки, анбиё ва авлиёнинг уружи табиий ўлим юз бергунга қадар содир бўлади. Бошқалар табиий ўлимдан кейин курадиган нарсаларни улар табиий ўлимгача курадилар. Уларга ўлимдан кейинги ҳолатлар маълум бўлиб, улар илмул яқин даражасидан айнул яқин даражасига ўта оладилар. Модомики, одамларнинг пардаси уларнинг жисми экан, руҳ жисмдан чиққан пайтда унинг олдида ҳеч бир парда-тўсиқ турмайди. Анбиёларнинг уружи икки хил бўлади: ёки фақат руҳнинг ўзи жисмсиз кутарилиб боради, ёки ҳам руҳ ва ҳам жисм бирга кутарилиб парвоз этади.

Авлиёларнинг уружи эса бир хилдир — улар фақат жисмдан ажралган руҳ орқали кутарила оладилар. Буни билдинг, энди шуни ҳам билгинки, ушбу нарсалар ҳақида бу ерда гапириб, биз нодонларнинг камолоти ва уружини баён этишни мақсад қилганимиз йўқ. Пайғамбарлар меърожини ҳикоя қилишни ҳам мақсад қилмаганмиз, зеро ҳазрати Пайғамбар меърожи ҳаммага маълум. Бизнинг мақсадимиз бу ўринда солиқларни тақдирлаш ва огоҳлатиришдир, токи улар зуҳд ва тақво, риёзат пайтида эҳтиётсизлик қилмасинлар, токи бу саодатга эришиш ва бу ҳаловатга мушарраф бўлиш учун йўлда тўхтаб қолмасинлар, олға қараб интилсинлар. Тангри таоло ҳузурига мушарраф бўлиб мағфират топгандан кейин солиққа ўлимгача бўлган саодатли дамлардан кўра ортиқроқ фароғат ва ҳузур бўладими, ахир, унинг руҳи ўзи қайтиши керак бўлган мақомга етади-ку?!

Эй дарвеш, солиққа ўлмасдан туриб истиқболдаги абадий ҳаётга муяссар бўлиш — улуг бир неъматдир. Одамлар буни билмайдилар, агар билганларида улар ўлимдан олдин абадий ҳаёт ҳолати юз бериши ва қайтишлари лозим бўлган илк мақомларини идрок этиш учун туну кун жаҳд қилардилар. Солиқ куйидаги уч нарсага алоҳида аҳамият беради: биринчиси — сулуқ (тариқат йўли); иккинчиси — жазба (ишқ); учинчиси — уруж (кутарилиш). Кимдаки бу уч нарса мавжуд бўлса, у шайх ҳам, муршид ҳам бўла олади. Аммо бу сифатлари бўлмаган одам муршид бўлишга лойиқ эмас. Сулуққа хос нарса — ҳаракат, интилишдир; жазбага хос нарса — тортилиш, завқу шавқдир; уружга хос нарса — қарам ва саховатдир.

Ғап чўзилмасин ва мақсаддан чалғимайлик. Тасаввуф аҳлининг ушбу кутарилиш — уруждан мақсадлари куйидагича: солиқнинг руҳи саломат ҳолда, солиқ бедорлик ҳолатида жисмидан чиқиб, ўлимдан сўнг юз берадиган ҳолатлар унга ҳозир тирик-лигида кўринсин, токи у дўзахни ҳам, жаннатни ҳам кўриб, жаҳаннам ва беҳиштдаги кишилар аҳволини кузатиб билсин, токи у илмул яқин мартабасидан айнул яқин мартабасига ўтиб, кўрганларининг моҳият-ҳақиқатларини англаб етсин.

Бировларнинг руҳи биринчи осмонга уруж қилса, бошқаларники иккинчи осмонга кутарилади ва шунга ўхшаш то Арши аълога, яъни Пайғамбари Ҳотам мақомигача кутарилади. Зеро, ҳар бири ўзининг илк мақомига етиб боради ва ўзининг илк мақоми — асл ватанини четлаб ўтолмайди. Ҳар бир руҳ вужудга қайтганидан кейин ниманга эришган ва нимани кўрган бўлса, барини хотирасида сақлаб қолади. Бирларининг руҳи кўкда бир кун қолиб, осмон айланасини кезиб чиқади, кейин уз жисми — вужудига қайтади. Бошқасининг руҳи у ерда яна узоқроқ мuddатда қолади ва осмон фалакларига ўн кунгача сайр этади. Бизнинг шайхимиз¹ дейди: менинг руҳим у ерда ўн уч кун қолиб кетди. Шундан кейин танамга қайтди, танам эса ҳаракатсиз, ҳаётсиз туриб қолди. Руҳим қайтиб кирганидан кейин танам ўрнидан турди, аммо у

¹ Шайх Саъиддин Ҳамавий назарда тутилган бўлса керак — таржимон.

фаромушлиқда қанча вақт турганини билмасди; бу ҳолни кўрганлар эса, ун кундан бери сенинг вужудинг шу ҳолатда турди, деб хабар бердилар.

Бошқа бир муътабар зот руҳи самоларда ўн кун қолиб кетгани ва кейин вужуди-га қайтиб кирганини ҳикоя қилади. Унинг руҳи бу ўн кун ичида жами нарсаларни хотирасида сақлаб қолган экан. Аммо, айтилганидай, ҳар бир кишининг руҳи ўз мақомигача кўтарилади, охири пайғамбар билан охириги валиининг руҳи Арши аълогача кўтарилиб боради.

ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ (УРУЖИ) ВА ИНСОН РУҲИ БОШҚАЮ ҲАЙВОН РУҲИ БОШҚА ЭКАНИ ҲАҚИДА

Билгилки, ҳайвон руҳи жузв — қисмларнигина англашга қодир, инсон руҳи эса жузвни ҳам, кулл — умумни ҳам англай олади. Ҳайвон руҳи зарар ва нафнинг фарқига боради, аммо инсон руҳи наф, яна булардан ташқари фойда келтирадиган ва зарар келтирадиган нарсаларнинг ҳам фарқига боради. Эй дарвеш, инсон руҳи (нафси) — тирикдир, билгувчи, ҳирсли, истеъдодлидир; эшитувчи, кўрувчи ва сўзловчидир. Бошқаларга у кўринмайди ва эшитилмайди ва нутқи билинмайди. Жисм булақларга булиниб, майдалангани, руҳ эса булақларга булинмай, майдаланмаганидай, инсон руҳи билишда — яхлит билағон; кўришда — яхлит кўрувчи; эшитишда — яхлит эшитгувчи; гапиришда — яхлит гапирувчидир. Унинг бошқа сифатлари ҳақида ҳам шундай ҳукм қил.

Инсон руҳини билганиндан кейин энди билгилки, шариат аҳли фикрича, инсон мана шундай қобилияти билан пайғамбарларга иймон келтирди, уларга уммат бўлиб, раҳнамолигини тан олди. Натижада шунга муяссар бўлдики, уни ва унинг руҳини иймонли дедилар. Агар инсон пайғамбарларга иймон келтириш ва улар суннатига амал қилиш баробарида сурункали равишда раббиул оламинга ибодат бажо келтирса ва туну куннинг кўп қисмини тоат-ибодат билан ўтказса, уни солиҳ ва соҳиб тақво деб, унинг руҳини ҳам тақволи солиҳ руҳи деб айтадилар. Агар у сурункали ибодат устига, дунёдан буткул юз ўгирган бўлса, бойликдан, жоҳу мансабдан воз кечиб, жисмоний лаззат ва ҳирсдан қутулган бўлса, уни зоҳид деб, унинг руҳини ҳам зоҳид руҳи деб айтадилар. Агар яна, боз устига, зоҳидликдан ташқари, нарса-ҳодисаларнинг ботиний моҳиятини анғласа, назаридан ҳеч нарса яширин қолмаса ва тақлид чегарасидан ирфон чегарасига қадам кўйган бўлса, уни донишманд (ориф) дейдилар ва унинг руҳини донишманд (ориф) руҳи деб айтадилар. Агар ирфоний маърифат устига, боз Ҳақ таоло уни ўзига қурб (яқин) қилиб танлаган ва муҳаббатига мушарраф этиб, қалбини нури билан ёритган бўлса, уни валий деб, унинг руҳини валий руҳи деб айтадилар. Агар қурб ва муҳаббат ҳамда қалб равшанлиги билан бирга, боз устига, Ҳақ таоло уни муъжиза-кароматлари асрори кашфи учун танлаган бўлса ва халққа Ҳақ йулини ҳидоят этиш учун расул қилиб юборса, уни наби деб, унинг руҳини наби руҳи деб айтадилар. Агар аввалги шариатни ботил этиб, янги шариатни жорий этиш баробарида, боз устига, Ҳақ таоло уни пайғамбарлик хатми билан сийлаган бўлса, уни Пайғамбари Ҳотам деб, унинг руҳини Пайғамбари Ҳотам руҳи деб айтадилар.

Эй дарвеш, мана шу — инсон руҳининг погоналар бўйлаб кутарилишидир. Таълиму таҳсил, тақорр ва зикр, жажуд жадалдан мақсад — шу. Шариат аҳли инсон руҳининг тараққиёти бундан баланд эмас, дейдилар. Уларнинг фикрича, ушбу тўққиз даражанинг ҳар бири орифлар ва тақводорлар даражасидир. Бовужуд, кимнинг даражаси баланд бўлса, унинг билими ва солиҳлиги ҳам баланд бўлади. Кишининг билими ва тақводага устиворлиги ва поклиги ортан сари номи ва қайтиб борадиган мақоми ҳам ўзгариб боради. Инсон борган сари олижанобрқ ва буюкроқ бўлади. Ва бу тўққиз мақомнинг ҳар бири ўзига хос иноятдир. Жами тоифанинг мақоми азалдан белгилаб қўйилган ва киши ўз мақомини четлаб ўтолмайди.

Ҳикмат аҳли (яъни файласуфлар) ҳам уруж бундан юқори бўлмайди, деб айта-

дилар, аммо буни чегара деб ҳам ҳисобламайдилар. Ҳикмат аҳлининг фикрича, ушбу тўққиз мартаба-даража — маърифат аҳли ва сафо аҳлининг мартабаларидир, бироқ кимнинг мақоми олийроқ бўлса, унинг маърифати (билими) ва сафоси (поклиги) ҳам баландроқ бўлади. Одамнинг софлиги ва билими ортиб борган сари унинг руҳи қайтиб борадиган мақоми ҳам юқори бўлаверади. Демак, бу мақомларнинг ҳар бирига инсон мушарраф бўлиши мумкин ва ҳеч кимнинг мақоми олдиндан белгилаб қўйилган эмас. Ҳар кимнинг мақоми — унинг маърифати ва сафосига берилган муқофотдир ва кимки кўпроқ маърифатли ва сафоли бўлса, унинг мақоми баландроқ бўлаверади.

Ҳикмат аҳлининг фикрича, ҳеч нарсанинг ибтидо ва интиҳоси йўқ, агар нарсаларнинг интиҳоси бўлса, демак, уларнинг ибтидоси ҳам бўлиши керак. Яъниким, Ой доирасининг якун топиши билан ашъёлар ўз такомиллига эришади ва ўз такомиллига эришган ҳар бир ашъё ниҳоя топган бўлади. Ҳар бир янги доирадан бошлаб янги ибтидо бошланади ва у такомиллига эришиш учун даражама-даража интилади.

Ваҳдат аҳли (тасаввуф аҳли) фикрича эса, уружнинг чегараси йўқ, агар қобилиятли одамнинг умри минг йил бўлса ва барча минг йиллик умрини тақво ва тоатда ўтказса, у ҳар куни илгари билмаган бирор нарсасини билиб олади. Зеро, тангри ҳикмати ва маърифатининг чегараси йўқ. Ваҳдат аҳлининг фикрича, башарий борлигидан озод бўлган инсон учун етишмайдиган мақом йўқдир. Борлиқнинг барча жузвлари одабийлик хислатига эга бўлишга интилиб, (доимий) ҳаракат ва сафарда бўлади. Инсоний борлиқ касб этганидан кейин эса, у такомиллига эришади. Одамзод ҳам сафардадир — моҳиятига эришмагунча тинмай ҳаракат қилади, агар шундай қилмаса, узини ҳам танимайди, ҳамида хулқ билан безаниб, камолот касб этмайди.

Эй дарвеш, ҳамида ахлоқий хислатлар-ла безанмаган, узини танимаган одамлар кўп, аммо улар ҳали комил эмас. Ҳамида хислатлар-ла безанган бўлиб, лекин узини танимаганлар бор. Булар ҳам комил эмас. Бинобарин, инсоннинг камолотга эришиши ҳамида ахлоққа эга бўлиш ва ўз-ўзини таниш билан амалга ошади. Эй дарвеш, мен бу рисолада инсон ва инсоний мартабалар ҳақида гапирганимдай бошқа ҳеч қаерда гапирган эмасман. Бошқалар ҳам ўз китобларида буни ёзмаганлар. Сен бу бобни бир неча дафъа ўқиб чиқарсан, ўқиганда ҳам мулоҳаза қилиб, диққат билан ўқи! Чунки бу — зоҳиру ботин дукони ва ўз-ўзини англаш ҳазинасининг калитидир.

ТАЪБ, ТАНА, РУҲНИНГ НИМАЛИГИ ВА ИНСОҢДА НЕЧТА РУҲ БОРЛИГИ ҲАҚИДА

Билгилки, баъзиларнинг фикрича, айрим одамларда тўртта руҳ мавжуд, яъни: ўсимлик руҳи, ҳайвон руҳи, жон (қалб) руҳи ва инсон руҳи (нафси нотика). Яна бошқа бир хил одамларда бешта руҳ бор, дейдилар, яъни: ўсимлик руҳи, ҳайвон руҳи, қалб руҳи, инсон руҳи ва муқаддас руҳ. Ва яна дейдиларки, инсоний руҳ ва муқаддас руҳ юқори оламдандир, яъни тоғ оламидандир — осмоний фаришталар жинсидан. Ўсимлик руҳи, ҳайвон ва қалб руҳи — қуйи оламдан, озуқанинг қиёми ва шарбатидан. Ушбу беш руҳнинг ҳар бири бир жафҳардир. Улар бир-биридан ажратилган ва узаро фарқланади. Тана гуё шам бўлиб, ўсимлик руҳи мисли шамдон, ҳайвон руҳи гуё пилик, қалб руҳи бамисоли ёғ бўлса, инсон руҳини нурга қиёслаш мумкин. Муқаддас руҳ эса бу — «нур аълан-нур» — нур устига нурдир.

Бошқа баъзилари ҳар бир одамда фақат битта руҳ бор, дейдилар, аммо бу руҳнинг даражалари ва ҳар бир даражанинг номи мавжуд. Номлар кўп бўлгани сабабли одамлар руҳ кўп деб ўйлайдилар. Бироқ бундай эмас. Руҳ битта ва жисм ҳам биттадир, лекин жисмнинг даражалари ва ҳар бир даражанинг қандайдир номи бор. Руҳнинг ҳам даражалари мавжуд ва улар қандайдир номларга эга.

Жисм руҳга мувофиқдир ва руҳ ҳам жисмга мувофиқдир. Мулк малакутсиз ва малакут мулксиз бўлмайди, уларнинг ҳар иккаласи биргаликда мавжуд бўлиб, бир-бирларидан ажралмасдир. Жисм ҳам, руҳ ҳам иккаласи бирга ривожланади ва комилликка эришгунча камолот зинапояларидан кутарилиб бораверади ва даражаларни эгаллайди. Уларнинг зуваласи қанча кўп пиширилса, тарбияланса, улар моҳиятида яширин сифатлар курина бошлайди. Бу жараён ниҳоясига етгунча давом этади. Кейин эса яна нуқсон томон қайтиш юз беради.

Ой фалаки остида¹ги бор нарсаларнинг чегараси мавжуд, унга етиб борилгач, ўсиш имконияти қолмайди, истиво (ҳаракатсизлик) юз беради. Аммо истиво, яъни уруж ҳам, нузул ҳам бўлмаган «осойишталик» вақтининг-да чегараси бор. Яъни Ой фалаки остидаги жами нарсалар уруж хоссасига эга ва бу уружнинг олдиндан белгиланган чегара ва меъёри мавжуд. Бироқ уруж ва нузул орасида қандайдир ҳаракатсизлик (истиво) барқарор. Унинг ҳам олдиндан белгиланган чегара ва меъёри бор. У худди Сирот кўпригига ўхшайди. Чунки Сирот кўприги устидан бир қанча баландлаб юрилади ва тагин яна пастга қараб юриш лозим бўлади. Сирот кўпригини эса дузах устига қурганлар. Бировлар ундан қувнаб, энгил ўтади, бошқалар эса, йиқилиб, туриб ўтади. Яна бошқа бировлар қийинчилик билан, нафрат ва қурқув ичида ўтадилар.

Кимки дўзахга ағнамай, бу кўприқдан эсон-омон ўтса, азалий ватани ҳисобланган жаннатга етишади. Эй дарвеш, барча жаннатдан чиқиб, яна жаннатга қайтади. Аммо гап чўзилиб кетди, биз эса кўзлаган мақсаддан четлаша бошладик. Мақсадимиз эса руҳ фақат битта, жисм ҳам фақат битта, жисм ва руҳнинг даражалари бор бўлиб, ҳар бир даражанинг қандайдир номи мавжудлигини билдириш эди. Лекин сен жисмнинг манбаи нима, у нимадан пайдо бўлганини ва руҳнинг манбаи нима, у нимадан пайдо бўлганини билганингдагина бу сўзлар сенга равшан бўлади.

Билгилки, тупроқ, сув, ҳаво ва олов — модданинг моҳиятидир, уларнинг ҳар бири сурат (шакл) ва маънога эга. Тупроқнинг суратини унсур дейдилар, тупроқнинг маънисини (моҳиятини) табиат дейдилар. Қолганлар ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин. Улардан ҳар бирининг суратини унинг унсури дейдилар, ҳар бирининг маъни-моҳиятини эса табиат дейдилар. Маълум бўлдики, тўртта унсур ва тўртта табиат мавжуд. Бу тўртта нарсани бир-бири билан аралаштирсалар (бу зарурий ҳолдир), албатта муташабехул аъзо, яъни ўзаро ўхшаш аъзолар ҳосил бўлади. Бу таъб ёки мизождир, таъб — мизож унсурларининг аралашшидан келиб чиқади.

Олдингиларни билдинг, энди шуни ҳам билгинки, бу тўрт унсури бир-бири билан аралаштирганда, уларнинг суратлари аралашиб кетади, улардан қандайдир ўзаро ўхшаш аъзолар ҳосил бўлади. Буни жисм деб айтадилар. Уларнинг маънисидан ҳам қандайдир ўхшаш аъзолар ҳосил бўладики, уни руҳ деб айтадилар. Демак, тўрт унсур (модда) алоҳида-алоҳида мавжуд бўлгунга қадар уларни унсурлар ва табиатлар деб, улар ўзаро аралашиб, мизож (таъб) ҳосил бўлганда эса, уларни руҳ ва вужуд деб айтадилар. Унсурлар жисмнинг моҳият-маънисини бўлса ҳам, аммо жисмлар содда бўлиб, уруж ва нузул хоссасига эга эмас. Энди қўшилганда эса, у даражалар бўйлаб тараққий қиладиган ва ҳар бир даражада янги ном оладиган вужудга айланади.

Эй дарвеш, жисмнинг моҳияти, руҳнинг моҳияти ва таъб — мизожнинг моҳияти айтганларимдайдир. Жисм — махлуқот оламидан; руҳ эса — амр оламидан; жисм — мулк оламидан; руҳ эса — малакут оламидан ва мулк малакутсиз бўлиши мумкин эмас, шу каби малакут ҳам мулксиз бўлмайди. Уларнинг иккаласи бирга ва бир-биридан ажралмасдир. Чунки, уларнинг иккаласи ҳам уружга мойил ва ўз тақомилига эришгач, иккаласи яна нузул сари интилади: «Ўзидан бошланиб, ўзига қайтади» (Қуръон ояти).

¹ Ой фалаки — *фаришталар олами ва моддий олам ораси*.

**МАВОЛИД (ФАРЗАНДЛАР) НЕГА УЧТАДАН КАМ ЁКИ
ОРТИҚ ЭМАСЛИГИ ҲАҚИДА**

Билгилки, таъб — мизож фақат икки вазиятда бўлади, яъни муътадил ва ғайри-муътадил. Ой фалаки остида муътадиллик бўлиши мумкин эмас, чунки ушбу фалак (мулк ва малакут оламлари) орасида муштарақдир — икки томонга ҳам тегишлидир. Агар Ой фалаки остида муътадиллик бўлганида эди, дунё абадий бўларди ва унда ўзгаришлар юз бермаган бўларди. Ғайримуътадил вазиятда таъб — мизож уч ҳолатда бўлиши мумкин, яъни ё муътадилга яқин, ё муътадилдан узоқ ёхуд яқинлик ва узоқлик орасидаги ўрта ҳолатда бўлади. Муътадилдан узоқ табиатдан маъданлар жисми ва маъданлар руҳи келиб чиқади, ўрта ҳолатдаги табиатдан усимлик жисми ва усимлик руҳи (нафси) пайдо бўлади. Муътадилга яқин табиатдан ҳайвон жисми ва ҳайвон руҳи келиб чиқади.

Инсон — ҳайвон турларидан биридир. Эй дарвеш, айнан ҳайвон руҳи тарбия топиб, таълим ва таҳсил кўриб, билиш, такрорлаш, тақво ва зикр туфайли даражалар буйлаб ривожланади ва ҳар бир даража-мартабада янги исмга молик бўлади. Гап чўзилди ва мақсаддан чалғидик. Мақсадимиз эса руҳнинг бирлиги, жисмнинг руҳ билан ва руҳнинг жисм билан ягоналиги ва бир-биридан ажралиб, бўлинмаслигини айтиш эди.

Эй дарвеш, ваҳдати вужуд ўзи учун жами нарса ва хусусиятларни ўзида сақлайди ва узидан сарфлайди. Руҳ ҳеч қаердан келмайди ва ҳеч қаерга кетмайди. Руҳда нур бор ва олам бу нурдан лиммолим. Бу нур — оламнинг жонидир, бу нур — оламни баркамол этувчи ва ҳаракатга келтирувчидир. Яъни у (руҳ) усимлик даражасида — табиат; ҳайвон даражасида — ҳаракат; одам даражасида — фаолият кўринишида зуҳур этади.

Шоир айтганидай:

*Неки кўрсанг оёқ остида, қўлингга ол, зеҳн сол,
Чунки тупроқнинг ҳар зарраси ибрат кўзи билан
Қараганга ойинаи жаҳоннамодир.*

Эй дарвеш, бу нурни вужуд даражасида ҳам, руҳ даражасида ҳам, ақл даражасида ҳам, мутлақ зиё даражасида ҳам тарқ этадилар. Дунёнинг барча кишилари бу нурни излаб талпинади, аммо улар бу нурни ўзларидан ташқарида излайдилар ва қанча изласалар, шунча ундан узоқлашадилар.

Байт:

*Дедимки, қидиргин, топарсан эҳтимол,
Билмабманки, қидирмоқнинг ўзи йўқотишгадир сабаб.*

Сўзни ҳар қанча мухтасар қилай десам, ихтиёримдан ташқари куч мақсад чегарасидан мени узоқлаштирмақда, Эй дарвеш, ҳали сен кўп бор фалак ўйинларини кўрасан, дунё гирдибодида чарх урасан, маънисиз сафарлар қиласан. Ҳали неча бор бу олам эшигини четлаб ўтасан, умринг ва мол-мулкингни барбод берасан! Бунга эҳтиёж борми? Тақвога ҳам, зуҳду покдомонликка ҳам ҳожат йўқ. Муаммоларни ечишга куч сарфлашнинг ҳам маъниси қолмаган — излаганинг изланиш машаққатига арзимайди. Йўқ нарсани излайдилар, сирни ва сирнинг йўлини қидирадилар:

*Гиреҳларни ечмоқ истаган фидокор,
Тарқибдан тугилиб, таснифдан ўтганлар.*

*Дарё лабида ташналиқдан тупроқ булганлар,
Хазина устида қашшоқликдан улганлар, уйгонинг энди.*

Ва яна шу хусусда бир жуфт байт:

*Бошингда — сават тула ширмой нон,
Лекин эшиклардан тилайсан бурда нон.
Ўзинг асли ҳечсан, нодону жоҳил,
Кишилар эшигин қоқма, кўнгил эшигин қоқ!*

Эй дарвеш, ишларнинг асили — орифлар сўхбатидир, шуни излагин, топганидан кейин зоҳид бўлиб, қаноатга юз ўгир, шунда қолган умринг саодат-сафода ўтади!

Шу пайтгача мен одамзод жонли мавжудот бўлгач, у зарурат миқдорида меҳнат қилиши, оиласини хор қилмай боқиши, кучи етгунча инсонларга хизмат қилиб, ҳожат чиқариши лозим деб уйлардим. Ҳозир эса одам боласи учун қаноатдан ва озодликдан яхшироқ нарса йўқ деб уйлаб турибман. Бу дунё ва охираат сенинг лаҳзалик паришонлигинг ва таҳликанга арзимайди. Кимки қаноат ва зухдни пеша қилган бўлса, у — шоҳдир, бироқ кимки ушбу хислатларга эга эмасдир, у — қулдир. Ҳолбуки, шоҳ ва қул орасида фарқ анчагина.

* * *

Эй дарвеш, сен ўзингни ва ўз даражаларингни билиб олдинг, энди шуни билгинки, сенга ўн икки мушкул масала тушунтирилиб, баён қилинди, чунончи:

биринчидан, аввал тўрт унсур, сўнгра осмонлар ва юлдузлар ҳақида билдинг.

Иккинчидан, аввал вужуд, кейин уқула (ақллар) ва жонлар (руҳлар) борлигини билдинг.

Учинчидан, фалаклар, уқула ва жонлар унсурлар билан вужудларнинг қаймоғи ва маъноси эканини билдинг.

Тўртинчидан, даража қанча енгил бўлса, у шунча баландроқ ва олам марказидан узоқроқ эканини билдинг.

Бешинчидан, енгил ҳам, оғир ҳам биттаъб (табиатига қура) олам марказига интилишини, бинобарин, оғирлар чуқурроқ бўлиб, олам маркази ўртасига яқинроқ экани, енгиллар эса, олам марказидан узоқ жойлашганини билдинг.

Олтинчидан, олам ломакон (маконсиз) эканини, аммо оламнинг жузвлари табиатан олам марказига қараб интилгани сабабли уларнинг жойи олам маркази эканини ҳам билдинг.

Еттинчидан, шуни ҳам билдингки, мулк олами ҳисобланган жисмлар олами ва малакут олами ҳисобланган руҳлар олами ўзаро сут билан мой каби бири-бири билан биргадир. Улар гўё голиб ва мағлуб даражасида бўлиб, бунда малакут — голиб, мулк эса — мағлуб ҳисобланади.

Саккизинчидан, шуни билдингки, мулк фақат битта, аммо унинг ҳар бир даражаси алоҳида исмга эга.

Тўққизинчидан, шуни билдингки, мулк ва унинг сифатлари эҳсос этилувчидир ва ҳислар уларни қабул қила олади. Бинобарин, солиқлар хилватда ўтирганда нурни кўрдик, деганда, аслида нурни эмас, балки нурга ўхшаш саробни кўрадилар ва нур деб тасаввур этадилар. Бирон нарсани узоқ кутган одам ҳар бир нарсада ўзи истаганни кўрмоқчи бўлади, ҳаммадан ўшани эшитмоқчи бўлади ёки истаган нарсасини тушида кўриб, ўзини уйғоқ деб ҳаёл қилади, зеро, солиҳ дарвешларнинг уйқуси жуда енгилдир. Уларга ҳаж

қилиш ва авлиёлар қабри, муқаддас жойларни зиёрат этиш пайтида кўринган ёруғлик — сароб ва ёлгондир. Икки кўз билан кўриш мумкин бўлган нур — олов ёки юлдузлар нуридир.

Унингчидан, шуни англадингки, мулк ва малакутнинг зоти — жавҳари биттадан ортиқ эмас. Ушбу жавҳарнинг табиати — хоссаси олий ва ундан олийроқ табиат йўқ. Ҳатто, ундан баланд ҳеч нарса ҳам йўқ. Бошқа табиат — бу сифатлар бўлиб, унинг хусусияти пастдир ва ундан паст нарса йўқ. Нимаики мавжуддир, мулк ва малакутда мавжуд эди ва мавжуд бўлиб қолади. Буларнинг ҳаммаси ўша сифатларда бор, аммо амалга оширилмасдан келинади.

Ўн биринчидан, шуни билдингки, биринчи даражада ҳаёт, билим, ирода, қувват, эшитиш ва кўриш қобилияти, нутқ қобилияти ҳақиқатда мавжуд эмас. Аммо даражалар бўйлаб тараққий этганда, ҳаёт, билим, ирода, қувват, эшитиш ва кўриш қобилияти, нутқ қобилияти ҳақиқий мавжудлик касб этади. Маълум бўладики, камолот (такомиллашув) сабаб бор жойда юз беради. Дарахтнинг барча даражаларида меваси нафис ва қадри эканига шубҳа йўқ. Мавжудотнинг меваси эса — инсондир. Иксир аъзам, малҳами аъзам, жоми жаҳоннамо, оинаи гетинамо — ҳамма-ҳаммаси ориф инсондир.

Бунинг маъноси шуки, олам жонидаги ўша нур (олам эса ул нур ила лим-молимдир) биринчи даражада ирода ва қудрат ҳақиқатда маърифатга молик эмас. Аммо, даражалар бўйлаб уруж этганда, ҳаёт, маърифат, ирода ва қудрат бора-бора ҳақиқий мавжудлик касб этади. У ўзининг мазҳаридан айри мавжуд эмас ва шундай ҳолатда унинг мазҳари билан нисбати сут билан мойнинг (нисбати) кабидир. Ўша биринчи даражада зуҳурланиш содда тарзда эди, нур ҳам оддий эди. Аммо, даражалар бўйлаб иккаласи ривожланганда, бунгача уларда яширинган сифатлар юзага чиқади ва нақшлар (шакллар) пайдо бўлади. Бинобарин, биз бу нурга эришдик ва бу нурни кўрдик, ул нур денгиздай беҳудуд сатҳда порлаб туради, дегувчилар ёлгон сўзлайдилар. Зеро, бул нурни кўз билан кўриш мумкин эмас, лекин уни басират кўзи (қалб кўзи) билан идрок этса бўлади.

Унга ҳис-сезгилар орқали яқинлашиш мумкин эмас. Негаки, ақл унинг олдида ҳайрондир. Бодом данагида ёғни кўриш мумкинми ёки сут таркибидаги ёғни кўз билан кўрса бўладими? Ёғ ҳатто сезгилар орқали қабул қилиниб, мулк олами — моддий оламга мансуб бўлганида ҳам, уни кўриш мумкин эмас. Нур эса ҳис қилинмайди ва у малакут оламидандир, қандай қилиб кўрасан?

Ўн иккинчидан, шуни билдингки, инсон жам — куллага — манбага қайтади. Жувнинг манбаи кулнинг асли ёрдамида уружга киради ва бу уруж унинг такомиллашуви ниҳоясига қадар давом этади. Такомилга етгач, у кулнинг асл манбаига қайтади, «Ўзидан бошланиб, ўзига қайтади» ёки «Ҳамма нарса ўз аслига қайтади» сўзларининг маъноси ана шу.

Эй дарвеш, кимки бу китоб орқали ўзини англамаса, у бошқа китоблар орқали ўзини англай олмайди. Ўзини англамаган ҳар бир киши эса, ҳеч нарсани англамай дунёдан ўтади. Эй дарвеш, барчаси шу асл бобда айтилди ва ҳеч нарса қолдирилмади. Агар бу айтилганлардан ҳам кўпроқ биладан десанг, бунинг иложи йўқ. Чунки, бу бобда бир хил гаплар тўғридан-тўғри, баъзилари эса ишоралар билан айтилди. Такоррга эса ҳожат қолмади. Ҳам ўзини ва ҳам бошқаларнинг аввалу охирини билиб олган одам ўзининг ва бошқаларнинг мартаба ва манзилларини англайди, ўзининг ва бошқаларнинг улимдан кейинги ҳолатларини билиб олади ва ҳеч нарса яширин қолмайди...

Форсийдан
Нажмиддин КОМИЛ
таржимаси

Оддлбек БОБОЖОН асари

*Журнал саҳифалари бу йил таваллу-
дини 540 йиллиги нишонланаётган
буюк мусаввир бобомиз Камолиддин Бехзод
асарлари билан безатилди.*

УЛҲЛАРНИ
УЛҲЛАР ЙЎҚЛАР

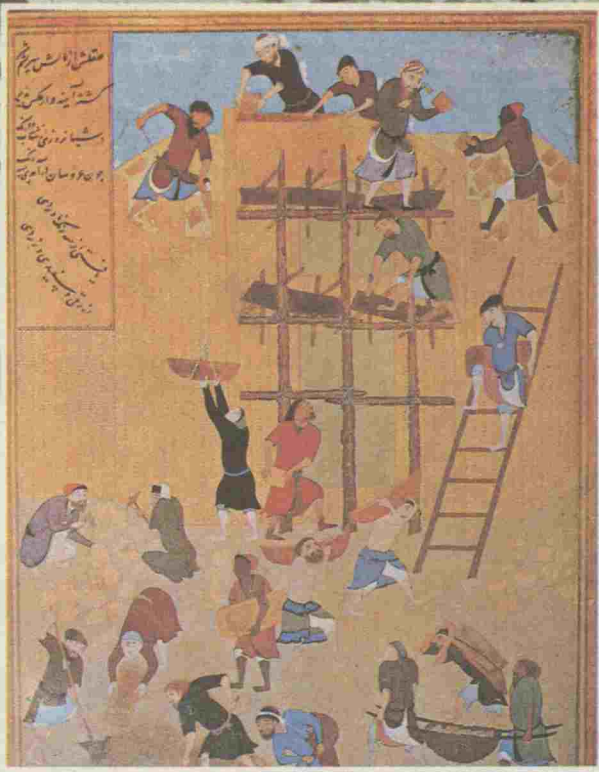
Буюк бобоқалонлар билан ҳадеб мактабнаверини бир оз хиёсолшли иш, албатта. Бироқ, ҳар мулоҳиза, ҳар қадамда улар ўзларини эслашиб турсалар!..

Қамалиддин Бехзод... XV аср Ҳирот тасвирий санъат мактабига асос солиш, орадан беш юз йил ўтиб, XX асрнинг энг машҳур мўйқалам устаси Абури Матиссини йиғлашдан аллома мусаввир! Фаранг мусаввири Шайбонийхон портрети ёнидан кетолмай қолган экан. Ахир, бу ўрмас асарларни Шарқда илк бор портрет ҳақиқига асос солиш буюк Бехзод яратган эди-да...

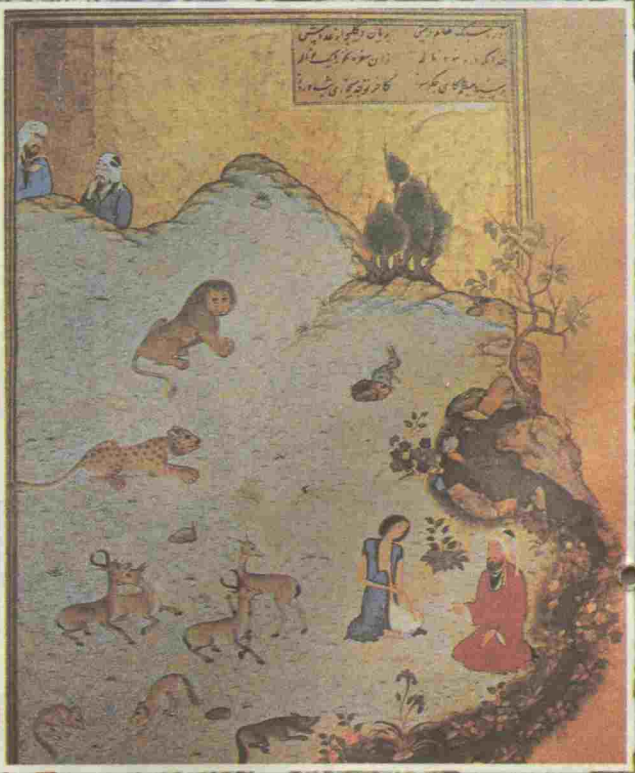
Низомий ва Навоийнинг «Хамса»ларини Саъдийнинг «Бўстон»и, Қайснинг иштиробию Лайлининг ёхрани офтоби Бехзод бўёқлари шуфайли ҳалқимиз кўнми мурқига айланган. Бу асарлар ҳануз ҳақон музейларинини тўғридан беъаб шуғрибди.

Урта Осиё, Эрон, ОзарбойҶон ва бошқа ўлкалардаги мусаввирлик санъати ривожига беқисс ҳисса қўшган, Қосим Али, Оқо Миррак, Маҳмуд Музаҳҳиб синиари шоғирлар қолдириш Бехзод бобомиз сиймосини йиғган мусаввир ким, биласизми? Бу улуғ мусаввирнинг номи — ИСҲИҚЛОЛ.

Зеро, улуғларни улуғлар йўқлайди, эъзоз этади.

مفتش از ارشد در خدمت
 شاه ازین در کسرت
 سینه از روی زمین
 بر روی و سنان اتمام
 زانکه از کسرت کجای
 زانکه از کسرت کجای

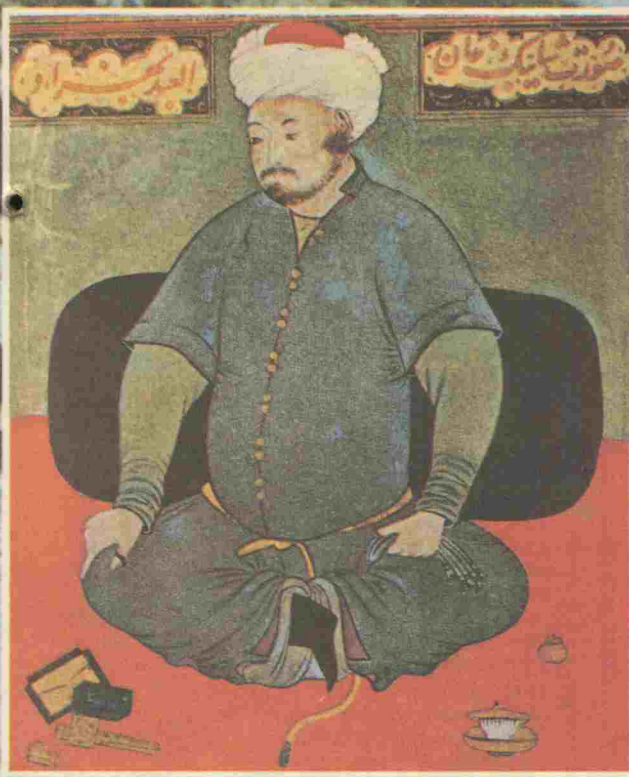

بر آن در میان کسرت
 زان که سنان کسرت
 کار تو کجای کسرت

РУХИЯТ НАҚҚОШИ

ИПОДЖИН ДЯКОШУ

Гулсара БОБОЖОНОВА

ВАҚМДАҲ

ЎЗУБ

ЯШАЁМДАҲ

ЗОМ

Узимни таний бошлабманки, отонамдан, қавму қариндош ва муаллимларимдан эшитганим сўзлар сирға каби мудом қулоқларим остида: халққа тоғ бул, элнинг ҳурматини қозон, унга орқа угирма!

Бу каломнинг ҳақиқат эканига ишониб яшаганман, ҳозир ҳам ишонаман. Умр утган сари унинг ҳақлигига кўпроқ иймон келтираман. Ҳар не янгилик — унутилган эскилик, дейдилар. Аслида, ҳеч нарса янгилик эмас бу даҳри дунда, барчаси қадим. Бу сўзлар нақадар кўҳна бўлмасин, ҳар насл уни янгидан кашф этади. Юртимиз мустақилликка эришганидан сунг, бу кўҳна калом яшариб, олий мақсадлар сари чорламоқда, томирларда қон бўлиб оқмоқда. Мана энди, халққа тоғ бўла олмоқ, элнинг ҳурматини қозонмоқ, оддийроқ қилиб айтганда, элим деб, юртим деб ёниб яшамоқнинг бутун заҳматию аччиқ-чучугини, улугворлигию шарафини англаб етмоқдамиз. Бу муборак шиорни умр матлабига айлантирган инсонлар нафақат Ўзбекистонда, балки бутун дунёда қадр топаётганининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Ана шундай қадри баланд, муътабар ватандошларимиздан бири Эдуард Васильевич Ртвеладзедир.

У асли танти гуржи халқининг фарзанди. Шоир ҳақ, «Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал» бўлади. Ким билсин, агар 50-йиллар бошида таниқли профессор М. Массон билан учрашиш насиб этмаса, навқирон Эдуард ҳам Марказий Осиё тарихи ва қадимшунослиги билан эҳтимол қизиқмаган, тақдир унинг ҳаётини ўзга сўқмоқларга буриб юборган бўлармиди? Гуржистон тоғларида униб-ўсган, зилол булоқлар, ям-яшил адирлар, жасур инсонларга боқиб, ҳаёт лаззатини туйган Ртвеладзе ўзбек диёрида қадр топди, шу юртнинг илму фанига муносиб ҳиссасини қўшди, ҳамон кўшиб келмоқда.

Эдуард аканинг ижодий фаолияти ус-тозлари — Ўзбекистон қадимшунослигига тамал тоши қўйган олимлар М. Массон, Г. Пугаченкованинг баракали таъсирида шаклланди, йўналишини, узанини топди.

Бугунги кунда Эдуард Ртвеладзени танимаган мамлакат йўқ ҳисоби. Унинг беш юздан зиёд илмий мақолалари, рисоалари нафақат ўзимизда, балки Англия, Австралия, Венгрия, Ҳолландия, Италия, АҚШ, Фарангистон, Россия, Украина, Гуржистон, Арманистон каби кўплаб мамлакатларда ҳам нашр этилди, юксак баҳоланди.

«Эрон қомуси» (АҚШ), «Нумизматика янгиликлари» (Фарангистон), «Месопотамия санъати қомуси» (Италия), «Осиё инс-

титуту бюллетени» (АҚШ), «Ипак йўли маданияти ва қадимшунослиги» (Япония) каби нуфузли нашрларни варақлар эканман, дунёнинг забардаст осийшунослари қаторида Ртвеладзенинг мақолаларига ҳам кўзим тушиб, Ўзбекистон донғини етти иқлимга таратаётган ана шундай ватандошимиз борлигидан фахрланиб кетаман.

Олимнинг қадри унинг ёзган китобларию мақолалари ҳажми билангина эмас, атрофига қанча шогирд тўплагани, илмий мактаб ва анъаналар яратгани билан ҳам ўлчанади. Устознинг бу борада ҳам омади кулган. Унинг шогирдлари, издошлари орасида нафақат тарихчию қадимшунослар, ҳатто маданиятшунослар, мусиқашунослар, санъатшунослар, меъморлар, таъмиршунослар, нумизматлар, ўлкашунослар ҳам борлиги олим нақадар кенг қамровли илмий изланишлар юритаётганидан далолат беради.

Эдуард Ртвеладзени оқар дарёга ўхшатгим келади. Бир дам тўхтаб тин олишга фурсати йўқ. Доим вақтидан анча илгарида — келажакда яшайди. Ҳали номзодлик илмий ишини ёқлаётган шогирдига маслаҳат бериши, ҳали маърузаларга тайёрланиши, ҳали нуфузли анжуманларга қатнашиши керак. Яна бир ёқда сокинлик, танҳоликни талаб этадиган илмий ишлар... Ҳаммасига улгуриш керак!

Хорижлик ҳамкасблари олимни ҳурмат билан «Доктор Ртвеладзе» деб атайдди. Зотан, у билими, қизиқишларининг теранлиги, қомусийлиги билан ажралиб туради. Ҳақиқатан ҳам, устоз қўл урган муаммолар бугунги фан учун катта аҳамиятга эга, долзарб мавзулардан саналади. Грек-Бақтрия ва Кушон давлатининг сиёсий тарихи таҳлили, Бақтрия, Тоҳаристон тарихи, бу давлатларнинг қўшни давлатлар билан алоқалари, Бухоро, Сўғд, Чоч, сомонийлар тарихи билан боғлиқ айрим масалалар; муҳтажидлар, салжуқийлар, қораконийлар, жуқийлар тарихи...

Бозор муносабатларига утиш даврида Марказий Осиёнинг қадимги товар-пул муносабатларини урганишнинг салмоғи ортиб бормоқда. Ртвеладзенинг бу мавзуга бағишланган етмишдан зиёд мақоласи, иккита рисоласи чоп этилган. У нумизматика фанини Чоч, Тоҳаристон, Кеш нумизматикаси деган янги атамалар билан бойитди. Йирик америкалик олим Ричард Фрай Эдуард Ртвеладзенинг китобини Марказий Осиё нумизматикаси бўйича ёзилган энг сара асар сифатида баҳолади.

Марказий Осиёда ёзувнинг пайдо бў-

лиши ва тарихий шаклланиши кимларни қизиқтирмаган дейсиз! Қадимшунос олим бугун Бақтрия ёзувлари, жумладан, Айритом ёзуви бўйича илмий тадқиқотлар юритмоқда. У киши рус эпиграфисти В. Лившиц билан ҳамкорликда фан тарихида илк бор Марказий Осиёнинг қадимги ёзувлари таҳлил этилган махсус рисола чоп эттирди.

Эдуард ака Буюк Британия ва Ирландия Қироллиги илмий жамияти махсус қўмитаси ташкил этган Эрон ёзувлари бўлимнинг Марказий Осиёга бағишланган жилдига масъул муҳаррир ва ҳаммуаллиф этиб тайинланди. Бу — ўзбекистонлик олимнинг хориждаги обрў-эътибори нақадар юксак эканидан нишонадир.

Олим дин тарихи борасида ҳам беқиёс билимга эга десак, хато қилмаймиз. Маълумки, исломга қадар Марказий Осиёда буддизм, зардуштийлик, митраизм, насронийлик каби динлар бўлган. Эдуард Ртвеладзе дунё динларининг тарқалишида Марказий Осиё минтақасининг тутган ўрни ҳақида асосли фикрларни уртага ташлайди. Чунончи, у буддизм Марказий Осиё жанубидан Хитой, Корея, Японияга ёйилган, деган фаразни илгари суради.

Бу йил олимнинг бир талай китоблари нашр этилиш арафасида турибди. Унинг «Ўзбекистоннинг муқаддас зиёратгоҳлари», «Буюк Ипак йўли» асарлари шулар сирасидандир. Эдуард ака бугунги кунда бой илмий тажрибасига таяниб, «Марказий Осиё тараққиёти тарихи» деб ном-

ланган илмий тадқиқот ишини давом эттирмоқда. Келажакда у киши тарих фанининг улкан муаммоларидан бири — «Ҳиндиовруполикларнинг ота юрти» мавзусида жиддий тадқиқотлар юритишни режалаштирган.

Ртвеладзенинг билвосита иштирокида Японияда «Жанубий Ўзбекистоннинг қадимги ёдгорликлари» китоби, Олмонияда икки жилдлик «Қадимги Ўзбекистон маданияти ва санъати» рисоласи чоп этилди ва мутахассислар эътиборини тортди. Бундан ташқари, Ртвеладзе масъул муҳаррирлигида чоп этилган «Сурхондарё тарихи ва маданияти ёдгорликлари мажмуаси» китобидан олим кашф этган уч юздан зиёд қадимшunosлик ва меъморлик ёдгорликлари ўрин олган. Тиниб-тинчимасан олим ҳаёти давомида саксондан ортиқ экспедицияларда қатнашган. Бу экспедицияларнинг жуғрофий қамрови ниҳоятда кенг — олим Кавказ, Поволжье, Марказий Осиёнинг деярли барча вилоятлари, Юнонистон, Қибриз, Крит бўйлаб утган экспедицияларда иштирок этиб, бой тажриба орттирган.

Эдуард Васильевичнинг қизиқарли топилмаларидан бири Ҳисор тоғларидаги қалъа девори ҳисобланади. Бу қалъа девори икки тоғ орасида жойлашган бўлиб, Кушон давлати ҳукм сурган замонда барпо этилган. Буюк сўз ва тафаккур соҳиби Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» достонини ўқиганлар матнда Марказий Осиёнинг қадимги ҳукмдорлари душмандан ҳимояланиш учун мустаҳкам деворлар қуришни буюргани ҳақида хотирласа керак. Яқин-яқингача Алишер Навоий бу асарни ёзишда хитой манбаларидан фойдаланган бўлса керак, деган фикр мавжуд эди. Аммо олимнинг изланишлари бу хил деворлар Ўзбекистон ҳудудида жуда қадимдан буён мавжуд эканини исботлаб берди.

Эдуард Ртвеладзенинг ижоди олмосдек серқирра. Унинг ҳар бир қирраси ўзига хос улуғвор. Алқисса, бу зот Ўзбекистон фани шухратини дунёга ёяётган фидойи инсон. Унинг ибратли умр йўлига назар солар эканмиз, шундай ватандошимиз борлигидан беҳад фахрланамиз.

Мухтарам журналхон, келинг, шайх Нажмиддин Кубро ҳақида гапиришдан аввал қарийб саккиз аср ортга қайтиб, қўҳна Гурганжнинг мағриб тарафидаги хонақоҳда тиз чукиб китоб муголаа қилаётган муътабар мўйсафид ҳузурига кирайлик. У зотни ҳаёлан тавоф этиб, сунг сузга утайлик.

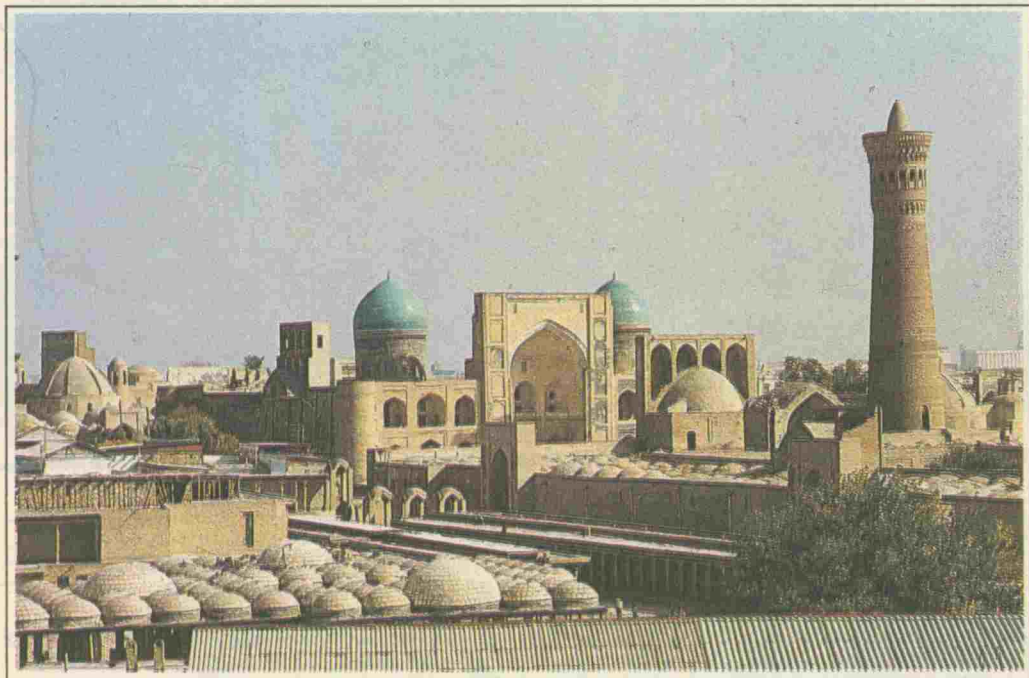
Шайхнинг тулик исми шарифи Аҳмад ибн Умар Абулжанноб Нажмиддин ал-Кубро (Кубаро) ал-Хевоқий ал-Хоразмийдир. Лавҳда турган китоб эса ислом дунёсидаги энг улуг тафсирлардан бири — хоразмлик буюк даҳо Абулқосим Маҳмуд ибн Умар аз-Замахшарийнинг «Ал-қашшоф ан-ҳақоийқ ат-танзил» асаридир. Жориллоҳ лақаби билан машҳур бу зот Шайх Кубро тугилиши арафасида оламдан куз юмган эди. Вақт утиб Шайх Кубронинг узи ҳам Жориллоҳга эргашиб Қуръони каримга ун икки жиддлик тафсир битди, тасаввуфга оид рисолалар ёзди, талай забардаст шогирдлар тарбиялади. Улар ичида Шайх Маждиддин Бағдодий, Шайх Нажмиддин Розий, Шайх Саъдаддин Ҳамавий, Шайх Баҳоуддин Валад, Шайх Сайфиддин Бохарзий, Бобо Камол Жандий, Шайх Разиуддин Али Лоло ва Шайх Жамолиддин Гелийларнинг шўҳрати ислом оламида машҳур булди. Шундай улуг зотларга устозлик қилгани учун буюк мутасаввуф «Шайхи Валитарош» — авлиёлар яратувчи шайх деган муборак ном олди.

Шайх Кубро 1145 йилда Хоразм мулкининг Хевоқ кентида дунёга келди. Улғайғач, дастлаб Хоразм мадрасаларида таълим олди. Кейинчалик Исфаҳонда Абу ул-Мақорим, Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Луббон, Абу Саъд Халил ибн Бадр, Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Аҳмад ас-Шайдолоний, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Зайд ал-Қарроний, Абул Ҳасан Масъуддан; Ҳамадонда Ҳофиз Абул Аълодан; Нишопурда Абул Маали ал-Фуравийдан таҳсил курди.

Ёш Аҳмад Табризда имом Абу Мансур Ҳафладан сунна шарҳи буйича сабоқ олар экан, кунлардан бир кун Бобо Фараж исми суфий билан учрашиб, унинг таъсирида суфийия йўлига киради. Бобо Фаражнинг маслаҳати билан муршид излаб йўлга тушади. Хузистонда Шайх Қасрий, кейинчалик Шайх Аммор Ёсир ал-Бидлисий хизматида булади. Сунгра ал-Бидлисий тавсияси билан Мисрга — Шайх Рузбеҳони Кабир ал-Мисрий даргоҳига бориб, узоқ вақт ундан тасаввуфга оид барча илмларни эгаллаб, камолотга эришади. Мулозимат даврида Шайх Рузбеҳоннинг қизига уйланади, фарзандли булади.

Яна Шайх Аммор ҳузурига қайтган Шайх Кубро, ривоятга кўра, қарвон тухтаган манзилларнинг бирида ҳазрати Расулulloҳни туш куради. Тушида у Расулulloҳдан узига куният бахшида этишни тилайди. Жаноби Расулulloҳ: «Куниятинг Абулжаннобдир!» дейдилар. Шайх эса: «Бу жуда енгил ва қисқа куният-ку?!» деб ҳайрон бўлади. Шунда Расулulloҳ: «Қисқа, аммо шиддатлидур!» дейдилар.

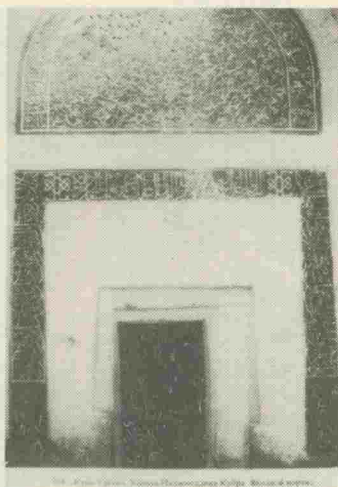
Ҳазратнинг илк устози Шайх Исмоил Қасрий эса Мисрдан қайтган шогирдининг азиматини куриб, унга «Кубаро» лақабини беради. Шайх Амморнинг маслаҳати билан она юртига қайтгач, уз хонақосини тузган ёш шайх тез орада довруғ қозониб, кўп издошларга эга бўлди. Унинг хонақоси Хоразмшоҳ доруссалтанатининг энг табаррук гушасига айланди. Шайхнинг қаламига мансуб «Айн ал-ҳаёт» номли тафсир, «Фи одоби солиқин», «Рисолат ул-хоиф ул-хаим ан-лавмат ул-лоим» номли рисоалар,

суфиёна рубоийлар тезда эл аро машҳур бўлди. Шайх Кубро узи тузган кубравия мактаби ақидаларини лисонул ғайб — шеър тили билан инсонлар қалбига сингдиришга кўп эътибор берди. Унинг тарбиясини олган шогирдлари ҳам устоз йулидан юриб, беқиёс сатрлар битдилар.

Шайх бу утар дунёда етмиш беш йилдан зиёдроқ яшади. Бу умрнинг қирқ йили мусофирликда ўтди. Ул зот етти бор ҳаж қилди, минг мартаба хатми Қуръон амаллади, етмиш карра ҳазрати Расулulloҳни тушида кўрди, муборак юзига қараб туймади, муқаддас каломини қалбига жо этди. Умрининг ярмини илм излаб, қолганини Ҳаққа етишиш даъвосига сарфлади, тариқатда бўлди. Бу йулдан мақсад — Оллоҳ таоло; Оллоҳдан мақсад — камолот; камолотдан мақсад — Оллоҳ ишқи, Ҳақ нури, ёр жамоли. Жамийки мавжудот ва махлуқот — заррадан кўшпгача — шу нур билан ёритилади, шу ишқ туфайли ҳаракатланади, шу жамол билан муайян уйғунлик ичра ривожланади.

Оллоҳ билан инсон уртасидаги робита қалб орқалидир, илло қалб — ҳам нур, ҳам ишқ манбаидир, у — Оллоҳ нури акс этган кўзгудир. Буни ҳазрат Лutfий қуйидагича таърифлайди:

Улки ҳусн этти баҳона элни шайдо қилгали,
Кузгудек қилди сени, узини пайдо қилгали...

Қалб — Парвардигорнинг бандаларига ато этган неъмат илоҳиясидир. Бу неъмат инсоннинг асл моҳиятидирким, инсон бутун илму маърифатга қалб воситасида етишади ва хитоб, азоб, танбеҳу талаблар унга қаратилган булади. Суфийлар назарида, қалб — Оллоҳ руҳининг тахти. Шайх Саҳл Тустарий беҳуда «Дил — арш, кукрак — курсидур», деб айтмаган эди. Лекин бундан Оллоҳнинг Арши ва Курсиси ирода қилингани йўқ, чунки бу имконсиздир. Балки, мурад — қалб инсоннинг биринчи мамлақати ва барча тадбиру тасарруфларнинг илк манбаи эканини таъкидлашдир. Шайх Кубро назарида, худо борлиқдаги барча нарсада тажассум булганидек, инсонда ҳам, энг аввало, унинг қалбида ҳам мужассамдир, яъни унинг ботиний моҳияти илоҳийдир.

Оллоҳ таоло Арши ва Курсисини ирода қилиш имконсиз булганидек, Оллоҳ висолига етишмоқ, у билан гаплашмоқ ҳам бу дунёда имконсиз бир ҳаракатдир. Яъни: «Бирон одам учун Оллоҳ унга сузлаши жоиз эмас, магар ваҳий-илҳом орқали ё бирон парда ортидан, ёки бирон элчи — фаришта юбориб, уша фаришта Оллоҳнинг изнихтиёри билан узи хоҳлаган нарсани ваҳий қилиши туфайли сузлар» («Шуро» сураси, 51-оятдан).

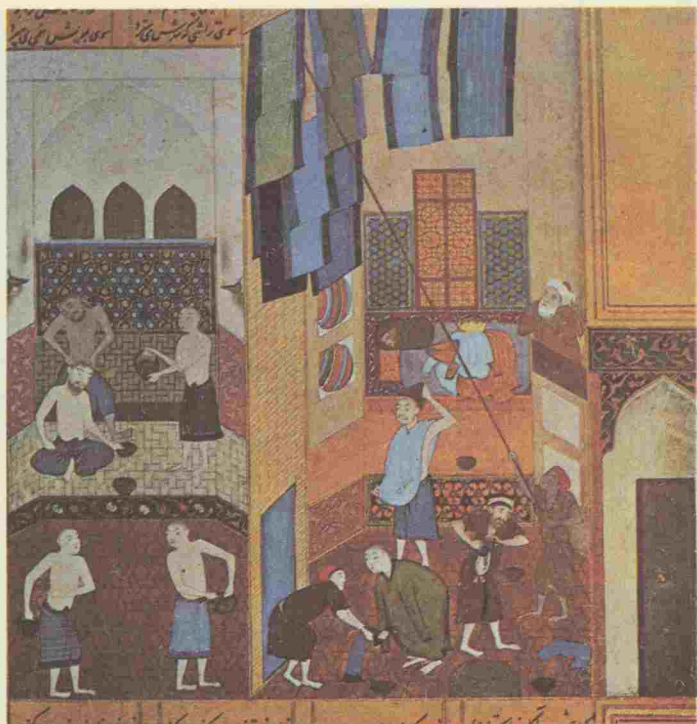
Парда орқасидан гаплашиш бундай булади: Оллоҳ узи хоҳлаб мартабасини кутарган инсоннинг қалбига баъзи сузларни жо қилади. Бу сузларни эшитиш учун суфийлар пардани кутармоққа уринадилар. Шу боис, суфийлик моҳияти — ғайб асродини англамоқ ҳаракатидир. Бу ҳаракат иштиёқу изтироб эвазигадир ва шунинг туфайли илоҳият шууридан нишона куришдир. Суфий назарида, Ҳаққа етишиш унинг висолини куриш эмас, чунки бу имконсиздир. Мақсад Ҳақдан нишона — унинг дилидаги аксини кўрмоққа муяссар булмоқдир. Аммо мавлоно Румий айтганларидек: «Буйи гул бошад далели гулистон», яъни гулнинг ҳиди гулистондан далолатдир.

Шайх Кубро назарида, инсон — Оллоҳ яратган муъжизалар ичида муъжиза, олам ичра оламдир. Бу митти олам борлиқ инъикоси ҳам. Шундай экан, у Оллоҳ сифатларидан булак ҳамма унсурларни узида акс эттиради. Оллоҳ уз Курсисини етти қат осмон устида тиклаган экан, суфий ҳам унга етишмоқ учун неча қат синовлардан ўтмоғи, бунинг учун тариқатда кузда тутилган талаб ва қоидаларни адо этмоғи, зарур сифатларга эришмоғи лозим булади. Яъни Абу Ҳомид Газзолий ҳазратларининг «Ал-

мунқиз мин аз-залал» рисоласида ёзилганидек, «Ақл билан эришиб бўлмайдиган ҳодисаларни билиш, тушунишнинг алоҳида йули, имконияти бор» дirkan, бу йулларнинг бири тасаввуф — суфийлик йулидир.

Шайх Нажмиддин Кубро тариқатга оид қарашларини «Фавотиҳ ул-жамол» (гузаликнинг бошланишлари), «Хидоят ут-толибин» (толибларга тўғри йул курсатиш), «Одоб ул-муридийн» (муридар одоби ҳақида), «Минҳож ус-соликин» (соликлик йули йуриги) каби рисоаларида акс этган сифатлару талаблар асосида белгилади. Хусусан, у «Ал-усул-ал-ашара» (ун асосий қоида) рисола-

РУҲИЯТ НАҚҚОШИ

сида худога эришишнинг уч йули булиб, улардан энг самаралиси учинчи йул — тариқ уш-шаттор (мардлик йули) деб ёзади ва унинг унта асосий мақомини қуйидагича белгилайди: 1. Тавба. 2. Зухд фил-дуния. 3. Таваккул алаллоҳ. 4. Қаноат. 5. Узлат. 6. Мулозамат аз-зикр. 7. Таважжуҳ иллоллоҳ. 8. Сабр. 9. Мувоқабат. 10. Ризо.

Шайх Кубро мулозамат аз-зикр ва мувоқабат мақомида суфий етишган ҳол пайтида кузга қуринадиган рангу шуурга ҳам эътибор беришни талаб қилади. Унинг назарида, ҳар бир ранг, ҳар бир шуур маълум маънога эгадирки, улар қалбнинг ҳол пайтидаги сезиларини ифодалайди. Шунингдек, Шайх Кубро асос солган тариқатда туш Оллоҳ билан юзланмоқ воситаси булиб, уни шарҳлай билиш ваҳийни англаш йули саналади.

Бу буюк зотдан бизга тариқат бобидаги қутлуғ гоёлари насиҳатларгина эмас, пурҳикмат рубоийлар ва мислсиз инсоний жасорат ва ибрат мерос булиб қолди. Бу жасорат ва ибрат шундан иборат эдиким, 1221 йилнинг кузида муғул bosқинчилари беш-олти ойлик қамалдан сунг Хоразм пойтахти Гурганжга ёпирилиб кирганида Шайхи Валитарош барча қатори Ватан мудофеасига отланиб, юрт озодлиги йулида шахид булди. Талай йиллар утиб, шайхнинг шоғирди Баҳоуддин Валаднинг фарзанди мавлоно Жалолиддин Румий бу жасоратга бағишлаб эҳтиросли сатрлар битади. Бир неча асрлардан сунг эса буюк темирый ҳукмдор ва шоир Хусайн Бойқаро кунлардан бир куни туркий шеърят султони ҳазрат Мир Алишер Навоийга қарата бундай дейди: «Агар мен подшоҳлик ишлари ила шугулланишдан қул тортишга жазм этсам, Шайх Нажмиддин Кубро мазори остонасининг журубкаши — супурувчиси буламан».

Алломалар унинг улими тарихини «Шаҳи шуҳадо» — шахидлар шоҳи деб битганлар...

Хуришд ДАВРОН

Парча

Денгизу тоғлар ҳисобидан огоҳ; ёмгирлар ёғдирувчи; икки дунё ишларининг назоратчиси; ризқу рўз, умр ўлчаб берувчи; фазлу карам, ҳурмат ва улуглик соҳиби; сифати камол, қусур ва заволдан холи; куфр ва залолат аҳли бўҳтонларидан пок Оллоҳга ҳамду санолар бўлсин. У — боқий, ундан ўзга илоҳ йўқдир. Унинг танҳо ва шериксизлигига, ўлганларнинг тирилишига, қиёмат ва унда савол-жавоб бўлишига ишонган кишидек гувоҳлик бераман. Яна шунга гувоҳлик бераманки, Муҳаммад унинг бандаси ва элчисидир. У ростгўй, одобли ва хушхулқдир. Оллоҳ уни, оиласини ва саҳобаларини раҳмат қилсин.

Сиз мендан Оллоҳ таолонинг менга берган фақирлик неъматини тушунтирмагимни ҳамда қалб кўзлари ила кўрганам — Оллоҳнинг фақир бандаларига қилган ажойиб эҳсонлари хусусида сўзлаб бермоғимни сўраб эдингиз. Жавоб беришга шошилдим-да, қалбим ва хотирам варақларидан Оллоҳ мени хослаган ва уларни тўплашимга илҳом берган айрим нарсаларни нақл қилдим.

Дунё кездим, тажриба орттирдим, кийинчиликларга дуч келдим, кишилар билан суҳбат қурдим, улуг ишлар этагидан тутдим, тирикчиликнинг аччиқ-чучугини тотдим, китобга ошино бўлдим, олимлар хизматида турдим, умримни дунё излаш билан зое ўтказдим, ажойиботларга йўлиқдим — кўр-

димки, умр ва дунёдан кўра тез ўтиб кетадиган, ўлим ва охиратдан кўра яқинроқ, орзудан кўра узоқроқ, хотиржамликдан кўра гўзалроқ нарса йўқ экан. Дунёю охират яхшилигини қаноатда, ёмонлигини таъмада кўрдим. Кўрдимки, вақтини «эсиз», «қанийди», «кошкийди»лар билан ўтказган кишининг умри энг қисқа экан. Энг гўзал безак тавозе, энг хунуги бахиллик экан. Ҳусни хулқдан кўра яхшилик устига яхшилик қўшадиган, ҳасаддан кўра ёмонлик устига ёмонлик қўшадиган нарса кўрмадим. Илтимосга қолган кунда ўлимни, босиқлик ва таъмасизликда барҳаётликни кўрдим. Муваффақиятни саъй-ҳаракатда, муваффақиятсизликни лоқайдлик ва дангасалиқда, балони тилда, ҳаловатни сукутда кўрдим. Очкўзни маҳрум, дунёпарастни ғамгин кўрдим. Аёлманд кишини кўмилган, молдор одамни бечора кўрдим. Кўрдимки, энг ноёб неъмат ростгўйлик ва қаҳрамонлик, энг оғир бало мунофиқ дўстлар экан. Кўрдимки, Оллоҳ дунё қуллигидан озод қилган кишигина ҳақиқий хур экан. Хору зорликни «махлуқ»лар хизматида, азизу мукаррамликни холиқ хизматида бўлишда кўрдим. Подшо қалбидан-да қаттиқроқ дийда, камбағалга ямоқлардан чиройлироқ зийнат кўрмадим. Энг яхши сарҳисобни кишининг нафси билан ҳисоблашишида, оқилни охиратга, жоҳилни дунёга интилишда кўрдим. Интилганни машғул, зоҳидни бекору

фориг, хоҳловчини излаётган, даъвогарни ёлғончи кўрдим. Тўғрисўзликдан гўзалроқ зийнат кўрмадим. Оллоҳ санъатларининг барчасида Оллоҳ жамолини кўрдим. Нафсни шармандалик ва дўзах сари ҳайдаб, ақлни яхшиликка чорлаб турганини кўрдим. Кўрдимки, ўз-ўзини тарбиялай олган ва шаҳватлардан тийила билган киши энг қудратли экан. Умр ва ризқнинг баракали бўлишини Оллоҳ таолога итоат қилишда кўрдим. Дунёю охират яхшилигини расул алайҳиссаломнинг суннатига эргашишда кўрдим. Неъмат бутлигини неъмат берувчидан миннатдор бўлишда кўрдим. Кўрдимки, энг яхши дўст илм экан.

Очкўзлигу гуноҳ домига маҳкумларни, исрофгарларни кўрдим, аммо ўзимдан кўра ёмонроғини кўрмадим. Жаннатга киришни ҳалол ейиш ва амримаҳол ишни тарк қилишда кўрдим. Дўзахга йўлни ҳавойи нафсда кўрдим. Кўрдимки, шайтоннинг халойиққа султон бўлиши аларнинг дунёга ҳирс кўйганидан экан. Уликларнинг аҳволи, ортида қолган молу давлатларидан ибрат олмаган кимсаларни нодонликда, ҳадларидан ошган кимсаларни бахтсизликда кўрдим. Кўрдимки, инсонга келадиган барча офат тилдан; шариат ва диннинг пойдевори сабр ва ишонч; ибодатларнинг энг афзали фарзларни адо қилиш; одатларнинг энг маъқули ва чиroyлиги гуноҳлардан, одамларга озор беришдан тийилиш экан. Энг яхши таъмасизлик ноумидлик экан. Оллоҳ таолони ёдлашдан сўнг ўлимни эслаш ҳикмат экан. Улимдан оғирроқ кулфат — ўтган ишга пушаймонликда экан. Нафс маъсумлиги пайғамбарларгагина,

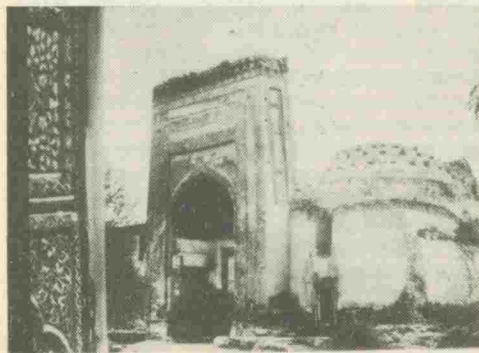
қалб ҳаётйлиги авлиёларгагина хослигини кўрдим.

Тинчлик ва роҳатни таркидунё қилишдан топдим. Оллоҳга азза ва жалла билан унс бўлишни узлатга чекинишдан топдим. Шайтонга қарши чиқишни нафсимга қарши бўлиш ва унга душманлик қилишдан топдим... Оллоҳ ҳақида яхши ўйда бўлиш Оллоҳдан тилаган энг катта тилагим бўлди. Кўрдимки, экмаган урмайди. Шафқат қилмаганга шафқат қилинмайди. Кимки кеча ва кундуз кемасига минса, у кема уни ё жаннат, ё дўзахга олиб боради. Алданишдан сақланинг! Сақланинг!

Барча халифаю подшоҳларнинг, шон-шавкатлию қудратлиларнинг ўз дабдабалари билан машғул бўлиб, ўзларидан ва ўзларида содир бўлаётган нарсадан беҳабар эканини кўрдим. Кўрдимки, Одам алайҳиссаломдан тортиб сурга дам урилгунга қадар яшаган халқ бир чумоли оёғи синигини тузатишга ҳам ожиздир. Ҳамма фузалою фусаҳо, мунажжиму билимдонларни бир чивин қанотини яратишга ҳам ожиз, боши айланган, ночор... ўз ожизлигию нуқсонини тан олган кўрдим.

Бас, яратиш, буюриш, билим ва қудрат соҳиби ҳар қандай нуқсондан покдир. Шериксиз энг гўзал яратувчи — Оллоҳ муборақдир. У — мангу барҳаётдир. Ундан ўзга илоҳ йўқ. У нарсаларни бор қилган, еру осмонни безаган, Аршу Курсини яратган, инсу жинсга ризқ берган, адолатда ўқиб-ўрганишга муҳтож бўлмаган, хоҳлаганча ҳукм юритувчи, хоҳлаганини қилувчи, чириб — тўзиган суякларга жон ато этувчи, тирикларни ўлдирувчи, ўликларни тирилтирувчи, вақт ва ажалларни белгиловчи, ҳиссу ҳаракатни эшитгувчи, чумолининг ўрмалашию энг махфий овозлардан, кўйингки, барча сиру синоатдан хабардор зотдирки, еру осмонлардаги биронта нарса унга номаълум эмас.

Оллоҳга, унинг фаришталарига, китобаларига, пайғамбарларига, ўлгандан кейин тирилишга, шафоатга; жаннат, дўзах, қабр, савол-жавоб, ҳавз-кавсар, мезон, сиротга; кофирларнинг абадий дўзахийлиги, мўминнинг абадий жаннатийлиги, бандалар устидан адолатли ҳукм чиқарилишига; мазлумнинг золимдан ўч олишига; жаннатдаги неъмату дўзахдаги аламли азобга; Оллоҳнинг жаннат ҳақидаги

ваъдасига; Оллоҳнинг мукаррам юзани кўришга; Оллоҳ ўз китобида айтган ваъийдига; саодатмандга мукофоту бадбахтга жазо беришига; амру наҳийга; хабарлару қиссаларга; масаллару ҳукмларга; ҳалолу ҳаромга; муҳкаму муташобиҳ оятларга — хуллас, бизга баён ва тафсир қилиб берганининг ҳаммасига иймон келтирдик.

Биламизки, пайғамбар алайҳиссаломнинг пайғамбарлиги ҳақ. Исо ҳам Оллоҳнинг бандаси ва пайғамбаридир. Шунингдек, Одам ҳам пайғамбардирки, Оллоҳ уни тупроқдан яратиб, «Бул» деган эди, бўлди... Набий алайҳиссаломдан кейин одамларнинг яхшиси Абу Бакр, кейин Умар, кейин Усмон, кейин Алидир (Оллоҳ улардан рози бўлсин). Биз у кишининг покиза, маъсум оилаларини севамиз. Оллоҳ бу оиладан ифлосликни кетказсин, уларни покласин. Шунга иқрормизки, Оллоҳ таоло ҳодисалардан пок, барча маълукотдан беҳожатдирки, халойиқни ўз хоҳиши ва ҳикмати билан яратган. Йўқ нарсани бор қилиш ёки маълум нарсани изҳор қилишда у ҳеч нарсага муҳтож эмас. У ҳамма ишни ўз тадбири ва иродаси билан, қайсидир сабабга бўйсуниб эмас, балки раббоний бир ҳикмат ва ягоналигининг санъатларини намойиш қилиш билан бошқаради. Ҳамма нарса унинг танҳолигига далилдир. Ҳар қандай нуқсондан пок зот — Оллоҳ ўз-ўзича мавжуддир. Аршдан ергача бўлган барча мавжудот унингсиз мавжуд эмас. Халойиқ унинг қудрати ва нуфузи олдида мажбур ва маҳжурдир, маърифатининг чегарасини билмишга ожиздир. Унинг қазо ва қадари сиридан маҳжубдирлар. Улар ўзлари-

га фойда ёки зарар келтириш, ўзларини ўзлари яратиш ёки улганларидан кейин тирилтиришга молик эмас. Оллоҳ таоло хотираларимизга ўрнашиб қолган, фикрларимиз ва далилларимизга аралашиб кетган, зеҳнларимиз ва қалбларимизга ёпишиб олган ҳаёллардан пок. У хоҳлаган ишни қилишга қодир. Унинг тенгию ўхшаши, аввалию охири, ҳаракатию юки, маконию бошпанаси йўқ. У аҳли куфр ва залолатли золимларнинг гап-сузларидан юқори. У — фазл, олижаноблик, буюклик ва улуглик соҳибидир. Ким жаннатга кирса, унинг фазли билан киради. Ким дўзахга кирса, унинг адли билан киради. Бир ишни қилмоқчи бўлса, унга «бўл» дейди, бўлади. Унинг ҳукмини ҳеч ким рад эта олмайди...

Оллоҳ — билимдон, қудратли, мислсиз. У ҳар нарсани эшитиб, кўриб турувчидир. Оллоҳ — нақадар одил хужайин ва нақадар марҳаматли пуштипаноҳдир. Иншооллоҳ, унинг иродаси бирла ҳаётмиз, ўламиз ва қайта тириламиз.

Мана шу заминдор сўзни ва очик кўриниб турган фазлни инкор қилувчиларни рад қилиб ўзимга ўзим шеър ўқидим:

*Тангрисин танимас эй гофил банда,
Кузингни қолламиш жаҳолат туни.
Нафсга кулликни шиор этибсан,
Жисмингни уртасин дузах тутуни!
Тангрининг бирлиги, ягоналиги
Ою кўёшдан-да равшандир, равшан!
Коинот дафтарин ҳар саҳифаси
Туладир беҳудуд далиллар билан.*

Ш А С А В В У Ф И Ў Л И Қ И Т У Р Т И А Н Ф А Қ И Р Л И Қ И Н И Г Ҳ А Қ И Д А

Мендан содиқ йўл тутган фақирнинг зийнати ҳақида сўраган эдингиз (Оллоҳ таоло сизни муваффақ қилсин).

Эй биродар, тақвони — зоди роҳила; муфлисликни — молу дунё; охиратни, сафару бекатларни — нафас; қабрни — манзилгоҳ; сабрни — дуст; иймонни — йўлдош; ожизликни — тадбир; сокинликни — ҳаракат; хо-

лиликни — уй; очликни — таом; кўзёшни — шароб; фақирликни — кийим; умр билан ҳисоблашишни — уйқу; тиззани — ёстик; масжидни — мажлис; ҳикматни — дарс; ибратни — назар; ҳаётни — кузатувчи; тавфиқни — урток; қаноатни — муаллим; видолашувни — намоз; хомушликни — рўза; дўзахни — ғам; жаннатни — хурсандлик; ноумидликни — соғлиқ; таъмани — ка-

فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اجْعَلْ مِنْ رِجَالِي أَتَابِعُكَ بِمَا آتَيْتَ فِي الدُّنْيَا خَيْرًا مِّنْ مَّا آتَيْتَ فِي الْآخِرَةِ إِنَّهُ يُؤْتِي مَا يَشَاءُ حَيْثُ شَاءَ
فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اجْعَلْ مِنْ رِجَالِي أَتَابِعُكَ بِمَا آتَيْتَ فِي الدُّنْيَا خَيْرًا مِّنْ مَّا آتَيْتَ فِي الْآخِرَةِ إِنَّهُ يُؤْتِي مَا يَشَاءُ حَيْثُ شَاءَ

Тариқат аҳли пири комил ҳузурида

саллик; қабрларни эслатувчи кунларни — воиз; хафаликни — шодлик; ўлимни — эшлаш; дунёю дунё эгаларини тарк қилишни — байрам; таҳоратни — курол; тақвони — марқаб; шайтонни — душман; нафсни — рақиб; дунёни — қамокхона; ҳавойи нафсни — қамов-

чи; илтижони — яқин дўст; истиёфору истеъдодни — равшанлик; вақтни — ҳосил; динни — қўргон; шариатни — кўйлак; Оллоҳ китобини — ҳамсуҳбат; Оллоҳ ҳақида яхши гумонда бўлишни — молу давлат; пайғамбар алайҳис-саломга саловат айтишни — ҳунар;

барча мусулмонлар ҳақида дуо қилишни — одат; яхши амаллар қилишни — тинчлик-омонлик; қарши ҳаракат қилиш ва оқибатсизликни — хавф-хатар; эътиборнинг ниҳоний гоёсию орзунинг чўққисини — Оллоҳ деб билгин.

Бу — фақирнинг наъти ва сифати-

дир. Бундан бошқаси бекор ва алда-нишдир. Агар сиз фақирлик йўлига кириб, шу ишларни қилсангиз, ҳур яшайсиз, бамайлихотир жон таслим қиласиз; қабрдан Оллоҳга ҳамд айтиб, тинч турсиз ва бахтли бўлиб, жаннатга дохил бўласиз, иншооллоҳ.

ОЛЛОҲ ТАОЛОНИНГ БАНДАЛАРИГА МУҲАББАТИ АЛОМАТИ ҲАҚИДА

Оллоҳнинг бандасига бўлган муҳаббати — банданинг улуғ хожасига етишиши ва унинг олий, муқаддас сифатларини англаши; Оллоҳга юзланган, унинг ҳузурига йўл олган кишининг олувчию берувчи, зарар қилувчию наф келтирувчи, тўғри йўлга солувчию адаштирувчи — барчаси Оллоҳ эканини, борлиқда ундан ўзга нарса йўқлиги, ундан бошқа нарсанинг ўткинчилигини билиши; уни эслашда тилу дил бирлиги; томирлари Оллоҳ таолони севиш ва хотирлаш билан тўлиб-тошиши, ўзига баҳо бермаслиги; дунёю дунё эгаларини ёмон кўриши; ўлимни ва Оллоҳ билан учрашишни севиши ва узлатни ихтиёр қилиши; одамлардан

қочиши; унинг назарида мақтову маъзаммат, яхшилигу ёмонлик, монелигу эҳсонкорлик, олтину тупроқ баробар бўлиши; ўз қосирлигидан кечаю кундуз йиғлаши... Оллоҳ таолога бўлган эътиқоди соғлом бўлиши; тилига ҳақни, ўлимни, қиёмат даҳшатларидан ёхуд жаннат, ё дўзах сифатларидан бирини эслашдан ўзга калима келмаслиги; энг яқин нарса — ўлим, энг узоқ нарса орзу бўлиши; жами халойиқдан ноумид бўлганидан кейин ўз-ўзига йиғлашидир.

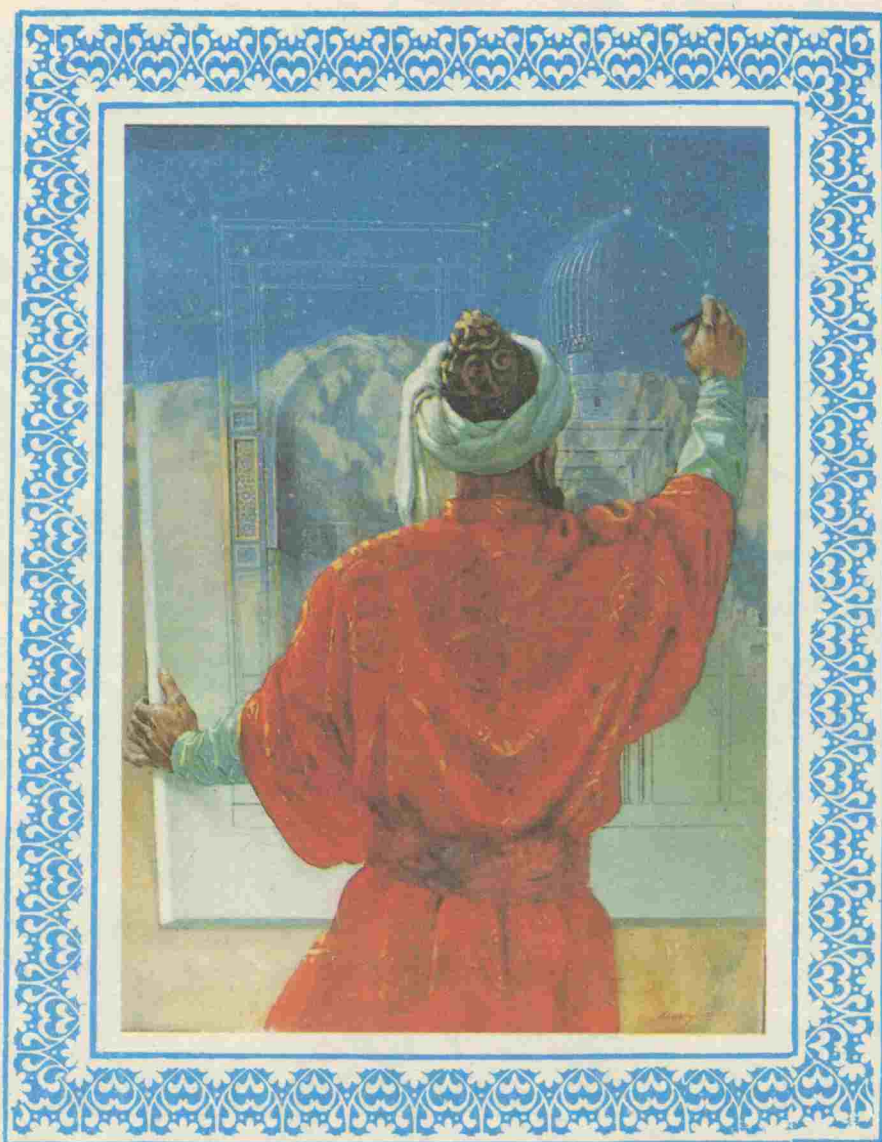
Оллоҳ таолонинг раҳмат ва фазли ила бандаси сари келиши ва банданинг олий ва муборак саййиди ва хожасининг эшиги остонасига етиши мана шудир.

ФАҚИРНИНГ ХИЛВАТИГА КИРИШНИ СИФАТИ, УНИНГ ОДОБЛАРИ ШАРҲИ

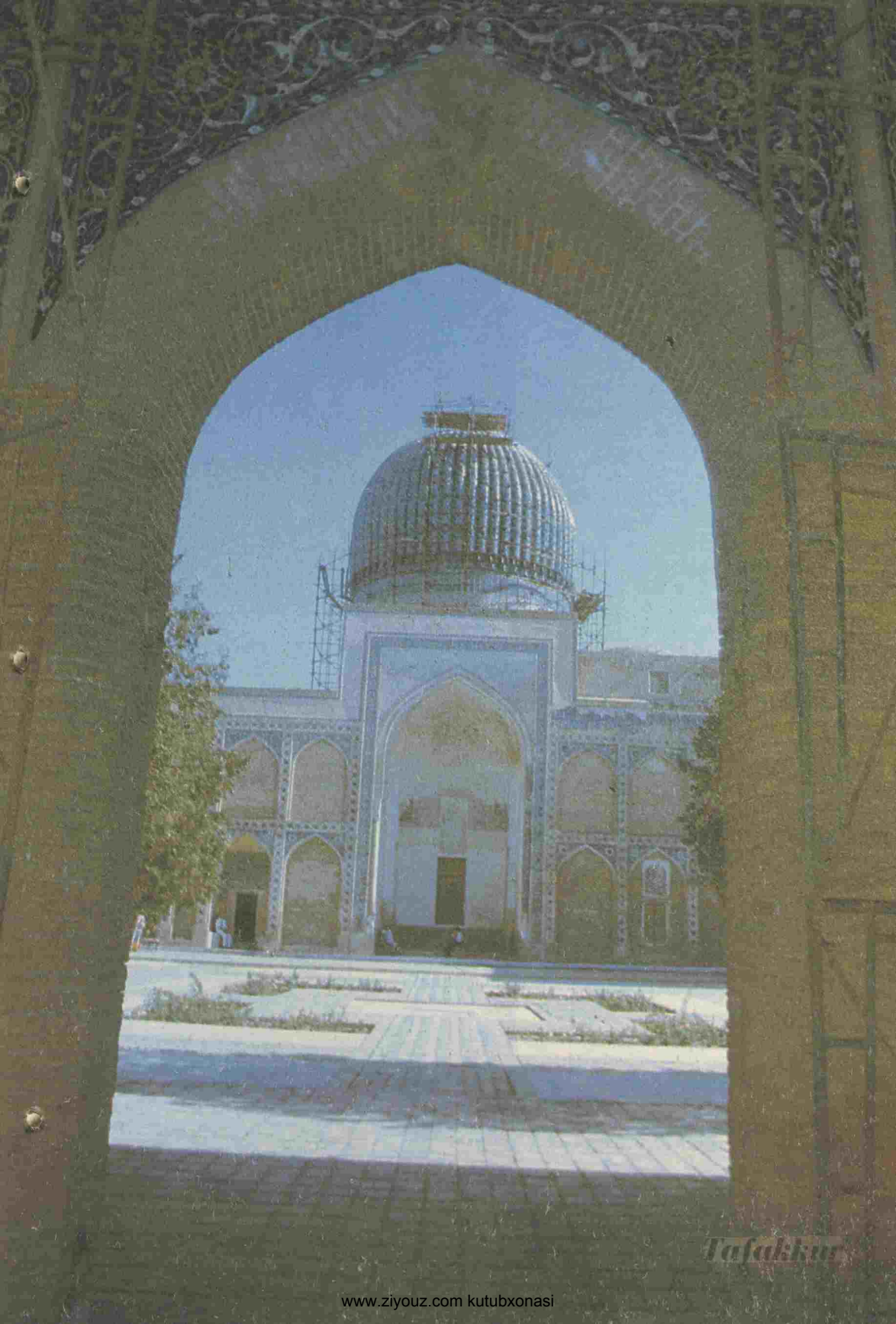
Бир сўз билан айтганда, бу йўлга кирган мурид дунёю охирадан озод бўлиб, ёлғиз Оллоҳ таолонинг ризолигинигина исташи; дилини ўнглаши ва ҳолатини тавба билан гуноҳ нажосатларидан, истехлол ва рад этиш билан халқнинг зулмларидан халос этиши; дунёю дунё эгаларидан қочиши; охиратга ва унга олиб борадиган воситаларни топишга интилиши; бор вужуди ва қалби билан Оллоҳга юзланиши; зоҳирда-

гию ботиндаги ҳамма истаклардан воз кечиши; хомуш, сокин, кўрқувчи, илтижо қилувчи, йиғловчи, ожиз, фақир, холис, шариятни маҳкам тутувчи; Оллоҳ таолонинг ҳадларини муҳофаза этувчи; Оллоҳ таолонинг ҳукмларини билувчи; пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатларига эргашувчи бўлиши керак.

Муқимжон МАҲМУДОВ
тайёрлади.

*Сунъ наққоши ёзди олам шарҳини
Ким, мингта Мониё пуза олмас шарҳини...*

Tafakkur

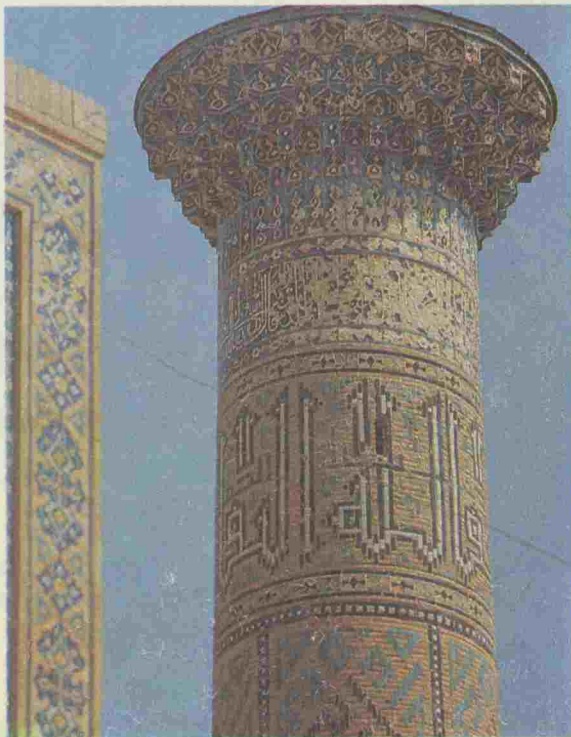
ОБИДАЛАР АЪДОЛИЯТИ

Баҳодир АБДУРАҲИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Маданият ишлари вазирининг
ўринбосари

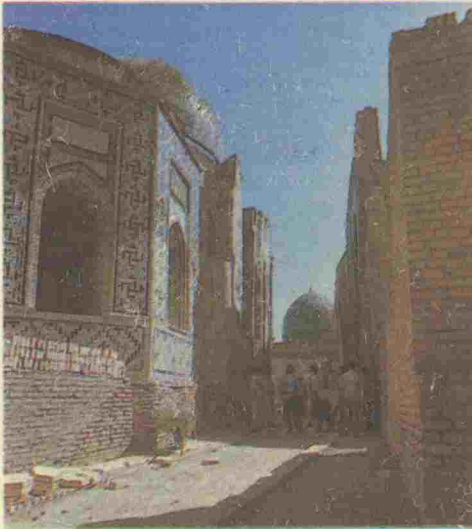
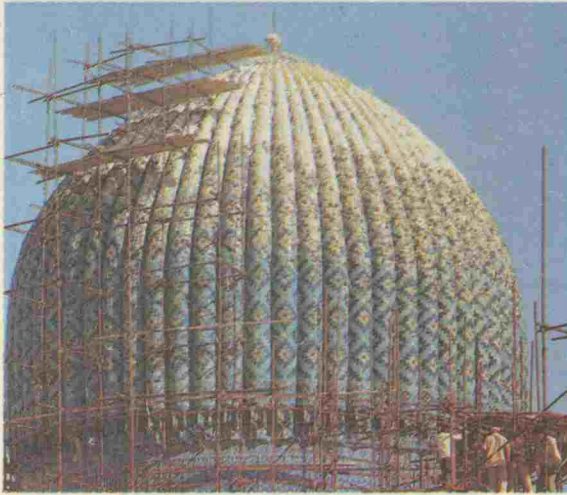
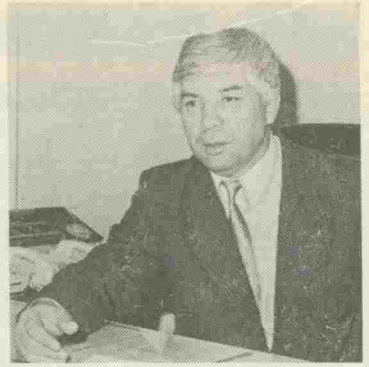
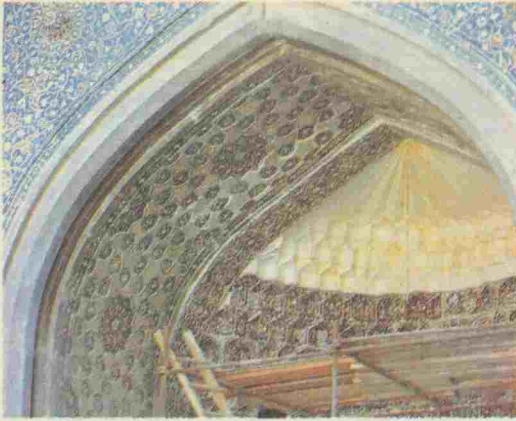
Ҳар бир ташт асрлардан ҳикоялар
сўйлаб, ҳар инча нақши тарихлардан
губоҳлик берувчи кўрна обидалар
миллий қадриятларимиз силсиласида
муҳим ўрин тутлади. Бери, улар —
асрлар мобайнида кўфку таровати,
франзу баракасини йўқотмай келаётган
шаъну шараф тимсолдир. «Ўзбек
тарихий ёдгорликларни сақлаш ва
таъмирлаш, ўзбек халқи яратган ва
миллий бойлик бўлган санъат
асарларини излаб топши, уларни
Ўзбекистонга қайтариш маънавият
дастуриимизнинг муҳим бўлагини
ташқил этади», деган эди
Президентимиз Ислам Каримов.
Чиндан ҳам, Ватанимиз истиқлолга
эришган, бу обидалар тақдирини
ҳам утқан ҳодисалар юз берди.
Буюк истиқлол нафасидан уларнинг
ёйройиға ёйрой, жозибаста жозибда
кўрилди. Ибраҳим ҳижрати шундаки,
бу яшарти, яшлаган ҳарағини
бевоҳида уларни бини эштирган
зопларини муворак мағракалари
арафасида ўзгала сифат касб
этмоқда. Ўзе буюк аждодларимиз
муқаддас истиқлол тимсолинида ўзлари
яратган обидалар ҳалидан навбатча
навбат хабар олиб
кетаётгандек...

Шу маънода республика
ҳукуматиимиз Соҳибқирон Амир
Шеҳур ҳазратларининг 660 йиллик
таваллуд тўғриси мишонлаш юзасидан
қабул қилган Қарори аждодлар руссини
улурлаш борасида яхлит қатти воқеа
бўрди.

Ўшбу Қарорда Самарқанд,
Шаҳрисабз, Қарши, Ферғана
қабл тарихий шаҳарларда жой-
лашган Соҳибқирон Амир Шеҳур

Биздан озад ва

ва теуфрийлар фаолияти билан боғлиқ меъморий ёдгорликларни қайта таъмирлаш, жиҳозлаш ва сайқал бериш кўзда тутилган эди.

Маданият ишлари вазирлиги маъсуф Қароф асосида махсус тадбирлар дастурини тузиб чиқди. Аини пайтда бу борадаги амалий ишларни кўришилган. Таъмир ишлари реўисатида Соғдиёвирон юбилейига ҳозирланган лозим бўлган иширмадан зиёд ёдгорликлар мавжуд. Асосийлари — Самарқанд шаҳридаги Ёибисоним масжиди, Ғўри Мир, Ашратхона масжуди ва Шаҳрисабздаги Оқсарой, Доруссаодат, Кўк Ғўрбаз, Султон Саодат каби обидалардир. Ёшбу обидаларни таъмирлаш, уларга иккинчи урф ато этиш ишлари дастури 1995-96 йилларга мўржақланган биринчи босқичда амалга оширилди.

Дастурнинг иккинчи босқичида белгиланган тадбирлар кўрамини ва миқдоси янада кендири.

Обидалар таъмири, лойиҳалаш ва илмий тадқиқот ишларига кетадиган сарфу харажатлар бу йил 120 миллион сўмни ташкил этади. Аини пайтда Андижон, Фарона, Шовкент шаҳарларидаги тарихий ёдгорликларни ҳам таъмирлаш бошлаб юборилди.

Обидалар абадий яшашот керак.

Ғлар — Ватан тўмасоти, аждодлар нитоҳи; уларда буюк боболар ёди намоён.

Ёш уларни калб кўрмиш ила асрамотимиз даркор. Шок тарихини ур мининги йилида Самарқандни сайёр эатидан жаҳажан болакай мовий чўрбазларга қараб, Ватани ва миллатни ҳос буюкликни ҳис этини!

обод ватан қолсин

Ботирхон ВАЛИХЎЖАЕВ

Шарижийликдан Бадиийликка

ЎКИ
АЛИ ЯЗДИЙ ШЕЪРИЯТИДА
АМИР ТЕМУР ТАЛҚИНИ

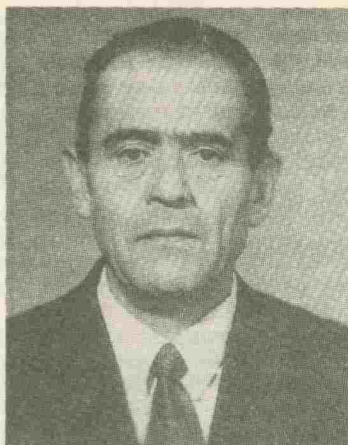
Кўп йиллар мобайнида Соҳибқирон Амир Темур шахсиятига баҳо беришда ул зотнинг замондошлари билдирган фикру мулоҳазалар инобатга олинмади ва ёки атайлаб эътибордан четда қолдирилди. Ваҳоланки, Соҳибқироннинг замондошлари — араб тарихчилари Ибн Халдун, Ибн Арабшоҳ; Оврупо сайёҳи ва элчиси Клавихо; форс тарихчилари Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздий ёзган асарларда Амир Темур шахсияти, фаолияти, мавқе-мақоми ҳақида диққатга сазовор фикрлар баён этилган.

Бу ўринда биз Шарафиддин Али Яздийнинг машҳур «Зафарнома» китобидаги шеърий байтларда Амир Темур шахсияти, фаолияти ва мавқе-мақомига доир талқинлар хусусида фикр юритмоқчимиз. Таъкидлаш лозимки, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»си ва ундаги шеърлар Амир Темур вафотидан 20-25 йил кейин ёзилган. Бас, шундай экан, чорак асрдан сўнг Амир Темур ҳақидаги маълумотларни туғлаш, ҳужжатларни текшириш ва мавжуд ёдномалардаги фикрларни таққослаб куриш имконияти майдонга келади. Бошқача қилиб айтганда, Амир Темур ҳақида ҳолисона

фикр юритиш ва уни ҳолисона идрок этишга анча қулайлик тугилади. Шарафиддин Али Яздий асарини кўздан кечириш жараёнида унинг шу асосда иш тутганига гувоҳ бўлиш мумкин. Бундай ҳол «Зафарнома»да Амир Темур талқинига бағишланган шеърий парчаларда ҳам кўзга ташланади.

Авалло шуни эслатиш жоизки, «Зафарнома» ўрта аср насри қонун-қоидалари асосида яратилган асар бўлиб, унда турли шоирларнинг, жумладан, Шарафиддин Али Яздийнинг «Шараф» тахаллуси билан ёзган ҳар хил мавзудаги шеърий машқларидан (маснавий, рубоий, қитъа, фард) намуналар ҳам рақам этилган. Бу шеърий парчалар асосан Амир Темур сиймоси ва унинг даврини назмда иншо этиш маҳсулидир. Айрим байтларда Соҳибқирон даврида шаклланиб, ривож топган фалсафий оқимлар, хусусан, тасаввуфнинг нақшбандия тариқатига хос асосий тамойилларнинг хусусиятлари мужассамлашган бўлиб, муаллиф талқинича, улар маънавиятни шакллантириш ва турмуш тарзини белгилашнинг энг муҳим омилларидан саналган. Қуйидаги рубоий шулар жумласидандир:

*Хуррамдил онки, бо гами ёр бисохт,
Бо ком нишаст ҳар ки, бо кор бисохт.
Нур аз он гирифт, к-аз шаб нараמיד,
Гул буй аз он гирифт, бо хор бисохт¹.*

Яъни: бу жаҳонга иложи борича кўнгил қўйма, чунки у ўтар дунё бўлиш билан бирга, меҳрибон ҳам эмас. Қасрларда кўраётганинг ҳар гишт ё Кайкубоднинг, ёки Искандарнинг бошидир; гулшандаги ар-ар дарахтининг шохи бир оқбадан санамнинг қадди бўлса, гулистондаги гуллар эса оқ юзли бир гўзалнинг чеҳрасидир. Бу тоғорада шоҳлар қонидан бошқа нарса йўқ, бу даштларда гўзалларнинг хокидан булак нарсага кўз тушмайди.

Дарҳақиқат, фалсафий мазмундаги бу парча, ундаги тарих ва тарихий шахсларга ишора бежиз эмас. Маълумки, араб алломаси Ибн Халдун Амир Темур билан мулоқотда бўлганида унинг тарих соҳасидаги билимдонлигига қўйил қолган эди. Бинобарин, Амир Темур ўзидан олдин утган тарих ва тарихий шахслар тақдирини яхши билади. Шунинг учун бу тақдирлардан сабоқ олган ҳолда фаолият юритади. Бу ўтар дунёда фақат эзгулик ва яхшилик қолажagini ҳам буюк султон тушунади. Шу жиҳатдан бўлса керак, Амир Темур туғилган йил тасвири берилган уринда қуйидаги шеърини парчанинг келтирилиши ўзига хос ҳикмат касб этгандек бўлади:

*Ки сарсабз бод ин хумоюн ниҳол,
Ки шуд Рустам дар боғи жоҳу жалол.
Жаванбахш бодову фирузроӣ,
Тавонову донову кишваркушой.*

Яъни: кимки ёр гами билан иш турса, у киши хуррамдил — кўнгли мудом шоддир; кимки бирор иш билан шуғулланса, у киши мақсадга эришгучидир; кимки қоронғиликдан кўрқмай, унда нурни кўриб яшаса, худди гул тиконли бўлгани билан ёқимли ҳид таратганидай, у ҳам ёқимли булгусидир.

Кўринадики, рубоийда нақшбандия тариқатининг асосий ғояси — «Дил ба ёру даст ба кор» (кўнгилни ёргаю кўлни ишга боғла) шиорининг моҳияти моҳирона ифодаланган бўлиб, ана шу зайдда яшагучи инсоннинг муроду мақсадга етишуви ва бундай кишилардан ўзгалар нур олажаги таъкидланган. Хўш, бу рубоийнинг Амир Темур фаолиятига дахли борми, деган савол туғилиши табиий. Ҳа, бу рубоий Соҳибқирон фаолиятига ҳам дахлдор. Шарафиддин Али Яздий Амир Темур сиймосида рубоийда айtilган ғоялар мужассам эканини қайд этади, яъни Амир Темур комил эътиқоди билан кўнглида ёр — Оллоҳни ҳамшиша ёд этгани ҳолда фаолият ва амалда бўлган. Унинг фаолияти буюк ва эзгу мақсадларга қаратилган эди. Тўғри, бу фаолиятнинг мураккаб жиҳатлари бор, аммо ул зот қийинчиликлардан чўчима, дадил ва мардона ҳаракат этувчи эканидан нур каби ёғду, гул каби хўш буй таратади ва инсонларни баҳраманд этади.

«Зафарнома»га битилган мана бу маснавий ҳам бевосита бўлмаса-да, билвосита Амир Темур фаолияти билан боғлиқ:

*Манеҳ то тавони дил андар жаҳон,
Ки нопойдор асту номехрубон.
Ҳар он пора хиште, ки бар манзар аст,
Сари Кайкубодою Искандарест.*

*Ҳар он шохе ар-ар, ки аз гулшанест,
Намудори аз кади саминтанест.
Ҳар он гул, ки дар гулистоне бувад,
Суман оразе дилситоне бувад.*

*Ба чуз хуни шоҳон дар ин ташт нест,
Ба чуз хоки хубон дар ин дашт нест.*

(500-бет)

¹ Шарафиддин Али Яздий. «Зафарнома» (факсимиле). Нашрга тайёрловчи А. Уринбоев. Тошкент, «Фан» нашриёти, 1972 йил, 469-бет. Бундан сўнг ҳам шеърини парчалар шу нашрдан олинди, тегишли бети матндан кейин қавсда курсатилди — муаллиф.

*Ба тожу ба тахташ жаҳон тоза бод,
Сари хасми у тожи дарвоза бод.*

(193-бет)

Яъни: бу бахтли ниҳол ҳамиша яш-насин, чунки у ҳашамат ва жоҳ боғида дунёга келди. Унинг бахти ҳамиша яшарсин, фикри эса эзгулик фикри бўлсин. Доно бўлсин, кучли бўлсин у жаҳон очгувчи бўлсин. Унинг тожи ва тахти туфайли жаҳон янгилансин. Душманларининг боши эса дарвозаларнинг тожи бўлсин.

Маъзур парчанинг охириги байтида Амир Темурнинг тожи ва тахти туфайли «жаҳон янгилансин» деган ғоя ифода этилган. Қайд қилинганидек, «Зафарнома» Амир Темур вафотидан 20-25 йил кейин яратилгани эътиборга олинса, унда муаллиф чорак асрдан сунг буюк жаҳонгирнинг тарихдаги ўрни ҳақида сўз юритмоқда. Бу эса тўғри эътироф, чунки Амир Темур халқларимизни мўғул истилосидан халос этди, буюк бир салтанат барпо қилиб, неча асрлар давом этган темурийлар даврига асос солдики, бу давр жаҳон тараққиёт тарихида муҳим аҳамият касб этади. Шарафиддин Али Яздий ҳулосасини асослагандек бўлиб, «Зафарнома»нинг Амир Темурга бағишланган қисми аввалига «Соҳибқирон қиссаси» (шартли номи) деган каттагина маснавий битади. Бу — жаҳонгирнинг талай фазилат ва сифатларини баён этгувчи, таъбир жоиз бўлса, Шарафиддин Али Яздийнинг Амир Темур шахсияти, фаолияти, макъеини урганиш ва кузатиши натижаларини умумлаштириш самараси ўлароқ юзга келган қиссадир. Манзум қисса маснавий тарзида қофияланиб, унга арузнинг мутақороби мусаммани мақсур ё маҳзуф баҳри («Шоҳнома» ёзилган баҳр) танланган. Бу эса бежиз эмас, чунки қисса жангномалар услубида битилиб, унда бадий тасвир воситалари — ўхшатиш, муболага, игроқ, тано-сиб, талмеҳ каби санъатлар жуда ўринли қўлланган. Қиссанинг асосий қисми бошида кириш байтлари битилиб, асарнинг яратилиш вақти ва сабаби шоирона кўтаринки руҳда баён этилади. Қизиги шундаки, муаллиф қиссани «Шабе ҳумоюн» — бахтли кеча, «Шабе қадр» — қадр кечаси тасвири билан бошлайди ва ана шу қадрли ва бахтли кечада зулмат бошдан-оёқ ёруғликка, нурга тушганини, кўкдаги

юлдузлар эса бахт-саодат юлдузлари бўлиб порлаганини уқтиради ҳамда «Субҳи саодат» — саодат тонги ёришганини айтиб, ана шу вазият ва шароитда қиссани ёза бошлаганини таъриф қилади. Бу тасвир рамзий бўлиб, унда Амир Темур жаҳонни янгилагани ҳақидаги фикр давом эттирилади. Демак, Яздий қиссасини жаҳонни янгилаган ва янгилашни боиси бўлган Амир Темурга, манзумада таъкидланганидек, Соҳибқиронга бағишлайди.

Маълумки, Соҳибқирон лақаби Зўҳра ва Муштарий ёки Зўҳра ва Қуёшнинг бир буржда бир-бировига яқинлашган вақтда туғилган шахсга нисбатан қўлланган. Қадимги юлдузшуносларнинг талқинига кўра, бу бахтлилик ва зафармандлик аломати ҳисобланган. Бундан ташқари, «соҳибқирон» маъжозий маънони, яъни енгилмас, голиб, бахт-саодат эгасини, хусусан, подшоҳ ва улуғларни англатади. Бу ўринда соҳибқирон сўзига Адиб Собир Термизий берган куйидаги шарҳни келтириш мақсадга мувофиқ ва мавзуга дахлдор деб билинди:

*Касе, к-у неки андешад ва ҳар кас,
Ба неки дар жаҳон соҳибқирон аст.*

Яъни: кимки, ҳар кишига эзгулик ва яхшиликни раво кўрса, бундай одам жаҳонда эзгулик соҳибқиронидир.

Бизнингча, Амир Темур юқоридаги шартларнинг барчасига кўра ҳам соҳибқирон деб аталишга муносиб кўрилгани шубҳасиздир. Шарафиддин Али Яздий манзумасида ана шу руҳда сўз юритиш ва Амир Темур шахсияти, фаолияти, фазилатларини тасвирлаш кўзга ташланади.

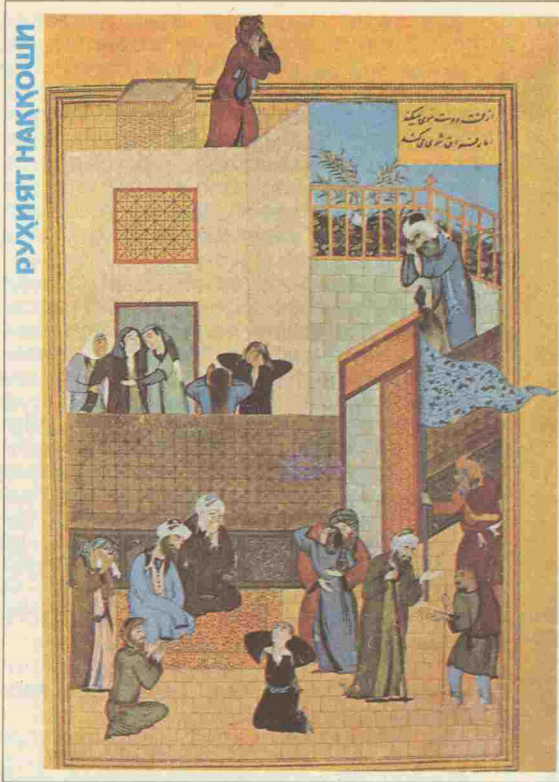
«Соҳибқирон қиссаси»да бавосита Амир Темур ҳақидаги фикрлар мана бу мисрлар билан бошланади:

*Ки он шоҳи диндори гетий ситон,
Ба андак замон чун гирифт ин жаҳон.
Чу зин бар саманди саодат ниҳод,
Ба марди камар басту олам кушод.*

(190-бет)

Яъни: (Амир Темур) диндор ва жаҳонгир шохдир. Озгина фурсат ичида бу олами олди. Саодатнинг саманд — учқур отини эгарлади-да, мардлик камарини боғлаб, жаҳонни очди.

Бу байтларда Амир Темурга хос бир талай фазилат — диндорлиги, жаҳонгирлиги, мардлиги, Чин, Рум, Миср,

РУҲИЯТ НАҚҚОШИ

Шом, Ҳинд, Эрон ва Туронзамин соҳиби бўлишга муяссар бўлгани тасвирланади. Қиссада яна бир фазилат — фарҳанглилик — ақл, одоб, билим ва маърифатга соҳиблик ҳақида ҳам сўз боради:

*Ба неруи мардию фарҳанги хеш,
Ба гардун барафрошт авранги хеш.*
(190-бет)

Яъни: мардлиги ҳамда билимдонлиги, маърифати билан тахтининг шўхратини дунёга таратди.

Бунда ажойиб бир мантиқ бор, яъни Амир Темур фазилатларига бир муҳим фазилат янада янгича мазмун бағишлайди. Бу — унинг билим ва маърифат эгаси экандир. Шоир Амир Темурнинг мардлиги ана шу фазилат негизда унинг шўхратини оширди, дедоқчи. Дарҳақиқат, Соҳибқироннинг заковати, билими ва маърифати ҳақида замондошлари ҳам сўз юритганини боя сўз аввалида таъкидлаган эдик. Ҳазрат Алишер Навоий ҳам Амир Темурнинг шеърятдан яхши хабардор-

лигини, ўрни билан керакли мисра ва байтларни гўзал ўқишини ҳайрат ила тилга олган эди. Бу фазилатларнинг ҳаммаси бирлаша бориб, амир Темур фаолиятининг асосий тамойилини юзага чиқарган. Бу тамойил эса, Шарафиддин Али Яздий назарида, фақат хайрли ишларга камарбасталиқдир:

*На рояш ба тadbир муҳтожи гайр,
На имзову рояш ба чуз маҳзи хайр.*
(190-бет)

Яъни: агар-бирор бир тadbирни амалга оширишни ният қилса, унинг ақли бошқа бировнинг фикрига муҳтож эмас эди, чунки фикру хаёли фақат хайрли ишлар, тadbирларни амалга оширишга қаратилган эди.

Муаллиф фикрини давом эттириб, Соҳибқирон замонида амният — тинчлик ва осойишталик шу даражага бориб етдики, шаҳарларда ҳам, тоғу даштда ҳам қулфу калит йўқ эди, дейди. Бунинг боиси эса, шоирнинг таъкидлашича, куйидагичадир:

*Зи нақши кажи лавҳи гетий зудуд,
Ҳамин «Ростию расти»-ш муҳр буд.
Муродаш зи шоҳию фармондиҳи
Зи тахту бузургию тожу меҳи.
Муроди дин буду таълими шаръ,
Ҳамин асл буду жуз ин жумла
фард.* (191-бет)

Яъни: Амир Темур ер юзидан эгриликни сидириб ташлади, чунки унинг муҳрида «Ростию расти» (тўғрилиқка ривожу равнақ) сўзлари нақшланган эди. Унинг шоҳлик, буюклик ва тоғу тахтдан мақсади дин ва шариат қонун-қоидаларга амал қилмоқ эди. Бошқа ҳамма нарсани эса шуларга боғлиқ деб биларди.

Демак, Амир Темур давлатчилигининг асосини қонун-қоидаларга риоя қилиш деб билиб, эътиқод — дин ва унинг қонун-қоидаларини муқаддас тутган. Шунинг натижасида ҳар қандай эгрилик, ғайриқонунийликнинг йўлини кесган. «Соҳибқирон қиссаси»да бу фикр давом эттирилиб, саодатга эришмоқ учун Амир Темурнинг илм аҳлига ҳурмату эътиқоди ҳам сабаб бўлган эди, деган мазмунда мулоҳаза юритилади ҳамда шу тариқа буюқ султоннинг яна бир фазилати тилга олинади:

*Кужо комиле буди зи аҳли илм,
Тавозеъ намудӣ мар уро ба ҳилм.*

(191-бет)

Яъни: қаердаки илми комилларни учратса, уларга ниҳоятда камтарлик билан муносабатда бўлар, иззат-ҳурматларини жойига қўяр эди.

Амур Темур бирор тadbирни амалга оширмақчи бўлса, аввало, илм аҳли ҳузурида бўлар ёки оламдан ўтган алломаларнинг оромгоҳларини зиёрат қилиб, Оллоҳ таолодан ва улуғлардан мадад истар эди. Унинг сидқидилдан қилган муножотлари қабул бўлса, ғойибдан маъқуллаш нидоси эшитилар ва ҳазрат Соҳибқирон каромат байрогини қўлга киритиб, саждадан бош кўтарар эди.

Қиссада Амур Темурнинг яна бир фазилати хусусида мамнуният билан сўз юритилган. У ҳам бўлса, Соҳибқироннинг муҳтож ва бева-бечораларга кўпдан-кўп ҳадялар бериши, яъни камбағалпарварлигидир:

*Бу бахшидӣ аз чанду аз чун бурун;
Касеро, ки муҳтож буди фузун.
Намонди дар он бум касро жудо,
Дил аз шодмони забон аз дуо.*

Яъни: кимки ҳаддан зиёд муҳтож бўлса, унга кўпдан-кўп ҳадялар бағишларди. Шу боис, бу ўлкада унинг ҳақиқа дуо қилмайдиган одамни топиш қийин.

«Соҳибқирон қиссаси»да Амир Темурнинг юрт ободлигини ўйлаб, турли хил иморатлар, боғу роғлар қуришга бош-қош бўлгани қайд этилади, у бино эттирган обидаларнинг эса бениҳоя гўзал ва ҳашаматли экани уқтирилади:

*Ҳама майли таъбаш ба хайрот буд,
Ки равшандилу комил уз-зот буд.
Басе буъъаи хайр пардохти,
Ба айвони Кайхон барафрехти.
Чи аз хонақоҳот афганда хон,
Чи аз масжиди жомеъу гайри он.*

Яъни: Амир Темурнинг таъби хайрли ишларни амалга оширишга қаратилган бўлиб, бу соҳада у бағри кенг, кўнгли очиқ, комил зот эди. Соҳибқирон хайрли ишларга мўлжалланган талай иморатлар қурдирдики, улар гузалликда мислсиз ва ҳашамати эса кўкларга тенг эди. Бу жиҳатдан у қурдирган хонақоҳлар, Жомеъ масжид ва

бошқалар диққатга сазовордир.

Бизнингча, бу байтлар ортиқча шарҳга муҳтож эмас, чунки Амир Темур бино эттирган обидалар — Яссиди ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий мақбараси; Кеш — Шаҳрисабзда Оқсарой; Самарқандда Жомеъ масжид, Гури Мир ва бошқалар ҳозир ҳам салобати ва буюклиги билан ҳаммани ҳайратга солиб келмоқда.

Шу билан бирга, «Зафарнома»да Амир Темурнинг «Соҳибқирон қиссаси» манзумасида айтилмай қолган, аммо айтилиши лозим булган фазилатларига оид шеърий парчалар ҳам бор. Масалан, Хоразм ҳокими Юсуф Сўфи Бухорога юриш қилиб, у жойларни талай бошлайди. Бу хабарни эшитган Соҳибқирон элчи воситасида уни огоҳлантиради. Аммо Юсуф Сўфи элчининг гапига қулоқ солмай, уни қамоққа олади. Нохуш хабарни эшитган Амир Темур ҳокимга мактуб йўллаб, унинг қилмиши маъқул эмаслиги, элчиларни ҳибсга олиш қоида ва одобга тўғри келмаслигини алоҳида уқтиради. Юсуф Сўфи шунда ҳам гапга кирмайди. Оқибатда Амир Темур унга қарши юриш бошлайди.

Бу лавҳада икки ҳолат диққатни тортади. Биринчиси — Амир Темур бирор ёққа юриш қилишдан олдин масалани келишиш, музокара йўли билан ҳал этишга уринишидир. Иккинчиси, агар муҳолиф томон ўринли таклифга эътиборсиз қараб, дипломатия қоидаларини бузса, Амир Темур қаҳру ғазаб ва адолат жангини бошлар эди. Шарафиддин Али Яздий масаланинг шу жиҳати хусусида бундай ёзади: жаҳонгирликнинг зарурати ва кишварларга соҳиб бўлиш лозимлигига кўра, агар мамлакатнинг барқарор, тинч-осойишта бўлишини истасанг, қилични беқарор қилмоқ керак. Демак, қилич харобалик, талон-тарож ва қон тўкиш воситаси эмас, балки аксинча — уларнинг олдини олиш ва мамлакатда тинчлик-осойишталикни таъминлаш воситаси, яъни адолат қуроли бўлиши лозим.

Масаланинг яна бир томони шундаки, Амир Темур Юсуф Сўфига мактуб ёзишни «дабирни хунарпеша»га топширади. Яздийнинг таъкидлашича, бу дабир топшириқни қойилмақом қилиб бажаради. Мактубда иншо санъати ва дипломатия муносабатлари қонун-қои-

даларига аъло даражада риоя этилган. Яздий мактубнинг мазмунини маснавий тарзида баён қилган. Бундан кўринадики, Амир Темурнинг юришлари вақтида ҳам, пойтахтда муқим турган вақтида ҳам унинг давлат девонхонасида юқори малакали, моҳир дабирлар жам бўлган экан. Шарафиддин Али Яздий ана шундай моҳир дабирлардан Йул Қутлуғ номини тилга олади.

Амир Темурнинг яна бир фазилати — ўрни келганда муҳолифларини-да бағишлашга тайёр бўлган бағрикенглиги ҳам бир неча ҳолларда қайд қилинган. Чунончи, ҳукмронлигининг аввалларида яқинлари ва суҳбатдошларидан бир неча киши унга нисбатан суиқасд қилиш хаёлига тушади. Сир фош бўлгач, Соҳибқирон улардан бир талайини кечиради, бағишлайди. Шулардан бири Сароймулкхонимнинг тоғаси амир Мусо эди. Бу ҳақда Али Яздий қуйидагича ёзди: «Ҳазрати Соҳибқирон ба у гуфт, ки... чун миёни мо пайванд, ҳаст оно рақами авф кашидем ва аз интиқоми он гузаштем:

*Муроти пайванду риши сафед,
Туро дод бар зиндагони умед,
В-агар на бифармудаме то сарат,
Бад андеш карди жудо аз барат».*

Яъни: ҳазрати Соҳибқирон унга — амир Мусога бундай дедилар: орамизда боғлиқлик борлиги туфайли сени бағишладик ва қасос олмадик. Оқ соқолинг ва боғлиқлигимиз боисидан сен яшашга умид боғлашинг мумкин. Шундай бўлмаганда, бошингни танангдан жудо қилишга буюрардик.

Демак, бағрикенглик ва бағишлагувчилик ҳам Амир Темур фазилатларидан эди.

Шарафиддин Али Яздий «Зафарнома»сидаги айрим шеърини парчаларда турли воқеалар баёни асносида Амир Темур сиймоси — портретида чизгилар ҳам учрайди. Масалан, Амир Темурнинг лашкарни кўриқдан ўтказаетган пайтдаги қиёфаси қуйидагича ифода этилган:

*Жаҳондор, чун лашкар омода гашт,
Баромад ба асбу даромад гашт.
Яке тож бар сар зи ёқуту зар,
Ба чанг андарун гурзай говсар.*

(441-бет)

Яъни: лашкар кўрикка тайёр бўлгач, жаҳондор отга миниб чикди; унинг бошида ёқут ва зар билан зийнатланган

тож, қўлида эса ҳукизбош гурзи.

Жега устидан қозонилган ғалаба муносабати билан ташкил этилган зиёфат тасвирида ҳам Амир Темур портретига чизгилар мавжуд:

*Ҳама дашт хиргоҳу пардасарой,
Зи дебои зарбафт карда ба пой.
Ниҳода ба хайма дарун тахти зар,
Ҳама пайкари тахт зарру гуҳар.
Нишаста бар у шоҳи Туронсипоҳ,
Ба чанг андарун гурзу бар сар кулоҳ.
(430-бет)*

Яъни: саҳрода зарбофт матолардан тайёрланган хиргоҳ — уйлардан пардасарой — пардадан ясалган сарой-қаср бунёд этдилар. Амир Темурга аталган хайма чодир ичига бошдан-оёғи зар ва гавҳардан иборат тахтни қўйдилар. Ана шу тахт устида Туронсипоҳнинг шоҳи — Амир Темур қўлида гурзи, бошида кулоҳ билан ўтирарди.

Бу икки лавҳадаги Амир Темур портрети тасвирида битта ўхшаш жой бор — қўлида гурзи бўлгани. Аммо биринчи лавҳа — лашкарни кўриқдан ўтказишда, расмий маросим бўлгани учун, Амир Темур от минган, тож кийган ва қўлида уруш асбоби — гурзини ушлаган тарзда гавдалантирилган. Иккинчи лавҳа — ғалаба муносабати билан ташкил этилган тўй-зиёфатда, норасмий маросим бўлгани учун бўлса керак, Амир Темур олтин тахтда, бошида кулоҳ, қўлида гурзи ушлаб ўтирган ҳолатда тасвирланган. Демак, Амир Темурнинг соҳибқиронлик ва амирлик рамзи ҳисобланган от, тож, ҳукизбош гурзи, олтин тахт, кулоҳ ва умуман, гурзи мудом у билан бирга бўлган ва маросимларнинг моҳиятига мувофиқ улардан фойдаланилган экан. Бизнингча, доим ул зотнинг қўлида гурзи бўлиши унинг куч-қудрати рамзига ўхшайди.

Маълум бўладики, Шарафиддин Али Яздий хоҳ насрий ва хоҳ назмий бўлсин, иккала ҳолда ҳам Соҳибқирон Амир Темур шахсиятига хос фазилатлар ҳақида, унинг портрети ва фаолияти тўғрисида иложи борица мукамал маълумот беришга ҳаракат қилган. «Соҳибқирон қиссаси»даги шеърини парчалар эса бадиият қоидалари асосида Амир Темур тимсолини тасвир этишга қаратилгани билан диққатни тортади. Шуниси ҳам борки, бунда реалистик ва романтик тасвир усуллари муштарак бўлиб, тарихий Амир Темур сиймосининг бадиий образга айлана бориш ҳолатининг илк белгилари кўзга ташланади.

Сирожиддин САЙИД

ВАТАН АБАДИИ

Бахрайни сувларига гайдим юзимни,
Насимлар эдилар илик, арабий.
Бир осмон тўлдириб келди кўксимни:
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

Не зотлар ўтдилар Ватандин айро,
Севини савдою сонини — сахро.
Кўксимни тўлдириб келди бир дафё:
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

Бобо қирлардаги бир хас ё тикан,
Шу ҳам қимлағадир зўр армон экан.
Кўп экан зар тоғиб, зор бўлиб юрган,
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

Ким ахир бу дахри дундан ўтмаган?
Ким ахир бир кун асо тутмаган?
Шандан жон кетаф, лек Ватан
кетмаган,
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

Хар тепа, хар дўғлик турбат эмасдир,
Хар қандай айрилиқ турбат эмасдир,

Юрtdан кетган хар зот Фурқат
эмасдир,
Ватан, қолаф экан, Ватан абадий.

Олмон туфроғида бир гафиб аёл,
Кўзда ёш, ўзбекла айлади савол.
Халқим, нону тузини ҳаминша ҳалол,
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

Хар кекса, хар ешини заҳматларида,
Азим инорларини ҳикматларида,
Хазрат Ясавийнинг хилқатларида
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

Айб эмас, аввали ва ё сониймиз,
Алафти инсонмиз, вале фониимиз,
Ушбу кун бағраимиз туркистониймиз,
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

Аста бағи тўқмоқда зарҳал оғоғлар,
Умр ичре тўғлар боғсу хироғлар,
Келиб кетаф экан қанла сифоғлар —
Ватан қолаф экан, Ватан абадий.

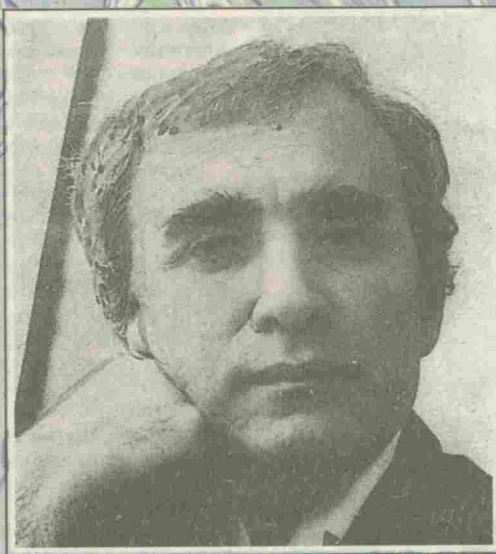
*** КЎНГҮЛ МАДҲИЯСИ ***

Нодар Думбадзе...

Хар бир халқининг суюкли ва ардокли фарзандлари — шоирлари, актёрлари, ҳофизу машшоқлари бўлади. Нодар Думбадзе грузин халқининг она шундан ардокли ва суюкли адибларидан эди.

У ҳаётини, одамларини, она Гурҗистонининг ардоқли бир муҳаббат билан севарди. Лекин у ҳарқанда нопоклик ва адолатсизликка қарши аёвсиз ўн оғиб, эзулик ва олимжанобликни тараққий этди.

Нодар Думбадзе номи билан аталадиган улкан кема ҳозир ҳам дунё ўқимонларининг қизиқ юрибдиғи еки грузин халқи бошдан

келираётган шу алов-далов кунларда Қора денгиз бандарбоғида қантариб қўйилгани — буни билмайман, лекин Швйциснинг қоқ марказида қилкинтойлар уғун адиб ташаббуси билан барпо этилган «Мэиури» — «Қуешҗон» боғида болаларининг шодон қасқасаҳаси бирор зум тинмаслигига шубҳам йўқ.

«Абадият қонуни», «Оқ байроқлар», «Қукарага» каби асарлар тарҗимаси ҳарағинида бу имони бут Инсон билан юйибона суҳбатлашган дақиқаларининг мен ҳаётимдаги энг масғуд дамлар деб биламан.

Эзувнинг ушбу — қилдик қони тўқилган Ватанга муҳаббат мавзудан баҳс этувчи ҳикоясининг «Шафаккур» журналинга атаб ўзбекчага ўйрдим.

Ш-АРҶИМОҶИ

Нодар ДУМБАДЗЕ

ИЕЦАДОС

Низом КОМИЛ
таржимаси

Ҳикоя

- Жамол — скрипка!
- Янгули — мишиқи!
- Жамол — чўчқа!
- Янгули — ипириски грек!
- Жамол — сассиқтака!
- Чивинботир!
- Эшшак!
- Чувринди!
- Безори!
- Тбилисилик ландовур!
- Шени деда ватире, Янгули!
- Имана су ине простикаса инека, Жамол!

Янгули — сухумилик грек Христа Александридининг ўгли. Чўлдай озгин, елкалари туртиб чиққан, қиррабурун, кўзлари харосдек қоп-қора, қўллари узунлигидан тиззасига тушиб турадиган ўн тўрт ёшли бу бола ён-атрофдаги тенгқурлари учун нақд азроилнинг ўзи эди. Муштлашишда ҳеч ким унга бас келолмасди. Ана-мана дегунча бирваракайига икки-уч болани ерга чалпак қилиб қўяверарди. Мушукдай чаққон, қайишдай чайир бола эди у. Қишин-ёзин олди очик қора сатин қўйлак кийиб юрарди.

Янгули отаси билан Венециан кўчасида, Чалбаш дарёсининг бўйида яшарди. Онасини эслолмайди — чақалоқлигидаёқ етим қолган. Ота-боланинг бор-йўқ давлати бир парча томорқа, биттагина сигир ва эшакдан иборат. Ошкўк, сут-қатиқ сотиб кун кўришади.

Янгули ҳеч қаерда ўқимасди. Отасининг юмушларига қарашар, ахён-ахён эшакда қўшилларга сут-қатиқ тарқатар эди. Ўзига ўзи инъом этган бор вақтини у кўчада ўтказарди. Темирйўл кесиб ўтиладиган жойда мактабдан қайтадиган болаларни пойлаб турар, биттама-битта уларнинг чўнтақларини тимирскилаб, тамакими, сариқ чақами, соат занжирими ёхуд рангли қаламми — нимаики бўлса, барини шип-шийдон қилиб олиб қўяр эди. Эртасига эса ўша нарсаларни яна ўша болаларнинг ўзига арзонроққа пуллар, сўнг тушган ақчага улар билан қимор ўйнаб, ношуд шерикларининг бор-будини обдон шиларди-да, чўнтақларини қаппайтириб уйига қайтарди.

Худонинг берган куни аҳвол шу эди...

Ўн тўрт ёшли бу золим Венециан кўчасида истиқомат қилувчи барча устидан, жумладан, холаваччам Кока устидан ҳам танҳо хукмронлик қиларди.

Хулласи калом, Янгули даҳанинг тан олинган сардори эди.

Бизнинг танишувимиз ўттиз саккизинчи йилнинг кузларида бошланган. Нина холам мени Тбилисидан олиб келган куннинг эртасигаёқ бутун Сухумига номи кетган мусиқа муаллими Елена Михайловна Навродскаянинг уйига бошлаб бориб, ўзини таппа унинг оёқлари остига ташлади:

— Етимчага раҳмингиз келсин! Онаси скрипкага олиб борарди... Оллонинг иродаси экан, бир кунда онасидан ҳам ажрадди, скрипкасидан ҳам жудо бўлди... Шу болани тарбиянгишга олинг... Қанча сўрасангиз ҳам майли...

Навродская эшитиш қобилиятини текширди, ҳар турли ноталарни ўқитиб кўрди, бармоқларини кўздан кечирди, иягим остидаги қадоқни сийпалади. Сўнг бироз иккиланиб турди-да, нариги хонадан скрипка кўтариб чиқиб, уни солашни буюрди. Холам типирчилаб қолди, аммо тошшириқни тушпа-тузук удалаганимни кўриб сал хотиржам бўлди.

— Энди Бетховеннинг «Сурка»сини чал! — Елена Михайловна шундай дедию креслога ястанганча чалишимни кута бошлади.

Бетховеннинг номини эшитиб, холамнинг авзойи бузилди.

— Муҳтарам Елена Михайловна, балки бошқа, муңдоғроқ копозиторни танлаган маъқулмикин? — деди у рўмолчаси билан пешонасидаги терни артиб.

— Ие, «Сурка»ни чалолмайдимиз ҳали? — дея ҳайратдан Навродскаянинг қошлари чимирлиди.

Ҳаётимдаги орзиқиб кутилган дақиқалар етиб келди. Олти ёшимдан буён мени эзиб-янчиб келаётган шафқатсиз мусиқа жабр-зулмидан биратўла ва бир умрга халос бўлиш имконияти тугилган эди. Шу тобда биргина «Йуқ!» деган афсунгар сўз огзимдан чиқса, бутун азобларим барҳам тошган бўларди. Аммо... холамнинг ёлворгандай мўлтираб қараб туришимиз, Навродскаянинг таажжубланганимиз ёхуд ўн уч яшар боланинг гуруримиз — билмадим, ишқилиб, аллақандай сеҳрли куч мени камончани қўлга олишга мажбур қилдию... хона ичи «Сурка»нинг содда ва бемисл оҳангларига тўлиб кетди...

Ниҳоят, куйни чалиб бўлдим. Холамнинг кўзларида лиқ-лиқ ёш, Навродскаянинг чеҳраси эса ял-ял ёнарди.

Елена Михайловна рози бўлди...

Уйга қайтатуриб, темирйўл кесиб ўтиладиган жойда, кўприк устида ўтирган болага кўзимиз тушди. У бир парча гишт билан зўр бериб ёнғоқ пўстини ишқаларди.

— Салом, Нина Ивановна! — деди у.

— Салом! — деди холам қуруққина қилиб.

— Кока қаерда?

— Мактабда-да, қаерда бўларди? Ҳамма сенга ўхшаган бекорчимиз?

— Ким бу бола?

— Ишинг бўлмасин! — деб жавоб берди холам елкамга ниқтаб.

Янгули чўзиб ҳуштак чалиб қўйди. Биз йўлга равона бўлдик.

— Ҳе-ей, скрипка!

Мен угирилиб қарадим.

Янгули тилини чиқазганча бир кўзини қисиб, худди скрипка чалаётгандай, ўнг қўлини чап билалига ишқади. Жон-поним чиқиб кетди.

— Маймун! — деб қичқирдим узоқдан мушт ўқталиб.

— Эртага бизникига кир, мушт ўқталишни ўргатиб қўяман! — деди у хахолаб.

— Қачон безорилигинг қолади, а? — Холам куйиниб бошини сарак-сарак қилди.

— Ким бу?

— Грек бола, Янгули. Отаси уйимизга сут опкеб туради... Унга яқинлаша кўрма! Безори у... Куну тун кўчага танда қўйган.

Мен яна бир бор угирилиб қарадим. Янгули ёнғоқ ишқалаганча масхараомуз тиржайиб турарди.

Холам мени жойлаштирган ўн учинчи мактаб темирйўл кутармасининг нариги томонида бўлганидан деярли ҳар куни Янгулига дуч келишим муқаррар эди.

Қарийб бир ойгача у менга мутлақо эътибор бермади. Узининг одатий машғулоти — атрофига ўртоқларини йиғволиб, ошиқ ташлаш ёки қимор ўйнаш билан андармон бўлиб юраверди. Аммо ҳар гал мен яқинлашганимда Янгули болалардан бирортасига ташланиб қолар — гоҳ талагини кўзига бостириб қўйса, гоҳ ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, юмшоқ жойига тепар эди. Шунда негадир нигоҳини мен томондан узмасди.

Айни пайтда, мен ҳам узимни на Янгули, на унинг ўртоқлари зигирча ҳам қизиқтирмайдигандай тутардим. Аслида эса ҳозирок болаларга қўшилиб кетгим келиб турар — уларга ўзимнинг нималарга қодирлигимни кўрсатиб қўйишни истардим. Бироқ маҳаллада янги одам эдим, ён атрофимда Кокадан бўлак ёр-дўстим йўқ эди, бинобарин, Янгулининг каллакесарларига яқинлашишга юрагим дов бермасди. Аммо ўртаимиздаги бетараф майдон тобора қисқараётганини, вишиллаб ёнаётган пилик пистонга яқинлашиб қолганини, бир кунмас-бир кун портлаш юз беришини кўнглим сезиб турарди.

Орадан рошпа-роса бир ой ўтгач, ана шу кун келди...

Елена Михайловна ичкарида бошқа бир шогирди билан машгулот утказар, мен даҳлизда навбат кутардим.

Доира стол устида аквариум турар, унинг ичида сув ўтлари, бири биридан чиройли чиганоқ ва тошлар оралаб тилла балиқчалар сузиб юрар эди. Балиқлар огзини кап-кап очиб, пуфакчалар чиқаравеганидан негадир уларнинг қорни оч, деган хулосага келдим. Дарров чўнтагимдан қогозга ўроғлиқ бир бўлак қора нон билан пишлоқни чиқардим-да, апил-тапил ушоқлаб, аквариумга себдим. Балиқчалар аввалига ҳуркиб кетиб, тошлар ортига беркинишди, кейин, гуё ниятим ёмонмаслигини сезгандай, бирин-кетин пана жойларидан чиқиб, емишга ташланишди.

Мен сув ичида кўтарилган олтин қуюнни завқ билан томоша қила бошладим. Аквариум бамисоли жажжи океандек жўш уриб, бурқирарди. Аста-секин тўлқин босилди. Нафси ором олган балиқчалар сув ичида яна у ёқдан-бу ёққа хотиржам суза бошлашди. Айримлари аквариумнинг шиша деворига яқин келишарди-да, худди менга миннатдорлик билдиргандай, думларини хиёла қимирлатиб, жилпанглаб қўйишарди. Тўсатдан балиқчалардан бири — энг каттаси — тўнкарилиб қолди. Кейин яна биттаси шундай бўлди. Ҳаял утмай аквариумдаги жамики балиқчалар қорнини осмонга қилиб, орқаси билан суза бошлади. Қўлимни сувга тикиб, жониворларни ўнглаб қўйишга ҳарчанд уринмайин, улар яна лип этиб тўнкарилиб қолишарди. Шундагина ноҳўя иш қилиб қўйганимни англаб етдим. Ҳаш-паш дегунча аквариум ичидаги ҳаёт сўнди. Заҳарланган балиқчалар сув юзасига қалқиб чиқди... Даҳшатдан юрагим орқага тортиб кетди. Скрипка солинган гилофимни кўтариб секин жуфтакни ростламоқчи бўлиб турувдим — э, воҳ! — ичкаридан шогирдини кузатиб Елена Михайловна чиқиб келди.

— Кир! — деб мурожаат қилди у менга. Қоққан қозикдек туравердим.

— Кирақол! — деди у яна елкамдан эшик томон сал ниқтаб. Турган жойимдан жилмадим.

— Нима бало, дарсингни қилмадингми? — Елена Михайловнанинг овози ўзгарди. Миқ этмадим. У менга таажжубланиб қаради, сўнг нигоҳи нигоҳимга эргашиб, аквариум томон оғдию... фақат балиқшуносларгина тасаввур қила оладиган ҳодиса юз берди. Елена Михайловнанинг тиззалари қалтирай бошлади, бир зумда лаблари кўкариб кетди, аранг бориб креслога ўтирдию титроқ овоз билан менга сўз қотди:

— Сен... нима қилиб қўйдинг, ярамас!

— Билмабман, Елена Михайловна... Хаёлимда... Қора нон билан пишлоқ себдим, холос...

— Заҳарлабсан! — деди у инграб. Кейин, худди биров арзанда боласини бўғизлаб қўйгандай, иккала кафтини юзига босиб ҳўнграб юборди.

Бир нималар деб гудранганим, ўзимни оқлаганим, аламзада аёлни юпатишга уринганим эсимда. Қани энди нафи тегса. Аёл ўрнидан туриб, аквариум ёнига борди. Сувдан жонсиз балиқчаларни биттама-битта олиб, ҳар бирини алоҳида-алоҳида ўшиб, яна аквариумга ташларкан, йиги аралаш нуқул:

— Азизларим, олтинларим, нуридийдаларим... Сизларни заҳарладилар, ўлдирдилар! — дея саннард.

Кейин у менга юзланди. Қути ўчган, ияги титрар, кўзларидан дув-дув ёш қуйилар эди. Қўққисдан Елена Михайловна юзимга тарсаки тортиб юборган эди, ағдарилиб тушишимга сал қолди.

— Жуна бу ердан, ваҳший! Иккинчи қадамингни босма!.. Йўқол!

Шапалоқ огригини ҳам, бўғзимга қадалиб турган алам ёшларини ҳам базур ичимга ютиб, хонадан чиқдим.

Эсанкираган, шармандаю шармисор, чала улик бир аҳволда уйга қараб жўнадим. Темирйўл кесиб ўтиладиган жойда, одатдагидек, Янгулининг тўдаси ўймаланарди. Беихтиёр бошим ўша томон оғди — ҳозир уйга боришдан нима фойда! Болаларга яқин қолганда қадамимни секинлатдим-да, атайин энгашиб, ботинкамнинг ипларини титкилай бошладим.

— Ҳе-ей, скрипка!

Янгулининг овозини дарров танидим.

— Нима дейсан?

— Бу ёққа кел!

— Ишинг бўлса — ўзинг кел!

Янгули узидан ҳам баттар таажжубланган ўртоқларита бир қараб қўйди-да, аста мен томонга юра бошлади.

— Кимлигимни билмайсанми ҳали? — деб сўради у кишининг гашига тегадиган бир оҳангда.

— Биламан, — дедим кўзларига тик қараб.

— Бўлмаса, нега қақирганда келмайсан?

— Ким бўпсан мени чақирадиган? — дедим яна беписандлик билан, аммо, ҳар эҳтимолга қарши, скрипка солинган гилофни ерга қўйдим.

Янгули ўйинни ҳам унутиб, бизни қуршаб олган болаларга яна бир-бир қараб чиқди.

— Янгули, кимлигингни бир кўрсатиб қўй! — деди болалардан бири.

— Сол, Янгули! — дея қўшимча қилди иккинчиси.

— Бир шапалоққина! — деб маслаҳат берди учинчи бола.

— Олдин зўрлигини бир кўрайлик-чи! — Янгули шундай деб, юзимни бир сийпалаб қўйди.

— Қулингни торт! — деб бақирдим унга.

— Ол-ла! — дея ҳайрон бўлди Янгули.

— Уни қаранглар-а!

— Папиросни чиқаз! — деди Янгули бирдан қўлини чузиб.

— Чекмайман!

— Пулни ол!

— Пулим йўқ.

— Чўнтақларингни ағдар!

— Ўзинг ағдар!

Болалар пичирлаша бошлашди. Янгули довдираб қолди, аммо дарров ўзини босиб, скрипкага қўл чўзди.

— Торт паншахангни! — деб бақирдим скрипка устига энгашиб. Лекин Янгули ўзгирлик қилди — гилофни очиб, асбобни менга узатди.

— Қани, бирорта куй чалиб болаларни хурсанд қилгин-чи!

— Чалмайман!

— Нега бўлмаса бу даҳмазани кўтариб юрибсан? Эси йўқ эшакмисан?

— Бер скрипкани!

Янгули асбобни орқасига яшириб, бир қадам тисарилди.

— Петя, Фема, Курлик, Панчо, Тена! Умрларингизда скрипка овозини эшитганмисизлар? — деди у болаларга мурожаат қилиб. Улар бараварига чулдирашди.

— Радиодан эшитганман! — деди Петя.

— Бўлақол, Янгули, бир кўрсатиб қўй!

Скрипканинг овозини ҳаммадан олдин ўзим эшитдим: Янгули қулочкашлаб туриб скрипка билан бошимга туширди.

«Зи-и-и... қарс...» этган товущдан сўнг асбоб иккига бўлинди. Унинг қорни, худди шартта чошиб ташланган қўлдай, нозик симларга осилганча лапанглаб турарди.

Болалар хахолаб, ерга думалашди.

Юрагим гўё тўхтаб қолгандай бўлди, миямга қон урилди, қулоқларим битиб қолди. Мен ҳеч нарсани эшитмас, сезмас эдим, фақат қорнини чангаллаб қулаётган болаларни, пачоқ бўлган скрипкани ва Янгулининг туртиб чиққан озгин иягини илгардим, холос. Бирдан бор кучим билан ана шу ияк остига мушт солдим.

Эс-қўшимни йиғиб олганимда Янгули кўприк устида ўтирар, менга ҳайратомуз тикилганча ўнг қўли билан иягини ишқалар эди. Болалар чурқ этишмасди.

Шартта бурилиб, уйга жўнадим.

Ўша куни кечқуруноқ қўшнимиз ва Янгулининг ўнг қўли ҳисобланмиш Петя мажақланган скрипка билан гилофни уйимизга олиб келиб, остонага ташлади-да, қуёлни сурворди.

Фигони фалакка чиққан холам аввал Петяни, сўнг Янгули Александридини, охирида ўзимни бисотида бор ёмон сўзлар билан қарашга тушди:

— Ҳа-а, ер ютсин сени, Петя касофат!.. Илойим, бўйгинанг гўрда чирисин!.. Сен ҳам бир, кўкатфуруш отанг ҳам бир! Сенлар скрипкани қадрига етасанларми? Паганинимни, Страдиварини, арракашми — сенларга бари бир!.. Энг аввал сенинг гўштингни қиймалаш керак эди, Янгули Александриди! Ҳайф сенга мусиқа! Эшакнинг ҳанграшини эшитиб катта бўлган бола мусиқани тушувармиди! Ҳаммасига уйимдаги янги безори айбдор! Мана шунини оёғидан оиш керак! О, опаҷоним Анико! Ўзимнинг ташвишим етмаётувмидики, яна манови гурбатни бошимга бало қилиб ташлаб кетдинг-а! Нима гуноҳ қилдим, эй парвардигор!..

Ўша куни мусиқа оламидаги саргузаштларимга нуқта қўйилди. Ҳаётимда янги давр — яшаш учун кураш даври бошланди...

Эртаси куни Янгули билан Петя бизни мактаб дарвозаси олдида қарши олишди. Юрагим шув этди, аммо, гўё кеча ҳеч нарсга бўлмагандай, ёнидан бепарво ўтиб кетдим.

— Скрипка! — Петянинг овози эди бу.

Тухтадим.

- Гаплашволишимиз керак! — деди Янгули ёнимга келиб.
- Нимани гаплашамиз?
- Бу ер ноқулай, — дея у мактабдан чиқиб келаётган ўқувчи ва муаллимларга ишора қилди.
- Қаерда бўлмаса? — деб сўрадим.
- Темирийўлнинг нарёғида, кўприк остида.
- Ихтиёринг.
- Янгули йўл бошлади, Кока иккаламиз унга эргашдик. Петя эса орқада келарди. («Қочиб кетмаслигимиз учун», деган ўй кечди кўнглимдан).
- Тамом бўлди! — деди саросимага тушган Кока. У мендан икки ёш кичик, бунинг устига, Янгулининг тарсакилари ёдидан кўтарилмаган эди.
- Қўрқма! — дедим унга тасалли бериб, лекин ичимдан ўтганини ўзим билиб турардим. Темирийўл кўтармасидан пастта тушаётганимизда Кока қочиб кетмоқчи бўлди, базўр билагидан ушлаб қолдим:
- Қаёққа?! Шарманда бўлгинг келяптими?
- Сен уни билмайсан! Иккаламизниям дабдала қилади! — деди Кока ялинчоқ овозда.
- Қилса қилар! Ўддирмайди-ку ҳарқалай!
- Кока худди қурбонликка аталган бузоқдай чор-ночор яна менга эргашди.
- Янгули темирийўл кўприги остида тўхтаб, атрофга аланглади. Ҳеч ким йўқ эди.
- Мана, келдик. Хўш, нима демоқчисан? — дедим.
- Янгули бир оз индамай турди, кейин аста сўз бошлади:
- Кеча мени болаларнинг олдида шарманда қилдинг... Қаттиқ урдинг, қўққисдан... Ўрнимдан туролмадим, шунинг учун ҳам сен насибангни олмадинг... Турмоқчи бўлдим-у, туролмадим...
- Янгулининг бундай очиқ, самимий гапиришидан анграйиб қолдим.
- Мен — раҳбарман, маҳалланинг хўжайиниман, шундай бўлиб қоламан... — дея давом этди у.
- Бўлсанг бўлавер, лекин мени тинч қўй, — дедим мен ҳам ушандай самимийлик билан.
- Мендан катта бўлганингда — майли эди! Лекин мендан ёшсан, шунга қарамай, қўл кўтардинг... Бунақаси кетмайди. Подада серка битта булиши керак — ё сен, ё мен!
- Айтдим-ку, менга ҳеч нарса керак эмас! — деб такрорладим мен.
- Йўқ, ургочи гап бу... Муштлашамиз!
- Майли, — дедим рози бўлиб.
- Фақат ҳалол муштлашамиз!
- Ҳалол деганинг нимаси?
- Петя билан Кока аралашмайди! Сўкишиш йўқ! Тош билан уриш йўқ! Йиқилганга тегилмайди!
- Бўпти!
- Агар бугун сени енгсам, эртага кечаги болаларнинг олдида яна бир марта ураман. Шу билан тамом.
- Кўрамиз ҳали ким кимни енгади...
- Янгули қора сатин кўйлагини ечди. Кенг, таранг кўкрагини кўриб, сесканиб кетдим. Бу ҳам майли, чап тўшининг устига кўкиш рангда нақшланган лотин ҳарфларидаги ёзув мени негадир буткул доводратиб қўйди: «Hellados».
- Янгули Петяга грекчалаб бир нималар деди. Петя миқ этмади.
- Янгули яна такрорлади. Петя истамайгина иккала чўнтагидан иккита каттакон тошни чиқариб, бир четга улоқтирди. Янгули Кокага қаради. Кока шоша-пиша қоқ-қуруқ чўнтакларини ағдариб курсатди.
- Бошладик! — деди Янгули.
- Бошладик! — дедим мен ҳам.
- Олишув икки-уч минутгина давом этди.
- Мен муштларимни тугиб, Янгули эса беш панжаси билан урарди. Мен урганда овоз чиқмас, аммо Янгули ҳар туширганда атрофдан қарсиллаган акс садо келарди. Петя Янгулига грекчалаб далда берар, Кока эса менга грузинчалаб бидирлар эди:
- Калла қил, Жамол, калла қил!
- Муштлашганда калла қилиш нималигини ўзим ҳам биламан, бироқ Янгулига яқинлашиб бўлмаётган эди: унинг чайир, терлаган гавдаси ҳар гал сирғалиб қўлимдан чиқиб кетаверарди.
- Яна бир қарсиллаган говуш эшитилдию бурнимдан тизилаб қон отилди. Қонни артгунимча Янгули тагин бир марта туширди; натижаси шу бўлдики, кеча худди Янгули ағдарилгандай

гуп этиб ерга қуладим, фақат битта фарқи бор: ҳозир мен турадиган ҳолдаман, аммо Янгули кеча ўрнидан туролмаган эди.

Нима бўлганда ҳам бутунги олишувнинг якуни маълум: мен ютқаздим. Янгули бир оз кутиб турди, муштлашишни давом эттириш ниятим йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, шошмасдан кўйлагини кия бошлади. Нигоҳим яна кўксигаги галати сўзга тушди: «Hellados».

— Эртагача! — деди Янгули. Устки лаби шишиб кетганини, чап қоши ёрилганини шундагина пайқадим.

Янгули билан Петя тепага кўтарилиб, темирйўл ёқалаб кетишди, Кока иккаламиз пастда қолдик.

— Ҳечқиси йўқ, у ҳам оладиганини олди! — дея Кока менга тасалли берган бўлди.

— Эртага барибир уни енгаман! — дедим.

— Олдин бир ойнага қараволсанг бўларди! — деди хўрсиниб Кока.

— Юзим ёмон шишибдими?

— Кўпчиган хамирнинг ўзгинаси! — деди Кока четта қараб.

— Ҳ-ў, ярамас!

Бу гал холам индамади. Юзимга авайлаб ҳул латта босди. Эртасига эрталаб худди ўшандай хотиржамлик билан қатиқ тўла ҳўрмачани Христо Александридининг бошига уриб сиңдирди, баайни Янгули скрипкани менинг бошимга уриб сиңдиргандай. Кейин, совет пионерини ваҳшийларча калтаклагани учун безори ўглингни қамоқда чиритаман, дея унга обдон пўписа қилди.

Эртасига мактабга бормадим — юзимдаги шиш ва мўматалоқларни даволадим. Учинчи куни темирйўл кесиб ўтиладиган жойда Янгулидан бошқа деярли бутун маҳалланинг болалари тўпланиб турганини кўрдик. Улар бизни ҳўштук ва таҳқирлар билан кутиб олишди.

— Қалай, Скрипка, тавбанга таяндингми?

— Энди уни тинч қўйсан? Ё улгинг келяптими?

— Бу ер сенга Тбилиси эмас!

Бутун тўда ўтган кунги мағлубиятимни эшитиб бўлган эди.

Уларнинг гап-сўзларига эътибор бермай сумкамни аста ерга қўйдим, ўзим ҳам ўтириб, Янгулини кута бошладим.

— Келяпти! — деб қичқирди кимдир бирдан.

— Ҳозир кўрамиз томошани! — деди яна биров.

— Салом! — Янгули ҳамма билан сўрашди, кейин менга кўзи тушдию бақа бўлиб қолди.

— Мана, Янгули, лаҳм гўшт ўз оёғи билан келди. Тезроқ еяқол! — деди Петя уни гижгижлаб.

— Шундоқ еяверасанми, икра ё сарёғ биланми?

Янгули амирона ишора билан ҳамманинг овозини ўчирди, сўнг бамисоли қабила оқсоқолидай ўз қавмига юзланиб, тарихий нутқ ирод этди:

— Болалар! Мен, Янгули Александриди, сизлар сайлаган сардор, сизларга, Венециан кўчасининг ҳўр фарзандларига мурожаат қиламан! Рўпарангизда тбилислик рангпар лаҳма билан унинг жияни — ватан ва қабила хоини, мишиқи Кока турибди. Мана бу рангпар келгинди бизнинг меҳмондўстлигимиз ва муруватимиздан баҳраманда бўлиш ўрнига — худо сийлаган еримизни, денгизимизни, жамики дарёларимиз, олтин ва кумушларимиз, ўтлоқларимизни ўзиники қилиб олмоқчи...

— Бас қил майнавозчиликни! — дедим унинг гапини бўлиб. — Муштлашамиз!

Янгули менга тикилиб турди-да, сўзига давом этди:

— Ҳозир сизларга рангпар гўштдан қандай қилиб қовурдоқ тайёрлашни кўрсатиб қўяман.

— Олифтагарчилик қилма! Бошлаймиз!

— Ҳўй мишиқи! — Янгули Кокага мурожаат қилди. — Югур, «Тез ёрдам»га кўнғироқ қил, беш минутдан кейин келиб холаваччангни олиб кетсин. Унгача беҳўш бўлади.

Болалар ҳўзур қилиб кулишди.

— «Тез ёрдам» бутун сени олиб кетади! — шундай деб, ўрнимдан турдим.

Томошабинлар давра олишди.

Янгули Петяга икки оғизгина пичирлади. У камарини еча бошлади. «Наҳотки, камар билан урса?» деган ўй ўтди кўнғлимдан.

Петя камарни Янгулига узатиб, даврага қайтди. Янгули тўпланганларга виқор билан бир назар ташлаб чиққач, деди:

— Мен бу рангпар билан икки қўллаб муштлашмайман. Бунга битта қўл ҳам кифоя. Петя, чиқ бу ёққа, қўлимни богла!

Атрофдан «Қойи-и!» деган хитоблар эшитилди, менинг эса юрагим орқага тортиб кетди. Бу яна қанақа найранг!

Петя ўртага чиқиб, Янгулининг чап қўлини гавдасига қўшиб боғлаб қўйди.

— Масхаравозликни бас қил! Чиқаз қўлингни! — дедим мен.

— Йўқ, сен билан икки қўллаб муштлашиш менга уят!

Болалар тагин завқланиб кулишди.

— Э-э, унақада муштлашмайман! — Мен сумкамга энгашдим.

— Қурқяпсанми? — деб сўради Янгули.

— Йўқ, қурқаятганим йўқ, хоҳламайман. Чиқаз қўлингни! Барибир бутун калтак ейсан!

— Бошла, кейин афсусланасан! — Янгулининг жаҳли чиқа бошлади.

— Солсанг-чи, нимани кутяпсан! — деб шивирлади менга Кока.

Бош чайқаб туравердим. Ахийри бўлмагач, Янгули яқин келиб, тарсаки тортиб юборди. Юзимдан олов чиқиб кетди, лекин қўлимни қимирлатмадим. Янгули яна урди, кейин яна. Сезиб турибманки, бор кучи билан урмаяпти. Унинг тарсакилари рақибига зарба беришдан кура ўйинқароқ болага пўписа қилишга ўхшарди. Жавоб қайтармаётганимни кўриб Янгули қўлини туширди. Мен шартта бурилиб, бир оғиз ҳам гапирмай, жанг майдонини тарк этдим. Болалар индамай йўл бўшатишди.

— Хў Скрипка! — Бу Петянинг овози эди, шу заҳотиёқ чарсиллаган товуш ҳам эшитилди.

Янгули Петянинг юзига тарсаки тортган эди.

Орқамга қарамадим — мен йиглардим, болалар күзёшларимни кўришларини истамасдим.

Йиглардим-у, лекин бугунги олишувда голиб чиққаннимни ич-ичимдан ҳис этардим.

Тонготар, ҳали гира-шира пайтда мен Александридилар дарвозаси олдида турардим. Христо эшакка тўқим урар, Янгули эса унга ёрдамлашар эди. Мени кўриб ёнимга келди.

— Ҳа, арз қилгани келдингми? — деди у отаси томон бош ирғаб. Христо орқа ўгириб турганидан мени кўрмасди.

— Ким кепти? — деб бақирди у ишидан кўз узмай.

— Уртогим.

— Янгулининг вақти йўқ, бозорга боради! — Христо ўгирилиб мени кўраю ҳайрон бўлди: — Ие, ярашдингларми?

— Ярашдик! — деб жавоб қилдим мен.

— Ҳа, мана бу бошқа гап! Икковинг ҳам зўр йигитсан-ку! — Христо суюниб кетди. —

Кир бу ёққа!

— Раҳмат, шошиб турибман... Қачон қайтасан?

— Кечки пайт, — деб жавоб берди Янгули.

— Кўприк тагида кутаман!

Шундай дедиму изимга қайтдим.

У келди, индамай эшагини бир четта боғлади-да, қўлагини ечиб тўқим устига ташлади, шунда яна кўксига афсунгар сўзга кўзим тушди: «Hellados».

Бугунги олишувимизга фақат эшак шоҳид бўлди. Муштлашиш узоқ давом этди. Ҳар қанча уринмайин, Янгули ўзгирлик қилди — биринчи зарбани у берди. Мен йиқилмадим, фақат чайқалдим, холос. Иккинчи марта ҳамла қилганида чаққонлик билан гавдамни орқага ташладим, қўли бурним ёнидан шувиллаб ўтиб кетди. Аммо у шу қадар шиддат билан кулоч отган эдики, мувозанатини йўқотиб, мункайганча бир қадам олдинга ташлади. Шунда... Хў ўша биринчи бор муштлашганимизда бўлганидай, озгин ияги ўнгимга келиб қолди. Мен ҳам ўша ияк остига қаттиқ мушт солдим. Янгули йиқилди, бир муддат қимир этмади. Энди ўрнидан туролмайди, деб ўйлаган эдим. Аммо у бирдан сапчиб турдию яна менга ташланди. Унинг очиқ панжаси билан менинг муштим нишонга бир вақтда теғди. Кўзим тиниб, чўккалаб қолдим, беихтиёр кафтларимни юзимга босган эдим, бурнимдан тизилаб қон оқаётганини сездим. Сал узимга келиб қарасам, Янгули ҳам чўккалаганча ёрилиб кетган лабларидаги қонни артяпти. Бир амаллаб қаддимни ростладим. Янгули ҳам ўрнидан турди.

Биз бир-биримизга узоқ тикилиб қолдик. Пишиллаб нафас олаётганимизни ҳар иккаламиз ҳам эшитиб турардик. Мен Янгулининг яна ҳамла қилишини кутардим, аммо, таажжубки, муштлашишга менда на хоҳиш, на кайфият қолган эди. Бироқ энди ҳеч қачон Янгули менга зўравонлик қилолмаслигини ҳам билиб турардим.

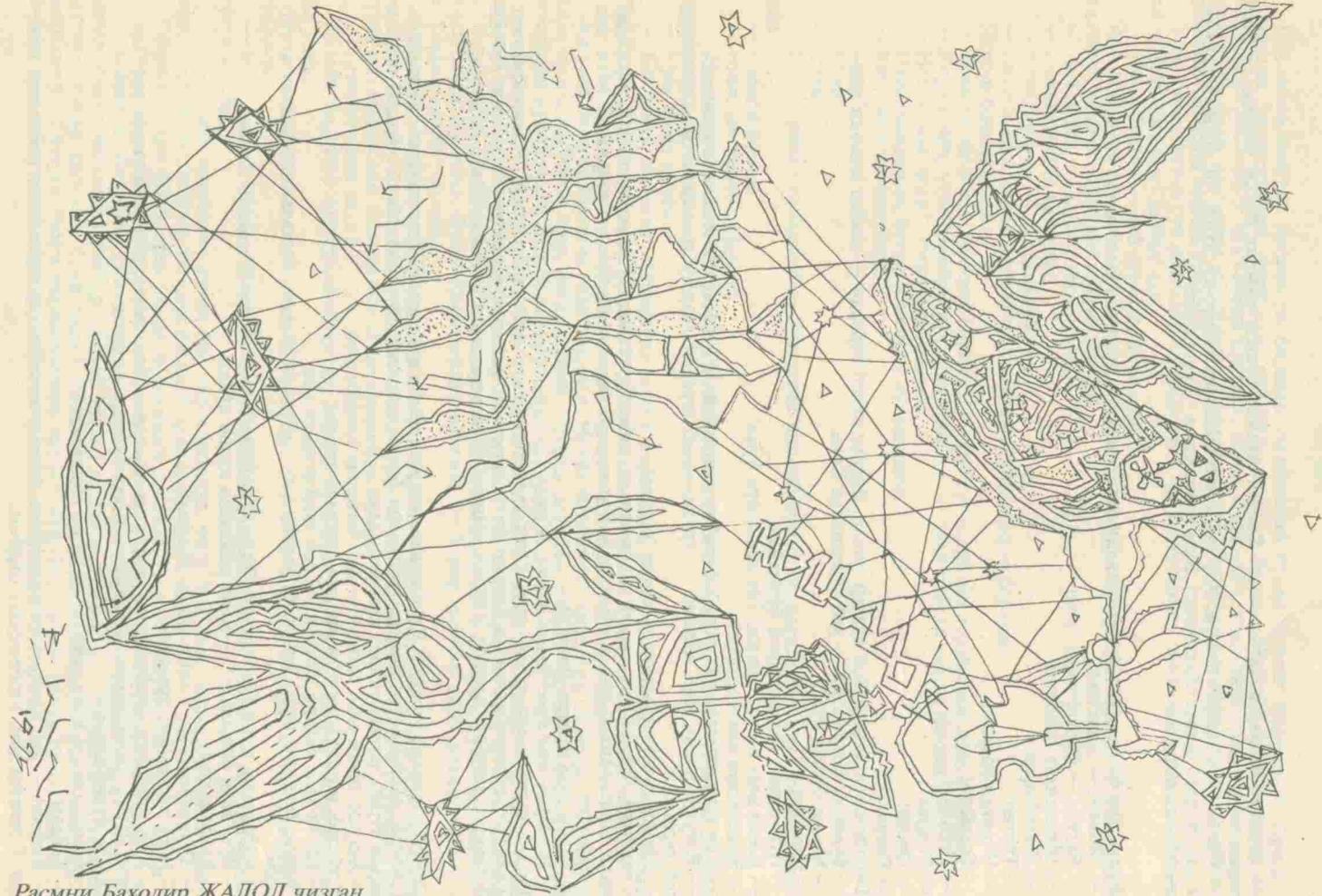
— Бас! — деди Янгули кутилмаганда.

— Бўшти! — Мен ҳам рози бўлдим. — Лекин эртага болаларнинг олдида муштлашамиз! — дея қўшиб қўйдим ҳар эҳтимолга қарши.

— Кераги йўқ. Зўр бола эканингни болаларга ўзим айтаман. Лекин, билиб қўй, биринчиликни сенга бермайман!

— Кераги ҳам йўқ!

— Хоҳасанг, иккинчи булақол.

Расмни Баҳодир ЖАЛОЛ чизган

— Менга ҳеч нарса керак эмас! Сенинг йўлинг бошқа, менинг йўлим бошқа! — Мен кетишга чоғландим.

— Тўхта! Бунақаси кетмайди. Ҳар куни муштлашавермаймиз-ку, ахир. Ке, келишволайлик: эртадан бошлаб фақат сўкишамиз. Ким қойиллатса — ўша голиб!

— Майли, розиман.

Мана, яна болалар қуршовидамиз. Бу гал ўртамизда даҳанаки жанг авжга чиққан.

— Жамол — эшакмия!

— Янгули — кўкатфуруш грек!

— Тбилисилик мишиқи!

— Эшакбоқар!

— Тунгиз!

— Чириган бодринг!

— Тошбақа!

— Итбалиқ!

— Медуза!

— Овсар!

— Паганини!

Бисотимдаги ҳақоратбоп сўзлар тугади. Янгули кутиб турарди — навбат меники эди.

— Булақол, ютқазасан! — деб турткилади Кока.

— Менда бошқа йўқ!

— Онасига ўт!

— Йўқ, онани аралаштириб бўлмайди!

— Шени деда ватире, дегин! Уят жойи йўқ буни!

— Ҳорисчасига нима дегани?

— Сен грузинчасига айтавер! У барибир тушунмайди! — Кока ҳол-жонимга қўймасди.

— Янгули, шени деда ватире! — грузинчалаб шундай дедиму жавобини жон ҳовучлаб кутиб турардим.

— Имана су ине простикаса инека, Жамол!

Сездимки, Янгули ҳам онамга тил теккизди, аммо бу сўзлар шу қадар хушоҳанг, шу қадар ёқимли эшитилдики, гўё у гўзал бир қўшиқни бошлагандай бўлди назаримда. Мен яна такрорладим:

— Шени деда ватире, Янгули!

— Имана су ине простикаса инека, Жамол!

Бу ҳол ярим йилча давом этди. Сўнг эҳтиросларимиз аста-секин сўнди. Иккаламизнинг ҳам ҳақорат репертуаримизда биттаю битта жумла қолди, ҳар учрашганимизда мен: «Шени деда ватире, Янгули!» дердим, у бўлса: «Имана су ине простикаса инека, Жамол!» дерди.

Офтоб чарақлаб турарди. Кока иккаламиз мактабдан қайтардик. Темирйўл кесиб ўтиладиган жойда, одатдагидек, Янгули ўртоқлари билан ивирсиб утирарди. Мени кўрдию шартта ўрнидан туриб, истиқболимга юра бошлади.

— Янгули, шени деда ватире! — дея ўзгирлик қилдим мен.

У тўхтаб, маънос нигоҳ билан узоқ тикилиб турди.

— Шени деда ватире, Янгули! — деб такрорладим яна.

Янгули бошини эгди, кейин бурилиб, аста... уйи томон кета бошлади. Мен донг қотиб қолдим.

— Кўрдингми қуён бўлганини?! Энди хўжайинлик қилолмайди! — дедим Кокага.

— Йўқ, энди бошланди! — Кока мийиғида кулиб қўйди.

— Қанақасига?

— Шунақасига-да. У сени енгди, Жамол!

— Нега сўкинмади бўлмаса!

— Кеча ойингни суриштирган эди: ким, қаерда... Мен нима дейин... Шунақа, шунақа... ҳалиги... Йўқ... улган, дедим. Шунинг учун ҳам сўкмади-да сени...

Ғалати бўлиб кетдим.

— Аҳмоқ, овсар! Нега кеча шуни менга айтмадинг?

— Қайдам...

— Янгули! — деб қичқирдим орқасидан. Аммо у анча узоқлашиб кетган, овозимни эшитмасди. Ё эшитса ҳам, эшитмаганга олдим...

Шу ондан бошлаб Янгули ўн баравар улгайгандай бўлди менинг назаримда. Орамизда ганимлик бўлмаганидек, яқин дўст ҳам бўлолмадик у билан. Учрашиб қолганимизда бир-биримизга жилмайиб, қўл силкиб қўярдик, холос. Аҳён-аҳён, отасининг ўрнига уйимизга сут ёки қатиқ олиб келганида уч-тўрт оғиз гаплашардик. Шунда ҳам суҳбатимиз сут-қатиқнинг баҳосию эшакдан нарига ўтмасди.

Ўша куни Янгули сут опкелди. Ҳовлида унга кўзим тушдию... таниёлмай қолдим. Башара-си муматалоқ бўлиб кетган эди.

— Нима бўлди? — деб сўрадим ажабланиб.

Ақл бовар қилмасди — бу атрофда Янгулига ким қўл кўтариши мумкин?! Ёки бирорта каттароқ ёшдаги одамнинг ишимикан бу?

— Ҳеч нарса! — деди у четга қараб.

— Афтинга бир қарагин...

— Ҳечқиси йўқ! — дея жилмайди у.

— Янгули, ким урди? Агар кучинг етмаган бўлса, бирга борамиз!

Янгули бош чайқади.

— Эшагингни богла, ҳозироқ борамиз! — деб сут солинган хурмачани зинага қўйдим.

— Кераги йўқ, унга барибир кучимиз етмайди! — деди Янгули синиқ қулимсираб.

— Нега етмас экан?! Иккаламизниям-а?

— Иккаламизниям, бутун Венециан кучасиниям...

— Ким экан у муштумзур?!

— Отам!

— Отанг?

— Отам.

— Нима гуноҳ қилувдинг? — дея унинг шишиб кетган чаккасига авайлаб қулимни текказдим.

— Сабаби бор-да...

— Нима иш қилиб қўйдинг?

— Уч кундан кейин Сухумига Грециядан пароход келади. Бу ерлик греклар Элладага қайтишяпти. Отам ҳам...

— Хуш, нима қипти?

— Кетмоқчи эмасман... Отамнинг гапига қараганда, бизнинг ватанимиз, она тупрогимиз ўша ерда... Бизни аждодлар руҳи қақираётганмиш, бу нидога қулоқ солиш шарт эмиш...

— Нега бирга кетмоқчимассан? — деб сўрадим астойдил таажжубланиб.

Янгулидан анча вақтгача садо чиқмади. Нуқул эшагининг қулогини силарди. Силаб турганида қулоқ кафтига ётар, аммо қўйиб юборди дегунча, худди суҳбатимизни эшитолмай қолишдан қўрққандай, дарров яна диккайиб олар эди.

— Қандақ тушунтирсамикин... — дея гап бошлади у ниҳоят. — Онам йўқ, ҳатто эслолмайман ҳам. Отам уззукун томорқада ёки тирикчилик ташвишида... Мен кўчада, Венециан кўчасида катта бўлдим... Менинг ватаним, менинг Элладам бу — Сухуми, кўча, Чалбаш; бу — Кока, Петя, Курлика, Фема, Қора денгиз, кўприк... — У бир ютиниб олиб, давом этди: — Бу — Мида... қолаверса, сен...

Миданинг исмини менинг олдимда Янгули биринчи марта тилга олаётган эди. Аммо мен Мида — бир ахбаз кишига турмушга чиққан грек аёлининг қизи эканини, Сухумида ундан гўзал қиз йўқлигини, Янгули уни яхши кўришини билардим.

— Тушундингми энди?

Аъзойи баданим жимирлашиб кетди. Бунақа сўзларни умримда биринчи марта эшитаётган эдим.

— Бу нима бўлмаса? — Мен Янгулининг кўрагини очиб, балаңд овозда ўқидим: — Hellados.

— Бу — нақш, Жамол. Ватан — ичкарироқда, нақд юракнинг ўзида! — Янгули қўлини кўксига қўйди.

Ўпкам тўлиб, томогимга аччиқ бир нарса қадалди, унга яна бир нималар демоқчи эдим-у, аммо Янгули эшагини нўхтасидан етаклаб, ҳовлидан чиқиб кетди.

Орадан уч кун ўтгач, эрта тонгда ҳовлимизга эшагини етаклаб Янгули яна кириб келди.

— Отам ҳамма нарсани сотди: сигирниям, уйниям, бошқа лаш-лушларниям. Эшакни ҳеч ким олмаяпти. Биламан, сизлар уйда эшак сақламайсизлар, урф-одатингларга тўғри келмайди. Лекин чакки қиласизлар. Бундан беозор жонивор йўқ дунёда — меҳнаткаш, беминнат дастёр... Нима қиламан буни энди? Грекларнинг ҳаммаси кетяпти... Кўчага ҳайдавормайман-ку... Қўрқма, бунга парваришнинг кераги йўқ. Бир тутам хашак бўлса кифоя... — Янгули тугилиб-тугилиб гапирар, тўхтовсиз эшакнинг буйинини силар эди.

- Сен-чи? Сен ҳам кетяпсанми?
- Кетяпман... Эшакни опқоласанми?
- Бўпти!
- Лекин ҳайдаворма!
- Йуқ, йуқ!
- Нина Ивановнага ҳам айтиб қуй, ҳайдамасин!
- Албатта айтаман.
- Кока ёрдамлашади... Эшакка кўп нарса керак эмас. Бир тутам хашак...
- Ташвишланма, Янгули.
- Исми Аполлон.
- Биаламан.
- Авайлайсанми?
- Хотиржам бўл.
- Майли, мен кетдим... Пароход кечқурун жунайди...
- Борақол...
- Хайр, Жамол!
- Кечқурун портга чиқаман, Янгули!

Биз кучоқлашдик. Янгули анча вақтгача мени бағридан бушатмади. Кейин шартга бўрилиб, гуё аллақандай мудҳиш ва ёвуз нарсадан қочгандай, чопиб чиқиб кетди...

Кечқурун портга бутун Сухуми кўчиб чиқди.

Ҳаммаёқ гулга кўмилган, оркестр жаранглар, одамлар қушиқ айтиб, рақсга тушишар эди. Вагир-вугур орасидан «раҳмат», «хайр», «омон бўлинглар» деган сўзлар қулоққа чалинар, аммо кўз ёшлари ундан ҳам бисёр эди.

Сухумиликлар узлари билан эт-тирноқ булиб кетган қадрдонлари — греклар билан хайрлашишарди. Греклар аллақачон нуқрадай опшоқ «Посейдон» кемасига чиқиб олишган, ўша ердан туриб қўл силкишар, грекча, русча, грузинча, арманча лафзда бир нималар деб қичқаришар эди.

Мен болаларга қўшилиб, соҳилдаги панжара деворга қапишганча, нигоҳим билан Янгулини излай бошладим. Ва уни топдим. Эғнида уша ўзи ёқтирадиган олди очик қора сатин кўйлак.

— Янгули, Янгули! — дея қийқиришга тушдим қўл силкитиб. Янгули кузатувчиларга узоқ, жуда узоқ разм солди ва бирдан мени кўриб қолди. Иккала қўлини баланд кўтариб, нидо берди:

— Жамол, эго агапо имана су!

— Жамол, ойингни яхши кўраман!

У грекча нимадир деб бақирди-ю, аммо менга қушиқ айтгандай туюлди. Тагин шу нарсани сездимки, назаримда, кемадан қочиб кетмасин дебми отаси уни билагидан маҳкам ушлаб турарди. Яна унинг қўшигини эшитишга, яна унга мўлтираб туришга бардошим етмади. Кемага терс утирилдим-да, йиғлаганча уйга жунадим.

Орадан бир кун утиб, Келасури дарёсининг қуйилиш жойида денгиз тўлқинлари бир боланинг жасадини соҳилга чиқариб ташлабди. Тургироги, уни кекса балиқчилар сувдан тортиб олиб, қумга ётқизишибди. Сўнг мурданинг кимлигини аниқлаш учун шу атрофда ўйнаб юрган болаларни чақаришибди.

Марҳумнинг башараси шу қадар дабдала булиб кетган эканки, уни ҳеч ким танимабди.

Уни мен танидим. Чап тўшининг устидаги «Hellados» деган сеҳрли ёзувни кургандан кейин танидим.

Нафасимни ичимга ютганча соҳилдан, сўнг темирйул буйлаб, кейин Венециан кўчасидан тўхтовсиз югуриб, телбаларча уйга отилиб кирдим.

— Ҳа, нима бўлди?! — Холамнинг капалаги учиб кетди.

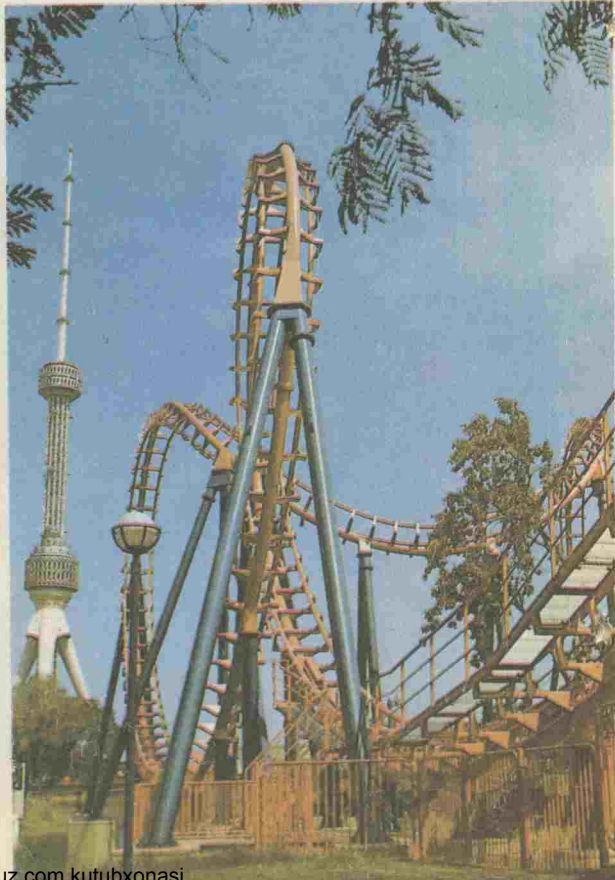
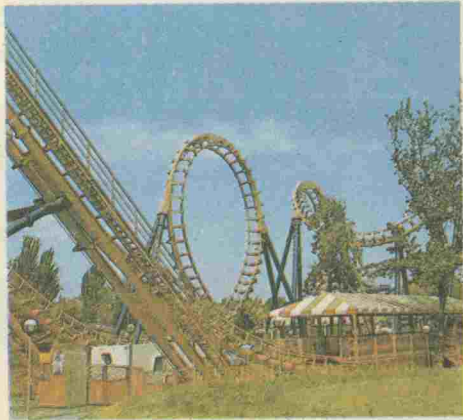
— Нина хола... Янгули қайтиб келди...

Сўнг холамнинг олдига чўккалаб, оёқларини кучоқлаганча хўнграб йиғлаб юбордим...

БИЗДАН ОЗОД ВА ОБОД ВАТАН ҚОҶИНИ

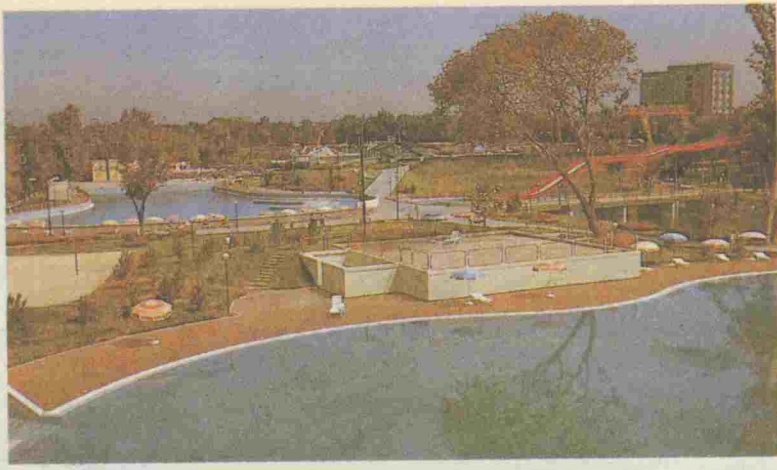
ТАФАККУР

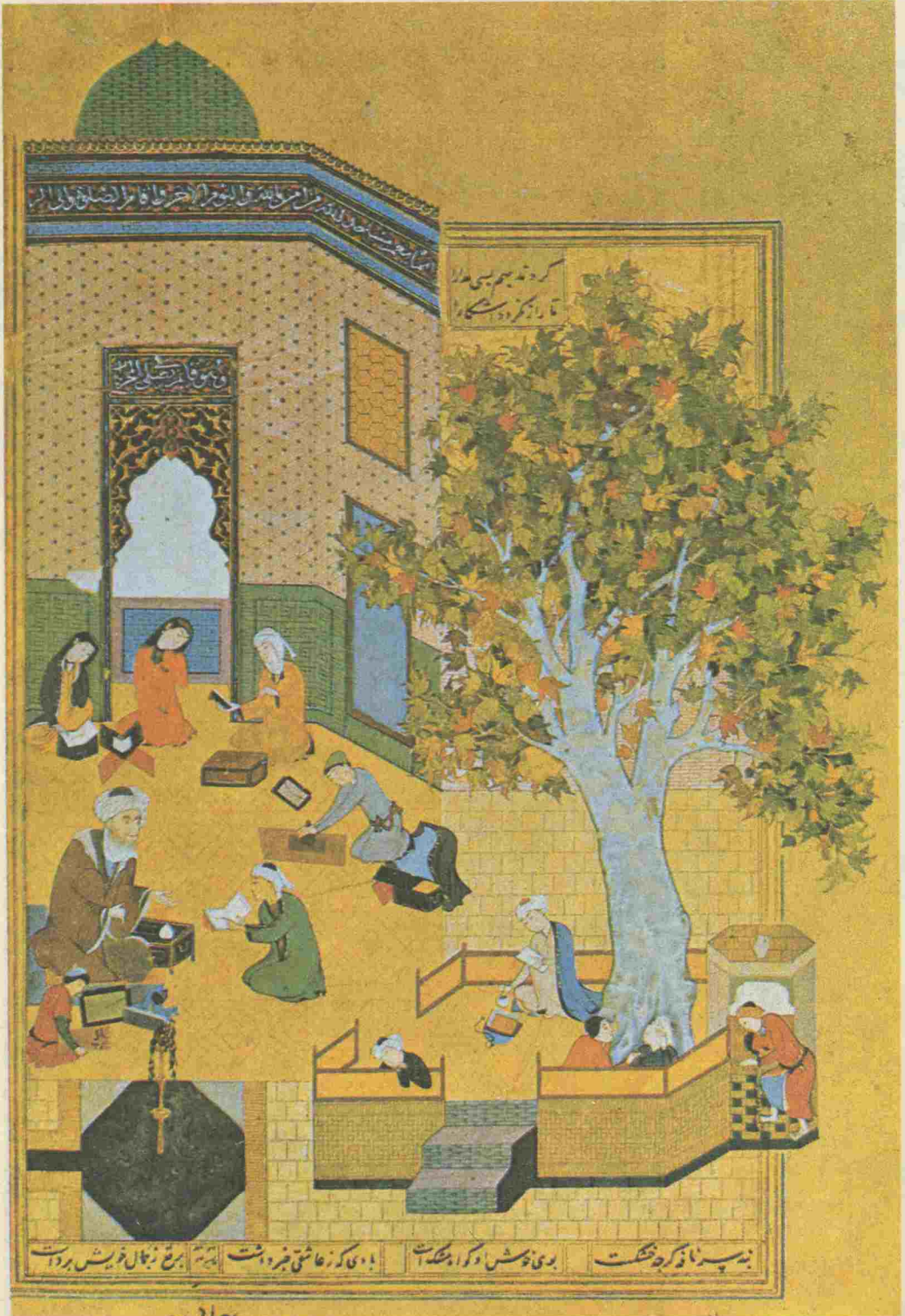

Инсоний камолот асоси болаликда шаклланади. Ёлғубарлиқ, келиш умидининг мазмунли ўсимлик онла-
рида туғилган ҳис-туйғулари, илоҳий таассуротларига ҳам боғлиқ.

Одамзод қадимдан эгу ҳаёлига мос кўркам макон яратишга интилиб келади. Умид қиладики, бу
масканда фақат алоқат, қувонч ва фараҳ ҳукмрон бўлса. Кейинги йилларда болаларга атаб барпо этилаётган
Сўлим гушалар — муъжизавий шахарчалар, афсонавий боғ ва оромгоҳлар инсоният дунёда яхшилик тантанаси
учун тамоман янги йўлга қadam қўйганидан дарак бўлса ажаб эмас. Ҳа, бугун орзулар боғида, эртақлар шахар-
часида шодон қажҳаҳа отган тўйран нигоҳлар келажакда орзулар жамиятини, эртақлар мамлакатини бунёд
этиши шубҳасиз.

Мана, гоҳ Америка Қўшма Штатларида, гоҳ Жанубий Африка Республикасида бор эмш, деб эшитиб юр-
ганмиз — орзулар боғи муаззам Тошкент бағрида ҳам юз очди. Бу жаннатмонанд гушага Туркиянинг «Ай-сел»
Фирмаси афсонавий қиёфа бахш этди. Ўзбекистон Президентини Ислам Каримов Туркия Бош вазири Тансу Чиллер
хоним билан бирга бу масканни томоша қилди. Улкан оромгоҳ олий мартабали меҳмонлар ташрифидан, турли
миллат болаларининг уйин-қўлгиларидан янада файзли ва тароватли бўлиб кетди.

Мунавварқори
АБДУРАШИДХОН ўғли

ЖАМИЯТ ҚАНДАЙ ОЧИЛУР?

Маориф ва маданият боғчасининг биринчи дарвозаси — мактабдур. Ер юзидаги маорифли миллатларнинг ҳар бирлари маданият боғчасина шу дарвозадангина кирмишлар, яъни маориф ва маданият йўлига сафар програми

ясаганда биринчи моддасина шул «мактаб очмак» масъаласини кўймишлар, ишларни шул «мактаб»дангина бошламишлар. Мактаб очуб, билфеъл иш бошлаганларидин сўнгра ҳар тарафдин турли-турли нуқсонлар ва эҳ-

Ватан тақдири учун жон фидо этган, унинг истиқлоли, мустақиллигини дил-дилдан оруз қилган ва бу йўлда бир қадам ҳам чекинмаган мутафаккирларимиздан бири Мунавварқори Абдурашидхон ўғлидир. У асримиз бошларида мустамлака исканжасида эзилган эл қалбига маърифат, озодлик ва эрк нуруни сочиш учун курашди.

Туркистон ўлкасида янги — «усули савтия тадрижия» мактабини биринчи бўлиб очган, унинг илк дастур ва дарсликларини тузиб берган маърифатпарвар ҳам Мунавварқори Абдурашидхон ўғли эди.

Бу мактаб 1901-1903 йилларда аввал Мунавварқорининг ҳовлисида, кейинчалик Тошкент шаҳрининг турли даҳаларида иш бошлади. Уларнинг кундалик ўқув-тарбиявий ишларидан тортиб, йиллик битириш имтиҳонларини уюштиришгача — барчасини буюк мураббийнинг ўзи бошқарди. Аммо орадан бир оз вақт ўтиб, аксари мактаблар ёпила бошлади. Асосий сабаб дарсликлар ва қўлланмаларнинг етишмаслиги, ўқитувчиларнинг «усули савтия» методини яхши билмасликлари эди.

Ана шу эҳтиёж боис Мунавварқори Абдурашидхон ўғли «усули савтия» мактаблари учун 1907 йилда «Адиби аввал» (Биринчи ўқитувчи) ва «Адиби соний» (Иккинчи ўқитувчи) дарсликларини яратди. Атоқли педагог ва драматург Ҳожи Муин «Ўзбекча алифболар тарихи» номли ма-

Мунавварқори АБДУРАШИДХОН ўғли

Жамият қандай очилур?

тиёжлар кўрила бошламишдур. Мактабни очиб қўяқолгон ила иш битмаслиги, балки унинг тараққий ва давоми учун моддий ва маънавий ёрдам ва маъовинатлар, ғайрат ва ҳимматлар лозим эканлиги онглашилмишдир. Бунинг учун энг яхши чора ўлароқ «жамиятни» очмишлар, яъни расмий бир қонун доирасинда халқдин иона йиғиб, очилмиш ва очиладургон мактаб ва дорулулумларнинг нуқсон ва эҳтиёжларин енгиллик ила ислоҳ ва адо қилмак усулини ижод этмишлар. Бора-бора бу «жамият» шул қадар тараққий қилмиш ва аҳамият касб этмишки, маданий миллатларнинг бутун тараққиёти диния ва эҳтиёжати майллари учун энг ишончли суянчиқ ва муттақо эмтихоз ўлунмиш. Уларда маданият нарвонининг биринчи боққичи мактаб, иккинчиси жамият экан, ҳозир куб ерларда мактабни иккинчиликка

қоласида «Адиби аввал» алифбоси ҳақида қуйидагиларни ёзади: «1901 йилда Тошкентда Мунавварқори томонидан «Адиби аввал» отли алифбо ёзилгон бўлса-да, бунинг биринчи босмаси 1907 йилда чиқди. Бу алифбо Туркистондаги усули жаҳид мактабларининг кўписи томонидан (баъзи русски-туземний мактабларга ҳам) қабул қилиниб, дарс жадвалига киргизилгани учун октябрь инқилобигача тизатилиб, ун дафъа босилди. Сунгги босмалари расмли бўлиб чиқди» («Маориф ва ўқитгувчи» журнали, 1926 йил, 2-сон).

Мунавварқорининг «адиби аввал» алифбо дарслиги асримиз бошларида яратилган алифболар ичида мукамаллиги билан ажралиб турарди. Бу мукамаллик, биринчи навбатда, унинг методикасида кўринади. Асар муаллифи ҳар бир дарс учун ўқитувчиларга методик кўрсатмалар тавсия қилади. Иккинчидан, Мунавварқори ўзбек методист олимлари орасида биринчи бўлиб «Адиби аввал» алифбо дарслигига расмлар киритди, таълимнинг кўрғазмали усулини илк бор мактабга жорий қилди. Бу дарслик «усули савтияи тадрижия» (босқичли товуш усули) методига асосланган бўлиб, унда дидактиканинг кўрғазмалилик, онглилик, ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш, енгилдан мураккабга қараб бориш, билим кўникмаларини пухта ўзлаштириш каби асосий масалаларга тўлиқ амал қилиб тузилган.

Мунавварқори Абдурашидхон ўгли Туркистон ўлкасида хайрия жамиятларининг ташкилотчиларидан эди. У 1909 йилда Тошкентда шундай жамият очди. 1913 йилда бу жамият «Турон» номини олди, жамият ишида Мунавварқори бошчилигида Абдулла Авлоний, Убайдулла Хужаев, Комилбек ва Каримбек Норбековлар, Тошпўлат Норбутбеков каби ҳур фикрли зиёлилар фаолият кўрсатдилар. Бундай хайрия жамиятлари ва улар қошида нашриёт ширкатлари Туркистоннинг Самарқанд, Бухоро, Қўқон, Наманган каби йирик шаҳарларида ҳам ташкил этилди, улар усули жаҳид мактабларини иқтисодий ва маънавий жиҳатдан таъминлаш, дарслик ва қўлланмалар яратиш, шу билан бирга, иқтидорли ёшларни илм-фан тараққий этган чет мамлакатларга ўқишга юбориш каби муҳим масалаларни ҳам зиммасига олди. Шуни афсус билан таъкидлаш керакки, 20-30-йилларда Туркия, Олмония каби мамлакатларда ўқиб, Ватанига етук мутахассис, олим бўлиб қайтган кўплаб ўзбек ёшлари тақдири фожиа билан тугади.

Миллий матбуотнинг вужудга келиши ҳам бевосита Мунавварқорининг фаолияти билан боғлиқ. У 1906 йилда миллий матбуотимизнинг илк намуналаридан бири — «Хуршид» газетасини нашр эта бошлайди. Кейинроқ бу зот «Нажот», «Кенгаш», «Осиё», «Хуррият», «Турон» газеталарида бош муҳаррир, «Садоий Туркистон»да эса бўлим му-

Мунавварқори АБДУРАШИДХОН ўгли

Жамият қандай очилур?

қолдириб, биринчи босқичли ном муқаддасасини жамият ўзига олмишдур.

Маориф ва маданият йўлига янги қадам қўя бошлаган Туркистон мусулмонлари ҳам табиий шул босқичларни босмакка ва шул дарвозалардан кирмакка мажбурдурлар. Биноилло, ҳозирда бизим Туркистон тараққийпарварона кўпроқ шул мактаб ва жамият атрофида айланмақдалар. Лекин бу мактаб ва жамиятларни очмак учун қандай тадбирлар лозим? Ҳукуматдан қайси йўл ила ижозат олинур? Қандай устаф ва программа ила очмак фойдали бўлур? Мана бу хусусларда идорадан йўл-машваратлар сўраб мактуб ёзурлар. Бундай мактублар ниҳоятда кўб бўлгонлиги учун ҳар бирини айрим-айрим жавоб ёзуб ўлтурмак идора учун хийла мушкуллик берадур. Тараққий миллат маориф учун бундай фойдали ишларга ташаббус қила бош-

лаган зотларга ташаккур этмак ила баробар сўраган саволларининг жавобини хусусий мактуб ила беролмаганимиз учун афвуларини рижа қилурмиз ва жамият очмак хусусидаги саволларина жавобан ушбу мақолани тақдим қилурмиз. Ҳозирда Тошканд, Урунбурғ, Қозон, Боку ва Боғчасарой каби мусулмон кўб бўлгон шаҳарларнинг ҳар бирида мусулмон жамиятлари бор. Бир ерда жамият очмоқчи бўлган кишиларга аввало шу шаҳардаги жарида идораларида ёҳуд машхурроқ кишиларга мактуб ёзуб, жамият қонунномасини, яъни устафини сўрамак лозим. Мактуб олган зотлар ҳам бундай фойдали илтимосни аҳамиятсиз қолдирмасдан, устафни топуб юборурлар. Мана бу устафдан бир нечасини қўлга киритгандан сўнгра беш-олти киши бир ерда ўлтуруб, шул устафларни ўқуб чиқурлар. Машварат қилишиб,

ҳаррири бўлиб хизмат қилади. Ўзбек халқининг маънавий ҳаётида айниқса «Садойи Туркистон» газетасининг фаолияти муҳим аҳамиятга эга. 1914-1915 йилларда бу газетанинг 66-сони чиқиши билан генерал-губернаторлик унинг фаолиятини тўхтатди. Мунавварқори Абдурашидхон ўгли ва Убайдулла Асадуллахўжаевлар 1916 йил халқ озодлик ҳаракатининг авж олиши муносабати билан бу газетани «Интибоҳи Туркистон» номи билан тиклашга ҳаракат қилдилар ва Мўминжон Муҳаммаджон ўгли Тошқинни муҳаррир этиб тайинлайдилар. Бу ҳақда Тошқиннинг Фаргона губернатори Ивановга ёзган қуйидаги аризаси мавжуд:

«Ул баланд даражалик Фаргона вилоятининг военний губернатори жанобларига Андижон шаҳрида, Искоблүф кўчасида тургувчи Мўминжон Муҳаммаджон ўглидан

АРИЗА

Сензур ҳам маъбуоти тўғрисидаги 114-нчи уставга қўшиқ қилинган 15-нчи модда бўйича сиз юқори даражаликка билдираманки, мен Андижон шаҳрида сарф тилида «Интибоҳи Туркистон» исмида бир газета чиқармоқчи бўлдим. Бу газетадаги прозани ушбу тартибда бўлур: 1-вош мақола; 2-рўс ҳам русчадаги маъбуоти (газета, журналлари)дан мулоҳаза ва фикрлар; 3-урўс хабарлари; 4-агенства ҳам ўз мухбирларимизнинг телеграмлари; 5-фелетон; 6-иллий фелетон; 7-Андижон ҳам теваарак хабарлари; 8-вилоятнинг ҳар томонидан мақтублар; 9-ерли халқ тўғрисидадан; 10-урўс майдони ҳам урўс тўғрисида; 11-ҳар турли тилдан таржумалар; 12-ушбу тартиб, тарбия тўғрисида; 13-пахта ҳам бошқа экин аҳволлари; 14-билдиришлар қисми.

Газетанинг баҳоси: бир йиллик — 7 сўм, ярим йиллик — 4 сўм, ур ойгага 2 сўм 50 тишин бўлиб, восадурган ери: Андижон, Николаевский кўчада, У. Я. Иванов восмаҳонасида.

Мунавварқори АБДУРАШИДХОН ўгли

Жамият қандай очилур?

шулардан бирини айнан ёхуд бир оз ислоҳ ила қабул қилурлар ёхуд бунлардан интиҳоб қилиб, янги бир устаф ясарлар. Жамиятга муносиб бир исм топуб кўюрлар. Устаф сайламоқ ёхуд интиҳоб қилмақ ва қайси моддаларини нима учун киритилганлигин аҳли мажлисга яхшилаб тушундурмақ учун мажлисда замондан ва илми ҳуққдан, ҳеч бўлмағанда, жамият ишларидан хабардорроқ бир кишининг вужуди лозимдур. Устаф ясалуб тамом бўлгондан сунгра «Ушбу аризамиз баробаринда топширулмуш қонун доирасинда бир жамият очмакка рухсат берсангиз экан», мазмунида бир ариза ёздуруб, лоақал беш кишидан устаф ҳам аризани имзолатуб ва айни губернаторга топширулур. Ушбу ариза ва устафга қўл қўйгон кишилар жамиятнинг муассислари деб аталурлар.

Хукуматнинг рухсат бермоғи осонроқ бўлсун учун устафнинг куб кенгайиб кетмаслиги ҳамда муассисларнинг хукумат қошида эътиборлироқ кишилардан бўлмоқлари яхшироқдур. Шундай кишилар топилмагон тақдирда суд ҳукми ила айбланмаган ва хукумат қошида сиёсий жиҳатдан шубҳали саналмагон ҳар бир кишининг муассисликка киришмоғи мумкиндр. Ариза берилгондан сунгра муассисларни тафтиш ва исправка қилиб кўрмақ учун аризалари полиса идорасина топширилур. Бу вақтда, эҳтимолки, баъзи билмагон кишилар тарафидан кўркутувлар ҳам воқеъ бўлур. Жамиятга ижозат сўрамақ муҳолифи низом бир иш бўлмагонлиги учун бундай кўркушкўрутишларга сабаб бўладургон ҳеч бир нарса йўқдур. Биноилло, ҳеч бир кўркмасдан, чарчамасдан бу ишнинг

Мазкур газетанинг муҳаррирлигини ман ўз бўйинига олиб, билдираманки, оқорида кўрсатилган закон моддалари бўйинга бўладурган ҳар турли настуқиятларга ўзим жавобгарман. Ўзим Русия таъбаси, ешим 25 дан ошкан бўлиб, ҳеч бир тўғрида ҳукуматга айблик бўлган эмасман. Шу ҳолни эътиборга олиб, сиз жаноб ҳурматлидан қўйишаманки, оқорида кўрсатилган моддалар бўйинга оқорида баён қилинган газетлага руҳсат берсангиз эди деб, илзо: Мўминжон Мухаммаджон қили.

Аризанинг асли русча бўлиб, Абдулҳамид Сулаймоний ўзбекчага таржима қилиб берган эди» (Мўминжон Мухаммаджоновнинг «Турмуш уринишлари» китоби, 314-бет).

Аммо газетани тиклаш учун қилинган ҳаракатлар самарасиз кетди.

Ватанимиз истиқлоли учун курашган фидойилар шўролар даврида ҳам рўшнолик кўрмади, аксинча, октябрь тўнтаришидан кейин уларга нисбатан таъқиб янада кучайди, маънан ва жисман маҳв этиш авжига чиқди. Шунга қарамасдан, Мунавварқори миллий театр ишларини тубдан яхшилаш, Туркистонда дорилфунун очиш тадбирларига бошчилик қилди ва унинг саъй-ҳаракати туфайли университетнинг дорулмуаллимини (ўқитувчилар тайёрлаш институти) 1918 йил 2 июнда иш бошлади. Қисқа вақт у халқ маорифи тизимида фаолият кўрсатди, 1918 йилда «Турк ўчоғи» илмий-маърифий жамиятини ташкил қилди. Бу жамият кўмагида бир талай ёшлар Олмонияга ўқишга юборилди.

20-йилларнинг ўрталаридан бошлаб миллий зиёлиларни таъқиб қилиш кучайди, Мунавварқори ҳамма лавозимлардан четлаштирилди, ҳам иқтисодий, ҳам маънавий таъқибда кун кечирди. Бу ҳақда ул зот хотираларида қуйидагиларни ёзади: «Аммо менда хотира ёзиш учун вақт жуда оз эди, сабаби, бу вақтда ишсиз эдим. Менинг оиламда ўзимдан бошқа бирорта ҳам ишлаб пул топадиган киши йўқ эди, хотиним эса бу вақтда ўқирди. Ҳар куни уйда тўққиз-ун соатлаб ўтириб пайпоқ ва кулқоп тўқиш ва икки-уч сум пул топиб, оила тебратишга мажбур бўлдим».

Таъқиб ҳам, ГПУ турмалари ҳам Мунавварқорини истиқлол курашидан қайтара олмади, чунки у ва унинг маслақдошлари қалби Ватанининг, халқининг порлоқ истиқболлига буюк ишонч билан тўлиқ эди.

Улугбек ДОЛИМОВ

Мунавварқори АБДУРАШИДХОН ўғли

Жамият қандай очилур?

орқасидан юрмак лозим. Агарда бирор сабаб ила биринчи маратабада тасдиқ қилинмасдан рад қилинса, они тузатиб, иккинчи маратаба; иккинчи маратабада рад қилинса, учинчи марта мурожаат қилмакка аввалдан жазм ва қарор бериб қўймак керак. Агарда муассислар орасинда бу ишнинг орқасиндан юарга лойиқ кишилар бўлмаса, ёнларига бир адвакат ёллаб, шунинг воситаси ила иш юрутилса, яна енгилроқ бўлур. Жамиятга руҳсат берилгондан сўнгра, аввало муассислар йиғилишиб, ўз ораларидан бир садришин, бир саркотиб ва бир хазиначи сайларлар. Қолганлари идора аъзоси ҳисоб ўлинурлар. Бу кундан эътиборан жамиятнинг ҳақиқий хизмати бошланур. Пул топмак, аъзо кўпайтурмак ва қонун доирасида жамият воситаси ила манфаати умумияга хизмат қил-

мак каби улуг ҳиммат, ғайрат ва фидокорликларга навбат келур. Фақат иш бу даражасига етганда муассислар ёнина бир неча ўзлари каби чин фидокор миллат ходимлари тўпланган бўлур, мақсудларина оҳиста-оҳиста ета бошлайдилар. Ишда миллий бир жамиятни вужудга чиқармак керак бўлгон йул, тартиб ва тадбирлар шундан иборатдур.

Фард:

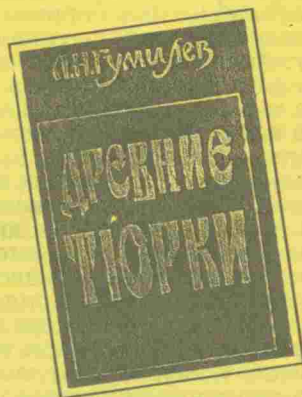
*Кушеш бадасту по ёин аз асар
навмид нест,
Инзор дом охир мекашад нахжирро.*

«Садои Туркистон»,
1914 йил, 22-сон

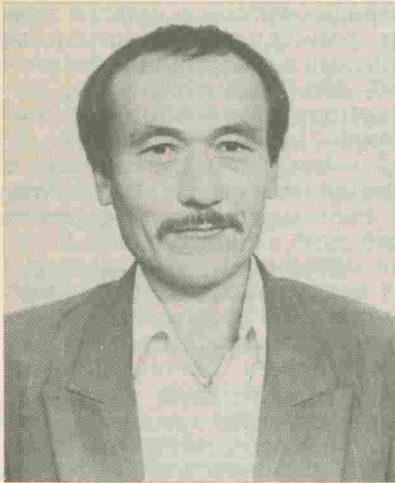
Башариёт тўрфа хил элу элатлардан ташкил топган. Хар миллат ва халқнинг ўзига хос шаклланиш йўли, таракқиёт тарихи мавжуд. Аммо, таъкидлаш жоизки, инсоният — ягона олий миллат. Хар бир халқ шу олий вужуд бағрида оққан ирмоқдир. Зеро, ирмоқ чққан дарелар сари интиллани каби дунё халқлари ҳам худот инсониятнинг умумий оиласи томон талпиниб яшайди.

Ўширтманги аср — халқларнинг ўйлониш ва озодликка гиқиш юз йиллигидир. Лекин, аср сўнгида чларнинг бирлик ва хамкорликка интилиш харакалари ҳам курайдди. Айниқса, турли минтақалар доирасидаги фойдали ва манфаатли алоқалар тобора самаралироқ бўлиб бормоқда. Бундай хамкорлик қадим Туронзаминда бош кўтарган дуркун гетаклар — Марказий Осиё мустақил давлатлари ўртасида ҳам ривож топа бошлади. Ўзбекистон Президенти Ислам Каримовнинг «Туркистон — умумий ўйимиз» гояси ана шу хамкорлик алоқаларидан кўзланган мақсаднинг тѳеран ифодасидир.

Бунун, Туркистон халқларининг муштарак мақсад ва манфаатлар асосида баҳамжиҳат, елкама-елка туриб харакаат қилиши тақозо этилаётган пайтда бу кўҳна заминда яшав ўтган эл-элатлар тарихига мувожаат қилиб, ибратли хулосалар гиқариш ва туркистонликларга хос нурур туўғусини қайтадан қалбларга жо қилиши муҳим аҳамият касб этади. Беноён Турон кенгликларида ош суриб, турмушини йўлга кўйган, илк давлатчилигини яратган аждодларимиз — қадим туркийлар тарихи ҳам шонли саҳифаларга гоят бой. Музийнинг бу шукўҳли даврлари хақида кўндан-кўн асарлар битилган. Аммо биз ўқун дастлаб келати тузум — совет замониде озилган бир таджикот хақида фикр юритиш ва шу тариха олис ўтмишда ҳамда бундан тўрт йил муқаддам озодликка эришган халқлар тақдиридаги саодатли дақиқаларни гошиштириш ўринлироқ туюлди. Зеро, мустақиллик хисси, иштиқлол сезгиси туркий халқлар дилида доим устивор яшав келган. Аниқсса, атоқли рус шарқишчоси Лев Тумилевнинг «Қадимги турклар» китоби асосида буюк аждодларимизга хурмат оҳанида, совет замониде кўн жабру ситам кўрса-да, илмий қарашларидан текинмай туркий халқлар тарихини ҳалол ўргатган рус таджикотгисига эҳтиром руҳида бир асар озилди. Туркистон халқлари бирлиги сари қадим қадим ташланаётган замонда чларнинг умумий илдизлари хақида фикр юритиш хайрлидир.

ТАХРИРИЯТ

Набизжон БОҚИЙ

ҲИДОЛАРДАҲ
ЯРАЛТАҲ
МАРИҲ

Кимлигимни энг катта бувингдан сўра!
Гафур ҒУЛОМ

Иқтибос

Шоираи замонамиз Анна Андреевна Ахматова тарихий фожиаларни акс эттирган шеърларидан бирида: «Эрим гўрда, ўғлим турмада — менга дуо беринг», деб илтижо қилган эди. Чунки шоиранинг фақат гўзал ҳис-туйғулари эмас, балки нозик вужуди ҳам зўравон замоннинг пошналари остида аёвсиз топталади: эри Николай Гумилёвни 1921 йилда большевиклар отиб ташлайди, ўгли эса...

Левушка (арслон боласи) 1912 йилнинг 1 октябрь куни туғилади. Онаси Анна эндигина 23 ёшга тўлган эди. Тақдир ҳазилини қарангки, Лев 23 ёшга тўлганда уни большевиклар авахтага ташлайди. 1935 йилнинг 22 октябрь куни Ленинград Давлат университетининг тарих факультетида таҳсил кўраётган Лев Гумилёв «аксилшўравий террорчилар гуруҳининг аъзоси» сифатида ҳибсга олинади. Мислсиз азоб-уқубатлардан сўнг Анна Ахматова Сталинга хат киритишга эришади ва «доҳийнинг меҳр-шафқати» билан 1935 йилнинг 4 ноябрь куни Лев қамқдан озод булади.

1938 йилнинг 10 март куни эса Лев Гумилёв гўёки «ЛДУдаги ёшларнинг

аксилшўравий ташкилотига аъзо бўлгани учун» иккинчи марта қамалади. Ленинград ҳарбий округи трибуналининг қарорига мувофиқ Лев Николаевич ун йил муддатга озодликдан маҳрум этилади. Аммо, «адолатларварлик»ни кўрингки, 1938 йилнинг 17 ноябрь куни СССР Олий судининг ҳарбий ҳайъати ўша ҳукми бекор қилиб, жиноий ишни қайта терговга жўнатади. 1939 йилнинг февраль-май ойларида бўлган қайта тергов жараёнида Лев Гумилёв айбдор эканини мутлақо буйнига олмайди, терговчилар эса унинг айбини исботлай олмайди, гўё «инқилобий вазият» вужудга келади. Шундай бўлса-да, НКВД ҳузуридаги махсус кенгаш қарорига биноан Лев Гумилёв беш йил муддатга озодликдан бенасиб қилинади.

Лев Гумилёв сургундан тўппа-тўғри Иккинчи жаҳон урушининг қайноқ жабҳасига жўнаб кетади. Урушда ўзини кўрсатади, бир неча марта тақдирланади.

Лекин... лекин Николай Гумилёвнинг ўгли бўлиш, Анна Ахматованинг ўгли бўлиш ниҳоятда оғир эди...

1949 йилнинг 6 ноябрь куни (атай-

лаб байрамдан бир кун аввал!) терговчи майин-майин кекирибгина Анна Ахматованинг хонадонига ташриф буюради ва: «Мадам, уйингизни тинтув қиламиз. Сунгра ўглингизни қамоққа олиб кетамиз», дейдию чарм папкасидан ордерни чиқариб кўрсатади. Тинтув бошланади. «Гражданка Ахматова»нинг шахсий буюмлари, латта-путталари обдан титкилаб кўрилади. Хўрланган, ҳақоратланган Анна Ахматованинг асаб торлари чирс-чирс узилади. Анави гўрсухталар тилаб-тилаб олган ёлғизгина ўғлини олдиларига солиб ҳайдаб кетишгач, шоира жамики қўлёмаларини, ҳали эълон қилинмаган шеърларини, дostonларини битта қолдирмасдан ёқиб юборади. Рус адабиёти тарихида фақат Николай Гоголь «Ўлик жонлар» романининг қўлёмасини ёқиб юборган. Ахматова «ёнгин»и тарихда иккинчи ҳодиса (нақл қилишларича, қамоққа олинишидан салгина олдин Абдулхамид Чўлпон ҳам қўлёмаларини ёқиб юборган экан). Адибларнинг қўлёмалардан бошқа яна қандай бойлиги борки, қурбон қилишса!

Лев Гумилёв бу гал ун йил муддатга озодликдан маҳрум этилади.

«Доҳий»нинг 70 йиллик юбилеи яқинлаша бошлайди. Тўкилибгина, абгоргина бўлиб қолган Анна Ахматовага

«баъзи бир ўртоқлар дўстона» маслаҳат беради: «Илтимос, мадҳия ёзинг! Ахир, ўтмишда ҳам шоирлар подшолар номига қасидалар ёзган!» дейишиб, йўл-йўриқ кўрсатади... Ахматова умрида илк бора ижодий принципдан чекиниб, Сталинни мадҳ этиб иккита шеър ёзади (ўша шеърлари зудлик билан «Огонёк» журналида эълон қилинган туркумига илакишиб дунё юзини кўради). Ун-ун беш йил мобайнида битта ҳам шеър шўро матбуотида эълон қилинмаган Ахматованинг туркумлари «Огонёк» журналида кетма-кет потирлаб чиқиб кетганининг боиси, албатта, «ижтимоий заказ» жуда юқоридан тушганини англатади.

Бироқ, Сталин барибир Лев Гумилёвни озодликка чиқармайди.

Анна Ахматова қамоқда ётган ўғлига посилкалар жунатиб, хатлар ёзиб туради. Ажабланарли жойи шундаки, она-бола ўртасида ижодий алоқа ўрнатилади. Бунга кейинчалик сақланиб қолган биргина мактубни далил сифатида келтиришимиз мумкин. Хусусан, 1954 йилнинг 20 сентябрь кунини Анна Ахматова фидокор ўғлига бундай деб ёзган экан: «Хозир мутолаа қилаётганим Хитой шеърий анталогиясида яна-тагин хунларга дуч келиб қолдим. Бу ҳодиса энди эрамизнинг I асрида рўй берапти. Иккита хитой генерали хунлар томонидан асирга олинади ва 19 йил тутқунликда

Николай Гумилёв, Анна Ахматова ва ўғли Левушка

сақланади. Биттаси Ватанига қайтиб кетади, бошқаси эса ўтмишини эслаб қушиқ айтиб ўтиради. Ўша қушиқ инглиз тилига таржима қилинган, қофияси йўқ. Билмадим, сенга илгари ҳам ёзганмидим-йўқми, Пекинда 1954 йили инглизча нашр қилинган Цуй Юаннинг китобини ўқиб чиқдим. Таржимони хитойлик экан. Мана, менинг насрийроқ таржимам:

*Подшоҳимга хизмат қилиб,
Саҳрони чангитиб юриб,
Хунларнинг додини бериб —
Мен ун минг ли йўл босдим.*

Ва ҳоказо. Анталогиядан ва таржима қораламасидан кўчирмалар олиб юбораётган хатларим сенга етиб боряптими? Эҳтимол, улардан сенга умуман фойда йўқдир?» (*Анна Ахматова, Сочинения в двух томах, том 1, Москва, из-во «Правда», 1990 йил, 229-бет.*)

Бошқа бир хатида эса: «Ўзингни асрагин, аччиқ чойдан ичмагин», деб илтимос қилади она. Ҳойнаҳой, «аччиқ чой» деганда аристонлар орасида тансиқ ҳисобланадиган «чифир» назарда тутилаётир. «Чифир» ҳам, «аччиқ чой» ҳам охир-оқибат юракни ишдан чиқаради (*ҳатто отдек бақувват О. Балзак ҳам «аччиқ қаҳва»дан ўлади*).

Қисқаси, Лев Гумилёв қамоқда ётган вақтида ҳам умр китоби — «Қадимий турклар» учун қимматли маълумотлар тўплайди. Онаси ўглининг қутлуғ ишида ҳамиша мададкор бўлади.

... «Қадимий турклар» китобида Биринчи (*Шарқий ва Ғарбий*) ҳамда Иккинчи турклар салтанатининг пайдо бўлиш зарурияти, тараққиёти, инқироз сабаблари ҳалол тадқиқ этилади. Муаллифнинг гувоҳлик беришича: «Бу китоб 1935 йилнинг 5 декабрь куни бошланган эди. Ўшандан бери бир неча марта қайта ишланди, тўлдирилди. Бироқ, қадимий турклар тарихига алоқадор жамики бой манбалар тўла-тўқис қамраб олинмади; барча муаммолар ёритилди деб бўлмади. Шу боис бу йўлдаги изланиш-

лар давом эттирилиши шарт» (*Л. Гумилёв, «Қадимий турклар», 3-бет. Бундан кейин ушбу китобдан олинган далил-дастаклар «Қ.т.», фалон бет деб кўрсатилади*).

Китоб дебочасида муаллиф «Бу китобни бизнинг биродарларимизга — Шўро Иттифоқидаги турк халқларига бағишлайман» деб қайд этади. Бағишлов ҳам, китоб қачон ёзила бошлангани тўғрисидаги таъкид ҳам чуқур чоғиштирма маънога эга. Тагматн — «нимкоса» теран англисча, муаллифнинг (дафъатан ғалати туюладиган) фикр-мулоҳазалари, позицияси тўғри талқин қилиниши мумкин.

«Қадимий турк халқларининг, улар барпо этган салтанатнинг тарихи дунё кечмиши силсиласида битта масалага бориб тақалади: ўз номларини авлодларига мерос қилиб қолдирмаган турклар нима учун пайдо бўлдилару нима учун йўқ бўлиб кетдилар?» («Қ. т.», 4-бет.) Албатта, масаланинг бу тарзда қўйилиши илмий тадқиқот қамраб олган давр учун ҳеч қандай зарар етказмайди. Илмий тадқиқот доирасидан чиқилса, ҳайратланишимиз турган гап: хўш, қадимий турклар ўз номларини нима учун авлодларига (*ўзбек-қозоқ-киргиз-уйғур-қорақалпоқ-туркман...*) мерос қилиб қолдирмаган экан? Ахир...

Дарров баҳс бошламасдан «нимкоса»га қараш керак: бу китоб Лев Николаевич биринчи марта большевиклар зиндонига ётиб чиққач, роп-п-роса бир ойдан сўнг ёзила бошланган. Шу сабабли Лев Гумилёв «эзоп тили»ни илмий муомалага киритади: китобини «Шўро иттифоқидаги турк халқларига» бағишлайди-ю, аммо бир пайтлар буюк салтанат барпо этган қадимий турклар бошқа эди, ҳозиргилари бошқа — булар энди салтанат барпо қилишмайди, уларга шўро салтанати ҳам бўлаверади, дейди гўё.

Бироқ, китобда ёритилган 316 йиллик тарихий (юзлаб) мисоллардан маълум бўладики, қадимий турклар асло йўқолиб кетмайдилар. Тўғри, қудратли салтанатлар инқирозга юз тутади, лекин «туркют» (изоҳи кейинроқ берилади) бўлиб тарих саҳнасига чиқиб келган аждодларимиз гоҳ

«турк», гоҳ «күк турк», гоҳ «ун ўқ», гоҳ «туққиз ўғуз», гоҳ «уйғур», гоҳ «қорлуқ», гоҳ «лақай», гоҳ «қипчоқ», гоҳ «қирғиз», гоҳ «ўзбек» номи билан дунёни титратаверадилар. Қадимий турклар самандар мисоли ўт-олов ичида туғиладилар ва ўт-олов ичра яшайдилар.

«Қадимий турклар инсоният тарихида улуғ мавқега эга бўлсалар-да, лекин узлари сон жиҳатдан унчалик кўп эмасди. Уларнинг салтанати Хитой ва Эрон билан чегарадош бўлиб, бир-бирларига ўзаро таъсир ўтказардилар. Бу мамлакатларнинг тарихи чамбарчас боғланиб кетган. Демак, воқеалар даврийлигини ҳаққоний тиклаш учун хоржий мамлакатлар тарихини диққат марказидан қочирмаслигимиз лозим.

VI аср охирида Турк қоғооноти ғарбда Византия (Рум), жанубда Эрон ва ҳатто Ҳиндистон, шарқда эса Хитой билан қўшни бўлган. Тадқиқотимиз учун мавзу қилиб олинган даврда номлари зикр қилинган мамлакатларнинг тарихий ришталари Турк қоғооноти тақдирига узвий боғланади.

Турк қоғоонотининг барпо этилиши инсоният тарихида туб бурилиш ясади. VI асрдан эътиборан хитойликлар Константинополь бозоридаги нарх-наволар билан ҳисоблашишга мажбур бўлдилар; румликлар эса Хитой императорининг хазинаси билан ҳисоблашишга мажбур бўлдилар. Турклар буюк салтанатлар ўртасида фақат воситачи бўлиб қолмадилар, айна вақтда улар Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Рум маданиятлари билан бе-малол беллаша оладиган миллий қадриятларини яратдилар. Қадимий туркларнинг қадриятлари бир тараф-у, лекин улар қурган жамият, ижтимоий устқурмалар, мансаб зина-поялари, ҳарб санъати, дипломатия, шунингдек, мамлакат манфаатига бўйсундирилган миллий мафкура тадқиқотчини кўпроқ ҳайратга солади» («Қ. т.», 415-бетлар).

Китобнинг биринчи қисми «арафа»дан (420-546 йиллар) бошланади. Арафа 126 йил давом этади. «Мамлакат даҳо фарзандларига жуда узоқ муддат ҳомиладор бўлади» (Белинский таъбири), дейдилар. Маълум бую-

лишича, дунё буюк салтанатга ҳам узоқ муддат ҳомиладор бўлар экан. Сиртдан қаралса, «арафа» хийла чўзилиб кетгандек туюлади. Лекин V асрда Оврупода миллатлар ҳамон «кўчманчилик» қилиб юришганини эътиборга олсак борми, осийликлар улардан 100 йил илгарилаб кетгани равшан бўлади.

* * *

Арафа зое кетмайди. Жужон халқи арафада таркиб топади.

«Жужон халқи қандай пайдо бўлди деган масала аввал ҳам бир неча марта кўтарилган-у, аммо узил-кесил ечимини топгани йўқ. Бизнингча, масаланинг бу тарзда қўйилиши нотўғри. Аслида, «қандай таркиб топди?» тарзида қўйилса, тўғри бўларди. Халқ бирдан пайдо бўлмайди, аста-секин шакл-шамойил касб этади. Жужонлар халқ бўлиб битта элатдан ўсиб чиққан эмас, ўзига хос равишда таркиб топган. Алғов-далғов замонларда йўлдан озган, ёмонотлиқ бўлиб қолган одамлар кўпайиб кетади. IV асрнинг ўрталарида ҳам ушундай кимсалар анчагина эди. Улар Тобос хони қароргоҳида ёки хунларнинг пойтахтида кун кўролмасдан чулу биёбонларга бош олиб кетадилар. Хўжайинларининг зулмидан зада бўлган хизматкорлар, ҳарбий хизматдан бўйин товлаган қочоқлар, талонга тушган қишлоқларнинг аҳолиси ҳам саҳрога чекиниб жон сақлайдилар. Бундай кишиларнинг тили, дини, элати ҳар хил эди-ю, фақат қисмати битта эди. Ҳаммаси қашшоқликка маҳкум бўлиб, мана шу қашшоқлик уларни бирлаштириб турарди.

Хунларнинг отлик аскарлари сафида хизмат қилган Юкйул деган кимса IV асрнинг 50-йилларида негадир ўлим жазосига ҳукм қилинади. Аммо у пайт пойлаб туриб тоққа қочади ва

атрофига ўзига ўхшаган қочоқлардан юзтасини тўплайди. Улар бир илож қилиб кўчманчилар билан тил топишади. Сунг баҳамжиҳат ҳаёт кечира бошлайдилар.

Юкйўлнинг вориси Қўйлук Тобос хони билан алоқа ўрнатади. Унга ўлпон (от, сувсар, сувмушук мўйнаси каби) тўлаб туради. Бора-бора Қўйлук ўрдаси Жужон номини олади. Урда қонун-қоидаси уруш эҳтиёжларига, талончиликка мос эди: қахрамонлик кўрсатган аскарга қўлга киритилган ўлжанинг катта қисми ҳадя қилинарди, кўрқоқ кимсалар эса ўласи қилиб таёқ билан саваланарди. 200 йиллик ўтган давр мо-

байнида жужонлар ўрдасида ҳеч қандай сезиларли тараққиёт бўлмади. Мавжуд куч фақат талон-тарожиликка сарфланарди» («Қ.т.», 11-12-бетлар).

545 йилда жужонлар туркютларни босиб олади. Туркютлар эса ябғу-йапу (унвон — Н. Б.) етакчилигида жужонларга қарши кўзғолон кўтарди. 552 йилда кўзғолон айнаи авж олган кезларда ябғу-йапу ҳалок бўлади. Қора Иссиқхон ябғу-йапу тахтига чиқади ва 553 йилда жужонларни тормор қилади. Афсуски, ўзи ҳам қурбон бўлади. Оғасининг ўрнини эгаллаган Муғонхон 553 йилдаёқ жужонларнинг қолган-қутганини туркютлар ватанидан ҳайдаб солади... Шу тарзда туркютлар дунё тарихи саҳнасига ғолибона кириб борадилар. Уша йиллари Буюк турк қоғонотига асос қўйилади.

Айтмоқчи, «Навоий асарлари учун қисқача лугат»да айтилишича, «йапу — бино, иморатнинг пойдевори» деган маъноларни англатар экан. Демак, Буюк Турк қоғонотига асос солган йўлбошчиларнинг унвони шарифлари «ябғу» эмас, «йапу» бўлган кўринади.

КУЛТЕГИН НИДОСИ:

— Беклари оми, халқи инсофсиз бўлгани учун, тобғач халқи ҳийлакору таптортмас бўлгани учун, сурбет ва фирибгар бўлгани учун, оға ва иниларни бир-бирига қарши гиж-гижлагани учун, беклар билан халқни бир-бирига ёмонлиқ қилгани учун эл тутиб ўтирган, давлат қуриб ўтирган турк бун тарикдаи сочилиб кетди...

«Қадимий турклар»нинг битта бо-би «Аждодлар» деб аталади.

«Тобос хонига қарам бўлган шимолий Хитойда «Ашинанинг беш юзта оиласи» ҳам истиқомат қиларди. «Беш юз оила» илгари хунлар ва сиёнбилар хитойликлардан тортиб олган ўлкада яшардилар. Хунларнинг ҳоқими Муғонхонга Ашина ҳам бўйсунарди. 439 йилда тобосийлар хунларни мағлуб этиб, уларнинг юртини Вэй (Хитой) империясига қўшиб юборади. Ашина эса беш юз оиласини қаватиға олиб, жужонлар ҳузурига қочиб боради ва Олтой тоғларидан жужонлар учун темир қазиб бера бошлайди.

Ашина унча катта бўлмаган ҳарбий бўлинманинг бошлиғи бўлса керак. Долғали III-IV асрлар миёнасида бундай тўдалар тез-тез пайдо бўларди-ю, лекин ном-нишонсиз йўқолиб кетарди. Уларни расмона давлат деб бўлмади.

Хитойликлар Ашина қарамоғидаги одамларни «ту-кю» деб атайдилар. П. Пельо бу сўзнинг мағзини «турк-ют» деб чаққан. Яъни, «турклар» деган маъно чиқади. Лекин кўплик қўшимчаси — «ют» туркча эмас, балки мўғулчадир. Қадимий туркларнинг тилида барча сиёсий атамалар мўғулча кўплик қўшимчаси воситасида ясаларди.

«Турк» сўзининг луғавий маъноси «кучли, чидамли» демақдир. А. Коновнининг талқинига қараганда, жамловчи от бориб-бориб бир нечта уругаймоқларни бирлаштирган элат номига айланиб кетган экан. Уша элат вакиллари дастлаб қайси тилда сўз-

лашган бўлса-да, ammo тарих саҳна-сида пайдо бўлган кезларида VI аср мўғул тилини ҳам тушунардилар. Чунки у пайтлари мўғул тили қабилалар-аро алоқа воситаси ҳисобланарди. Ҳарбийлар, бозорчилар, элчилар ҳам эски мўғул тилида сўзлашардилар. 439 йилда Ашина Гоби саҳросининг шимолий ҳудудига кўчиб ўтади.

Дарвоқе, «шина» дегани «бўри» маъносини англатади. Олд кўшимча-си «а» эса хитой тилида ҳурмат маъ-носини билдиради. Демак, «ашина» дегани «олижаноб бўри»дир. Араб муаррихларининг асарларида хитойча талқинга мослаштирилмаган ҳолда «Шанэ» кўринишида ёзилади.

Ривоятларга кўра ер юзидаги жа-мики турк халқлари ота ёки она бў-ридан тарқалганини инобатга олсак, «олижаноб бўри» ибораси ғайрита-бийий туюлмайд.

1500 йил мобайнида «турк» атама-си асл маъносини, моҳиятини бир не-ча марта ўзгартирди. V асрда Ашина теваарига тўпланган ўрал аскарла-ри «турк» номи билан аталган бўлса-лар, VI-VII асрларда фақат турк тили-да сўзлашадиган аҳоли шу ном би-лан аталарди. Араблар эса Ўрта ва Марказий Осиёда яшайдиган жами-ки халқларни, қайси тилда сўзлаши-шидан қатъи назар, «турк» деб атайверадилар. Хуллас, биз ишла-таётган атама хилма-хил маъноларга эга эканини ҳисобга олиб, масалага аниқлик киритиб қўймоқчимиз: ушбу китобда тарихи баён қилинаётган халқ шартли равишда «туркют» деб аталади. Зотан, VI асрда жужонлар билан хитойликлар ҳам уларни «туркют» деб атаганлар.

VI асрнинг ўрталарида Ашина ав-лодлари бутунлай турклашиб кетади-лар. Фақат унвонларда мўғул тили унсурлари сақланиб қолади, холос.

Баён қилинган фикр-мулоҳазалар-дан кўриниб турибдики, ўзларини «туркют» ёки «турк» деб атайдиган халқлар билан турк тилининг пайдо бўлиши ўртасида фарқ бор. Замона-вий туркий тиллар жуда қадим за-монларда пайдо бўлган, лекин «турк-ют» халқи V асрнинг охирида тар-киб топган. Туркий тилли қавмлар ўша замонлардаёқ ғарбий Олтой ҳу-

дудларини тарк этиб, қадимий бул-горлар, қанглилар, хунлар яшайдиган элларга тарқалиб кетади» («Қ.т.», 22-25-бетлар).

Автобусда Қўқондан Бағдод тумани сари йўл олсангиз, истиқболин-гизга Катта Фарғона канали юмалаб чиққан жойдан ўнг тарафда туркум қишлоқлар бошланади. Булар — Ир-голи, Болголи, Қувголи, Қоракўл ва ҳоказо. Лекин ҳамма қишлоқларнинг жамловчи битта оти бор — «Қангли» дейилади. Биз болалигимизда «Буларнинг нимаси қонли экан?» деб ўйлардик, кўпчилик ҳозир ҳам шундай ўйлайди, чунки одамзот болалик-даги таассуротларини умрбод носқо-воқдек кўтариб юраверади. Баъзи би-лагон кишилар: «Улар ёппасига да-штда пиёз ёқади... ўтоқ пайтида қўл-ларини чағир тошлар тилиб-ёриб ташлайди... шунинг учун ҳаммаси-нинг қўли қонаб юради — қонли; қангли дегани ўшандан бўлса керак», деб «жиддий» мулоҳаза билдиради-лар. Бир ҳисобда шундай мулоҳаза-да ҳам жон борга ўхшайди. Дарҳақи-қат, қадим замонларда қанглилар дашту далаларда, чўлу биёбонларда от суриб, сурон кўтариб ўтган; ёв-нинг ҳиди келиб қолса, ўзларини мастликка солиб сўлим гўшаларига биқиниб олмаган, балки урхон кўта-риб салт юриши, керак бўлса, «са-либ юриши» қилган — ўлган, ўлдир-ган, зинҳор юртини ёвга ташлаб қоч-маган. Ammo, нажот истаб келганлар-га паноҳ берган, имдод сўраб кел-ганларга мадад берган — қанглилар мана шундай яшаган. Чунки улар бун-дун бўлган, халқ бўлган...

Дафъатан юқоридаги фикр-мулоҳа-залар асоси пучдек туюлиши мумкин. Лекин биз уни асосли деб ҳисоб-лаймиз. Негаки, Қўқондан Бағдод са-ри гизиллаб келаётган автобусингиз Қангли қишлоқлари туркумини ўнг та-рафида (ортида) қолдирмасдан, сўл тарафда «Хитой» қишлоқлари турку-ми бошланади: бири «Катта Хитой», бошқаси «Кичик Хитой» дейилади... Шу хитойлик ўртоқларимизни «бо-жин» десак гашлари келади. Билма-дик, «божин» сўзининг луғавий маъноси нима экан? Агар шарқшу-нос Пельо таклиф этган усулда мағ-

зани чақадиган бўлсак, «божтин» деган икки бўгинли сўз пайдо бўлади. Демак, «бож олинадиган жой, ин, уя»; ҳозирги замон тили билан айтганда, «божхона» маъносини англатса керак. Бундай мулоҳаза нотўғри бўлиши мумкин. «Ин» қўшимчаси балки хитой ёки мўғул тилида бошқача маънони англатар. Афсуски, «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да «божин» сўзини учратмадик. Хуллас, Қангли қишлоқларининг сўл тарафидан «хитойликлар» яшайди. Боя «Қадимий турклар»дан келтирганимиз кўчирмада айтилишича, «туркий тилли қавмлар ўша замонлардаёқ (эрамизнинг VI асри назарда тутилаётир — Н. Б.) Ғарбий Олтой ҳудудларини тарк этиб, қадимий булғорлар, қанглилар, хунлар яшайдиган элларга тарқалиб кетади». Агар қанглилар VI асрда Сирдарёнинг ўрта оқимида ҳам муқим яшаганини эътиборга олсак, Ғарбий Олтойдан (Хитой тарафдан) туркий тилли қавмлар қондошлари, жондошлари — қанглилар паноҳидан нажот топганини тасаввур қилиш унчалик қийин бўлмайди. Зеро, қанглилар нажот истаб келганларга паноҳ берган, имдод сўраб келганларга мадад берган... Қўшни қишлоқнинг номи масаласига келсак, Хитой чегараларидан келган кишилар, аслида, турклар ёки туркют бўлсаларда, аммо маҳаллий аҳоли уларни бошқа туркий қавмлар билан адаштириб-чалкаштириб юбормаслик ниятида «хитой» деб атайди — шуниси қулай, шуниси ишончли туюлади, шекилли (орадан 1500 йил утиб, Нева соҳилидан чиққан арслонқалб донишманд ҳам қадимий туркларни бошқалар билан чалкаштириб юбормасликни кўзлаб, шартли равишда «туркют» атамасини илмий истифодага киритади, яъни файласуф тадқиқот жараёнида турк руҳига, турк қалбига ҳамроҳанг бўлган бирдан-бир тўғри йўлни танлайди).

ТАНГРИДАН КЕЛГАН АМР:

— Турк будун йўқолмасин!
Турк будун йўқ бўлма-
син! Турк будун
бўлсин!

«Тарихни хронологиясиз тасаввур этиб бўлмайди. Даврийликдан (циклдан) вақт масофасига, кетма-кетликка ўтиш — жунликдан тарихга ўтиш демак.

VI асрда турклар ҳали вақт ўлчамига эга эмасди, фақат майсанинг кўкаришига қараб вақтни белгилардилар. VIII асрда турклар мучал туркумини вақт ўлчами сифатида қабул қилади: «ҳар бир йил битта ҳайвон номи билан аталади ва 12 йилдан сўнг мучал такрорланади. Ўрта ва Шарқ Осиёсида яшайдиган барча халқлар ҳозир ҳам мучал ҳисобини билади. Мучал қачон пайдо бўлган, қаерда пайдо бўлган, қандай пайдо бўлган деган махсус муаммо ҳануз узил-кесил ҳал қилингани йўқ, биз бу муаммога атрофлича тўхталиб ўтирмаймиз. Лекин бир нарсани айтиш мумкинки, мучал жанубда пайдо бўлгани аниқ. Чунки номлари мучал қилиб олинган ҳайвонлар орасида маймун ҳам бор. Туркларнинг мучал ҳисобига ўтиши уларнинг халқаро алоқалари кучайганини кўрсатади.

Туркларда тарих фалсафаси, ҳатто унинг икки йўналиши мавжуд бўлган. Масалан, Хитойда таълим олиб келган Тўнюкук — прагматик эди. Унинг фикрича, одам ҳамма ишни ўзи қилади; халқ билан хоқоннинг фойдасини кўзлаш керак. Мулоҳазадан кўриниб турибдики, биринчи ўринга шахснинг «мен»и чиқяпти, бу — соф волонтаризм! Айни чоғда Тўнюкук диний тушунчаларни-да унутмайди: «Тангри менга билим берди», дейди. Аммо, боя таъкидланганидек, ердаги бошқа ишларни Тўнюкук ўз қўли билан қилаверади. Бундай ақида — деизмдир. (Худони тан олади, лекин унинг табиат тараққиётига дахли йўқ деб билади — Н. Б.) Мана шу ўринда

Тунюкунинг Хитойдан ўрганиб келган билими ўзини кўрсатади» (340-бет).

«Йуллуқтегин эса масалага бошқа-ча ёндашади. У дунёқараши жиҳатидан теист эди. (Худо оламни яратган ва уни идора қилади деб билади — Н. Б.) Жанг арафасида туркларнинг тангриси Ер-Сув бундай дейди: «Турк будун ўлмагай!» Бундан кўри-ниб турибдики, Йуллуқтегин художўй эди!» (341-бет)

ЙУЛЛУҚТЕГИН НИДОСИ:

— Забун тақдирингга, қўлдан кетган давлатингга, хор бўлган хоқонингга, зор бўлган элингга мотам тут, турк будун! Узинг йўлдан адашдинг, ўзинг ёмонларга ёндошдинг! Азиз Ўтукан юртингни ташлаб, бошинг оққан тарафларга кетдинг ва топган-тутганинг шу бўлдики, қонларинг сувдай оқди, суякларинг тоғдай уюлиб ётди, ўғлонларинг қул бўлди, қизларинг чўри бўлди, хоқонинг нобуд бўлди...

* * *

660 йилда биринчи Буюк турк қоғоноти парчаланиб кетади. Аммо эркесвар аждодларимиз мустақиллик, озодлик йўлида курашаверадилар.

«682 йилда Қутлуг кўзголон кўтарди. Қутлуг Элхоннинг (биринчи турк қоғонотининг охириги хоқони — Н. Б.) узоқ қариндоши бўлади. У қадимий турк зобитларининг «тутун» унвонини ўзига мерос қилиб олади... Бундан ташқари, ҳарбий унвонларнинг эски тартибини, интизомни қайта тиклайди. Оломонни кўр-кўрона равишда курашга тортиш ўрнига аслзодалардан иборат сараланган даста тузади. Муҳими шундаки, Ашида, Тунюкун каби Хитойда таълим олиб келган малакали ҳарбийларни қаватига жалб қилади. Зиёли кишилар душманнинг заиф томонларини ҳам, демак, қаерига уриш кераклигини ҳам яхши биларди. Дарҳақиқат, тез орада кураш йўналиши бутунлай ўзгариб кетади. Қутлуг ўзини «Элтериш қоғоон» деб эълон қилади...» («Қ.Т.», 273-274-бетлар).

Ўн бир йиллик тинимсиз жангу жадаллардан соғун, 693 йилда Қутлуг — Элтериш қоғон вафот этади. Унинг иниси Мочур тахтни эгаллайди ва «Қопогон қоғоон» унвонини олиб курашни давом эттиради. Қопогон қоғоон ҳаёти кўп жиҳатдан ибратлидир.

Шундай қилиб, империянинг мунтазам армиясига қарши курашга фақат турклар бардош беради. Хўш, улар нетиб шунга эришди? Қутлуг издошларининг мафқураси бормиди? Қуролни топшириб, ёвга таслим бўлиш ва хожалари қошида роҳат-фароғатда яшаш ўрнига, саҳрога чекиниб кетган баҳодирларнинг матлаби не эди?

Йуллуқтегин томонидан тузилган битикларда Қутлуг — Элтериш қоғоон тилидан айтилган Хитой тўғрисидаги салбий фикр-мулоҳазаларни учратамиз: «Бизга чекланмаган миқдорда олтин, кумуш, ичимлик, бугдой, ипак берган тобғачларнинг сўзлари ширин, қимматли буюмлари эса мулоимдир. Улар ширин сўзларию муҳташам буюмлари билан овлоқларда яшайдиган халқларни ўзларига маҳлиё қилиб олди. Содда халқларни яқин жойларга кўчириб келтириб, уларни бемаъни қилиқларга ўргатди», дейилади битикда (Қўлимизда қадимий турк битикларининг асл нусхаси йўқлиги туфайли биз рус тилидаги матнни таржима қилдик. — Н. Б.). Кўри-ниб турибдики, Йуллуқтегин бобосининг номидан кўчманчилар турмушига Хитой маданияти суқилиб киришига эътироз билдираётир. Боз устига, моддий маданият Хитой мафқурасини кўчманчилар онига сингдириш воситаси сифатида талқин қилинаётир. Конфуций асарларида ҳам кўчманчиларни буйсундириш учун айнан шунақа йўл-йўриқлар тавсия этилади. Демак, Йуллуқтегин Хитойда таълим олаётган кезлари Конфуций таълимоти билан танишган куринади.

Йуллуқтегин таъкидлайдики, агар халқ ўзлигини сақлаб қолишни истаса, қанча пул тулашларидан қатъий назар, асло ёлланма аскарларга ёки жазокорларга айланиб қолмаслиги керак. Чунки ёлланма малайларни хў-

жайин ҳеч қачон пойгоҳдан юқорига ўтказмайди; жарақ-жарақ олтин тангалар ҳам, ипақлар ҳам қарамликни яшира олмайди. Хуллас, Йўллуқтегин сотқинлик мафқурасига аллақандай хомхаёлларни эмас, балки аниқ-равшан дастуруламални — қоғоонотни тиклаш тўғрисидаги дастурни қарши қўяди. «Эй турк будун! Агар сен анави тарафга қараб кетсанг, ҳалокат ёқасига борасан. Агар Отаюкун элида қолсанг, фақат ўлпон йиғиб келиш учун карвонларни жўнатиб ўтирасан. Мусибат нелигин билмай яшайсан. Ҳатто Отаюкун авоми бўлсанг ҳам ўз элингни тузишинг мумкин. Ва сен, турк будун, албатта фаровон бўласан!» («Қ. т.», 282-283-бетлар).

Элтериш қоғооннинг васиятлари билан қуролланган Қопоғонхон тариқдай сочилиб ётган турк элига бош бўлади; қоғоонот паноҳида турк будунни бирлаштириш ғоясини туғ қилиб кўтиради.

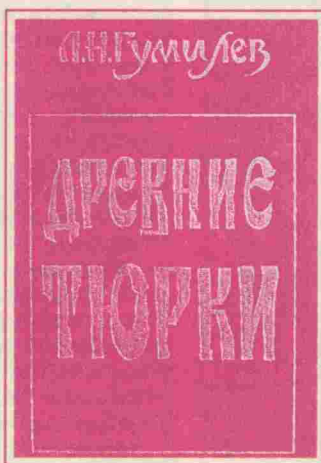
Қоғоон олдида бир талай ички сиёсий вазифалар кўндаланг бўлиб турарди. Аввал таъкидланганидек, қадимий турклар элида тож-тахт вори си тўғрисида махсус қонун бор эди. Уша қонунга кўра, агар тождор оға ўлса — иниси, амаки ўлса — жияни тахтни эгаллаши лозим эди. Тахт отадан болага мерос бўлиб қолмасди. Хитойликлар бундай тартибни бемаънилиқдан бошқа нарса эмас деб ҳисоблайди, шу боис туркларнинг аънаналарини назар-писанд қилмасдан, ички ишларига ҳам аралаша бошлайди. Бироқ, қоғоонот тиклангач, турклар эски қонунларини ҳам тиклайди; шу қонунга мувофиқ равишда Мочур — «Қопоғон қоғоон» унвонини олиб тахтга ўтиради. Аммо у ёшлигида Хитойда таҳсил кўргани учунми, ҳартугул, тахтни жияни Мўғулёнга эмас, балки ўгли Фуғюга мерос қолдиришга қарор қила-

ди. Эски турк қонунига, аънанасига хилоф йўл тутаётганини билади, албатта. Шу боис эҳтиёт чорасини ўйлаб топади, яъни зудлик билан «кичик қоғоон» мартабасини («шод» — валиаҳддан юқори мартаба) таъсис этиб, шу мартабани ўғлига инъом қилади. Жияни Мўғулёни эса ғарбий ҳудуддаги нотинч тардушлар элига ҳоким этиб тайинлайди. Айтиш мумкинки, жияни ёв қулида ўлиб кетса ҳам ичи ачишмасди» («Қ.т.», 286-бет).

Шундай қилиб, Қопоғонхон турк элининг қадимий қонунига узбошимчалик билан ўзгартиш киритади, қонунни ўз манфаатига буйсундиради. Яъни буюк ғоя йўлида жон олиб-жон бераётган буюк ШАХС майда манфаатни эл манфаатидан устун қўйиб юборади. Майдалашади, маҳдудлашади — паст кетади. Ҳозирги замон ибораси билан айтганда, гўё турк қонунларининг муҳим моддасини «тахт вори си тўғрисида»ги халқаро ҳуқуқ стандартига мослаштиради ва «Энди бизни хитойликлар калака қилмайди, энди бизга тирғалмайди», деб аънларини ишонтирмоқчи бўлади. Уша пайтларда аъёнлар ўзларини маъқулбеклардек кўрсатган бўлса-да, лекин қоғооннинг далил-дастакларига асло ишонмайди. Элбошилар ўртасида ички ишончсизлик пайдо бўлади. Афсуски, бу ишончсизликни улар 18 йил

яшириб, 18 йил кин сақлаб юради. Орадан 18 йил ўтгач, 714 йилда Тан империясининг «буюртма»си билан қоғоонот қарамоғидаги уруғлар ўртасида уруш бошланади. Эл тақдири, мустақиллик тақдири хавф остида қолган қалтис бир пайтда Қопоғонхоннинг узбошимчалиги жуда қимматга тушади — турк будуннинг олтин бошлари беҳуда қурбон бўлади.

«Бу пайтда донишманд Тўнйукук жуда кексайиб қолган эди, энди у турк лашкарига бошчилик қи-

лолмасди. 716 йилда донишманд чол 70 ёшга тулади. Қоғоонот мустақиллигини асраб қолишдек муқаддас ва машаққатли вазифа Култегин зиммасига тушади. У тўрт йил — 711-715 йиллар мобайнида қарлуқларга қарши кураш олиб боради ва фақат 716 йилда Тамуғ тоғи этакларида ёвни тор-мор қилади, уларни Қопогонхон тасарруфига бўйсундиради. Лекин бутун эл аллақачон кўзғолон қирдобига ғарқ бўлган эди; Култегин қоғоонот қароргоҳига қайтаётиб, йўлда азлар уруғининг қаршилигига учрайди. Азлар Ғарбий Мўғулистондаги Қоракўл соҳилида янчиб ташланади.

Култегин қоғоонот пойтахтига келса, уруғлар ўртасидаги уруш авж олган бўлади. У қаҳр-ғазабга тўлган баҳодир жангчиларини қаватига олиб, изгиллар устига ташланади; тез кунларда изгиллар уруғи деярли қириб ташланади, кейинчалик изгилларнинг номи тарихдан ўчиб кетади.

Қопогонхон жияни Култегиннинг шон-шухратига ҳасад қила бошлайди. Шу боис 716 йилнинг баҳорида тўққиз ўғуз устига ўзи лашкар тортиб боради... Қопогонхон кўзғолончиларни саҳронинг шимолий қумлоқ ҳудудларига суриб бориб, бутунлай тормор келтиради. Бу жанг тўғрисидаги тафсилотлар маълум эмас.

Кейин бойирғи уруғига навбат етади. Улар 716 йилда Тола дарёси соҳилида таслим бўлади. Худди шу жойда тарихий тасодиф рўй беради: голиб бўлиб қайтаётган Қопогонхон шахсий соқчилари даврасидан ажралиб чиқадию негадир оғир ўй-хаёлларга чўмган кўйи ёлғиз ўзи ўрмонда сайр эта бошлайди. Айнан шу ерда киргиндан қочиб қутулган бойирғи уруғининг қолган-қутган жангчилари яшириниб турарди. Улар хаёл суриб юрган чавандозга ҳамла қилиб ўлдиради. Сўнгра Қопогонхон боши Хитой элчисига совға қилиб юборилади. Бу ноёб совға қоғоонот ҳудудида бошланиб кетган фуқаролар уруши бевосита Тан (Хитой) империясининг буюртмаси эканини кўрсатади.

Қопогонхон ўлиmidан кейин тахт вориси масаласи қайта кўтарилади. Маълумки, Қопогонхон тўнғич ўғлига «кичик хон» унвонини инъом этиб, уни тахт вориси қилиб тайинлаган эди. Аслида, эски қонунга кўра, ҳозир тардушлар элида ҳоким бўлиб турган Мўғулён тахтдор бўлиши лозим эди. Масаланинг назарий томони шундай. Амалда эса Култегин турк элининг шубҳасиз ягона йўлбошчиси эди.

Култегин дарҳол ташаббусни қўлга олиб, ҳарбий тўнтариш қилади: ўзи кўриқлаб турган қароргоҳга ҳужум уюштиради. Қўмондон ўринбосари Алп Элэтмиш ҳам Култегинни қўллаб-қувватлайди. Натижада давлат тўнтариши голибона ниҳоя топади. Кичик хон ва Қопогонхоннинг барча маслаҳатчилари қатл қилинади. Қопогонхон фарзандларидан фақат ўша пайтлари Хитойда таҳсил кўраётган ўғли Мотегин ва Ашид Мими деган кимсага эрга чиқиб кетган ўн етти яшар кизи тирик қолади, холос.

Култегин эски турк қонунини бузмайди, ўзи тахтни эгаллаб олмайди: оғасига «Билгихон» унвонини тортиқ қилиб, уни тахтга ўтқзади. Билгихон уз навбатида Култегинни лашкарбоши лавозимига тайинлайди. Акбирлардан фақат донишманд Тўнюк — янги қоғоонинг қайночасигина омон қолади» («Қ.т.», 312-314-бетлар).

Хуллас, 696 йили Қопогонхон томонидан ноўрин ислоҳ қилинган эски турк қонуни турк будун ўғлонларининг ноўрин кесилган олтин бошлари эвазига 716 йилда Култегин ташаббуси билан асл ҳолига келтирилади. Қоғоонот сунъий офатга — зилзилага учрайди, лекин турк будуннинг уч баҳодир — Тўнюк, Култегин, Билгихон қоғоонотни асраб қоладилар, қалтис бир вазиятда бутун масъулиятни, савобу гуноҳларни зиммаларига оладилар, қатъият билан ҳаракат қилдилар. Буюк ғоя — мустақиллик ғояси, озодлик ва бирлик ғояси уларни мисли йўқ синовга дучор қилади. Улар синовдан шараф билан ўтадилар ва номларини турк будун тарихига абадий битадилар.

БИТИКТОШ НИДОСИ:

— Култегин йигирма олти ёшида ёв устига лашкар тортди. Найза буйли қорни ёриб ўтиб, Қугман йишга кўтарилиб, ёвни уйқуда босди. Култегин Байирқулнинг оқ отини миниб ҳужум қилди; бир ёвни ўқ билан урди, икки ёвни бир найзага кетма-кет санчди. Култегин остидаги оқ отнинг бели синиб кетди. Жанг шу қадар зўр бўлдики, зўриқиб кетган от унга дош бермади, аммо Култегин дош берди, голиб келди.

ТҮНЮКУК НИДОСИ:

— Хоқонни ҳам қўлга олайин, дедим. Биров арриқ буқа билан семиз буқанинг фарқини тезагидан билса, биров арриқ буқа билан семиз буқанинг фарқига бормас эмиш... Мен Тўнжук билгич бўлман. Агар Элтариш хоқон зафар қозонмаганда борми, мен ҳам зафар қучмас эдим. Мен бўлмасам, Қопоғонхон турк будунга қоғон бўлмас эди, турк будун ҳам бўлмас эди.

Қопоғонхон турк будунни боши берк кўчага тикиб кетган эди.

Шубҳасизки, Қопоғонхон буюк жасорат ва буюк ҳарбий истеъдод соҳиби эди. Бироқ, у кўхна тарихнинг хавф-хатарли ва ниҳоятда мураккаб бурилишида йўлдан озиб қолади; тўғри маънода ҳам, кўчма маънода ҳам тангадек кўёш нури тушмайдиган қоронғи ўрмонга кириб, шафқатсиз ёв қўлига асир тушади ва азиз бошидан жудо бўлади. Кейин энг яқин кишиларини ҳам, азиз кишиларини ҳам орқасидан гўрга судраб кетади. Чунки «улуғворлик ва тубанлик алоқага киришган жойда мувозанат йўқолади» (Лао Цзи). Қопоғонхон айнан мувозанатни йўқотган эди. Аниқроғи, ижтимоий мувозанатни бузиб қўйган эди.

Шахсий манфаат билан миллий

манфаат (демак, эл манфаати) ўртасида мувозанат бўлиши керак. Шахсий манфаатдан минг мисқол чегириб қолинса ва «иқтисод» қилинган шахсий манфаат улуши миллий манфаатга кўшиб (сарфланиб) юборилса, буни миллатпарварлик дейдилар. Агар миллий манфаатдан бир мисқол чегириб қолинса ва «уриб» қилинган миллий манфаат мисқоли шахсий манфаатга сарфлаб юборилса, буни манфаатпарастлик дейдилар. Буюк бобомиз ҳазрат Алишер Навоий шахсий манфаат билан миллий манфаат (эл манфаати) тўғрисида бундай дейдилар:

*Қилса менга минг жафо —
бир қатла фарёд айламон,
Элга қилса бир жафо —
минг қатла фарёд айларам.*

Хўш, қадимий турк қоғонотида давлат сиёсати даражасида эл манфаати қандай даврга эга бўлган?.. «Қадимий турклар» китобида ижтимоий турмушнинг мана шу жабҳаси ҳам батафсил акс эттирилади.

«VI аср ўрта Осиё учун иқтисодий ва маданий юксалиш даври бўлди. Муҳташам шаҳарлар қад кўтарди, кўркам боғ-роғлар барпо этилди, хунармандчилик ва тижорат ишлари ниҳоятда равнақ топди. Тажрибали сўғдийлар устамон савдогар-воситачи сифатида ўзларини кўрсатди. Улар Хитой билан Ўрта Ер денгизи миёнасида мунтазам алоқа ўрнатади; Буюк ипак йўлидан унумли фойдаланади. Бироқ, жужонларнинг талончилик юришлари, хайталларнинг (эфталитлар) тинимсиз уруш-жанжаллари тижорат ишларига тўсқинлик қиларди (*«Қ.т.», 41-бет*).

Фирдавсийнинг гувоҳлик беришича, туркютлар босиб борган пайтда сўғдийлар хўнграб йиғлай бошлайди. Аммо, хайталлар қаватига кириб, туркютларга қарши жангга тушишни асло истамайдилар. 565 йилда Насаф (Қарши) остонасида бўлган муҳорабада хайталлар енгилди ва уларнинг ҳукмронлигига чек қўйилди (*«Қ.т.», 40-бет*).

Бепоен чўлу биёбонларни ва Сўғ-

диёнани тасарруфига олган туркютлар тижорат учун қулай имконият яратади. Сўғдийлар туркют қоғоонотининг садоқатли таъбасига айланади. Қоғоонот учун ҳам бундай садоқатли таъба ниҳоятда фойдали эди.

Хайталлар билан Шимолий Хитой ҳокимияти тор-мор этилгач, туркютлар фақат сиёсий жиҳатдангина эмас, айна чоғда иқтисодий жиҳатдан ҳам қудратли кучга эга бўлади. Ғарб билан Шарқни боғлайдиган Буюк ипак йўли энди уларнинг ихтиёрига ўтиб қолади.

Тижоратдан катта фойда кўриларди. Хитойликлар қироличалари учун Эрондан қимматли қош буюқлари келтирарди. Эрон гиламлари ҳам ноёб маҳсулот ҳисобланарди. Бундан ташқари, Қизил денгиздан олинадиган марваридлар, асл дурлар, Сурия ва Мисрнинг газмоллари, Кичик Осиёнинг гиёҳванд моддалари ҳам Хитой бозорларида харидоргир ҳисобланарди. Албатта, тижорат ишларида ипак алоҳида мавқега эга бўларди: Август давридан эътиборан (Август — эра миздан аввалги 31-йилда куйиккан Рим саркардаси Марк Антоний билан Миср қироличаси Клеопатранинг бирлашган кўшинлари устидан мутлақ галабага эришган жаҳонгир; сўнг ўзини «Рим императори» деб эълон қилади; эра мизнинг 14-йилида вафот этади — Н. Б.) Оврупога ипак маҳсулотлари олиб бориларди. Византия империясининг ипакка бўлган эҳтиёжи жуда катта эди: ипак фақат аркони давлат ва аслзодаларнинг талабини қондириш учун сарфланмасди, айна пайтда кўчманчилар билан муомала воситаси — валюта ҳисобланарди; ипак воситасида аскарлар хизматга ёлланарди, мадаккор кўшин тузиларди.

Бироқ, Византияни қимматли маҳсулот билан таъминлаб турадиган йўл Эрон ҳудудидан ўтарди: сосонийлар ҳукумати эса карвон йўлларини (тижоратни) муттасил назорат қилиб турарди. Эронийлар ипак хомашёсининг катта қисмини бож тўлови сифатида карвонлардан олиб қолар ва қайта ишлов берилган тайёр маҳсулотларни ўзлари истаган баҳода

Ғарб мамлакатларига сотар эди («Қ.т.», 41-43-бетлар).

Эрон ҳукумати ипак савдоси масаласида ҳеч ким билан ҳеч қандай битишувга йўл кўёлмасди. Агар катта миқдордаги ипак тўғридан-тўғри Византияга ўтказиб юборилса, бир неча йилдан сўнг Евфрат дарёси соҳиллари ёлланма аскарларга тўлиб кетарди: Эрон бутун аҳолисини оёққа турғазган тақдирда ҳам Византиянинг ёлланма кўшинлари ҳамласини қайтара олмасди. Ипак маҳсулотларининг ҳаммасини мамлакат ичкарисидаги бозорда сотамиз дейишса, аҳолининг харид қуввати кўтармасди — камбағал эди. Шоҳ салтанати манфаатини кўзлаб ипак сотиб олишга мажбур бўларди; жарақ-жарақ пошшойи тангаларидан воз кечарди. Аммо бу тангалар Шарқ оламида манфаатдор сиёсат юритиш учун ниҳоятда зарур эди. Айна чоғда Византия империяси учун Ғарб оламида манфаатдор сиёсат юритиш учун ипак ниҳоятда зарур эди (45-бет).

Эронийлар билан аварлар томонидан қисди-қафасга олинган Византия империяси туркют қоғоонотидан иттифоқчи сифатида фойдаланишга зўр беради. Бир неча йил давомида туркютлар қошига Евтихий, Иродион, Павел Киликий, Анангаст бошчилигида элчилар юборилади. Агар мана шу саъй-ҳаракатлар самарали бўлса, Шарқ билан Ғарб миёнасида мустақам кўприк бунёдга келарди. Афсуски, тарих бошқа узандан кетади (47-бет).

Аварлар Византия империяси билан пинҳоний битим тузади ва давлат мустақиллигини Византия томонидан эътироф эттиради. Туркют қоғооноти манфаатларига зид ўлароқ, Буюк ипак йўлида яна битта давлатнинг пайдо бўлиши қоғоонга маъқул келмайди. Натижада Буюк турк қоғооноти билан Византия империяси ўртасига совуқчилик тушади. Шу боис 576 йили Валентин бошчилигида ташриф буюрган Византия элчилари ҳушламайгина кутиб олинади. Элчини вилоят ҳокимларидан бири қабул қилади ва баландпарвоз кутловга жавобан ҳоким бундай дейди: «Унта ти-

лию битта ёлғони бор ўша румлик сизми?» Тин олиб, ҳоким ўн бармогини оғзига тиқиб кўрсатади, сунг давом этади: «Худди менинг оғзимда ўнта бармоқ бўлгани каби румликларнинг оғзида ўнта тили бор экан. Битта тилингиз билан бизни алдайсиз, бошқа тилингиз билан эса бизнинг қўлларимизни — аварларни аврайсиз...»

570-576 йиллар давомида туркютлар Шимолий Кавказни бўйсундиради. Уларнинг мадади билан Византия тавсия қилган номзод Гуарам Багратид (575 йил) Шимолий Кавказга ҳоким этиб тайинланади. Лекин Византия қоғоонотнинг ғарбий ҳудудларига чегарадош ўлкада аварлар давлати барпо этилишига имкон яратади. Яъни туркютларнинг орқа тарафидан зарба берилишига шароит туғдиради. Оқибатда икки орада энди йўлга қўйилаётган алоқа узилиб кетади. 576 йилда туркютлар Боспор шаҳрини ишғол қилади. Бу ҳодиса туркютлар энди Византияга қарши кураш бошлаганини кўрсатарди... («Қ.т.», 49-50-бет).

Кўриниб турибдики, Буюк Турк қоғооноти миллий манфаатга мос келадиган давлат сиёсатини ишлаб чиқади ва дунё миқёсида миллий манфаатларини ҳимоя қилишга интилади. Улар Хитой, Византия, Эрон империялари билан теппа-тенг муомала қилади.

БИЛГИХОН НИДОСИ:

— Биз қарлуқни ҳам қўлга олдик. Аз халқ ёвлашди. Улар билан Қоракўлда жанг қилдик. Бу пайт Култегин ўттиз бир яшар эди. У Алп Шалчининг оқ отини миниб хужум қилди, от ўлди. Изгил халқи ҳам ўлди. Тўққиз ўқуз ўз халқим эди; еру осмон уртаси фитнага тўлиб, у ҳам бизга ёвлашди... Култегин Азманинг оқ отини миниб хужум қилди...

Тақдир тақозоси билан Буюк турк қоғооноти 300 йилдан ортиқроқ давр мобайнида тарих саҳнасида Хитой империясига ён қўшни бўлган. Лекин жон қўшни бўлганми?.. Бу саволга «ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб қайтарилса, тарих жўнлаштирилган бўларди. Икки буюк салтанатнинг, икки буюк халқнинг муносабатлари ҳаёт каби мураккаб бўлган. Улар ҳар доим бир-бирига муносиб дўст бўлган, ҳатто ёвлашган пайтларида ҳам бир-бирига муносиб бўлган. «Қадимий турклар» китобининг саҳифаларидан бунга ёрқин мисолларни кўплаб топиш мумкин.

Кўплаб саҳройи баҳодирлар хитойи кўмондон Ли Юан туғи остида бирлашади. Улардан: «Хитоймисан ё туркмисан?» деб сураб ўтиришмасди; миллий гурурни қамситмаган ҳолда ҳарбий хизматга олишаверарди. Саҳройи йигитларни сулув хитойи қизларга уйлантириб қўйишарди; бундай оилаларда соғлом фарзандлар дунёга келарди. Тақдирдан рози бўлган йигитлар ҳарбий хизматга жонларини фидо қиларди. Хитой империяси шу тарзда равнақ топади, қаддини ростлайди. Шу тарзда (яъни турк йигитлари билан хитойи қизларнинг никоҳидан) «тобғач» деб ном олган халқ туғилади. Ўша даврлардаёқ Буюк Хитой деворига ҳеч қандай эҳтиёж қолмайди: тўғри маънода ҳам, кўчма маънода ҳам девор бузиб ташланади.

Хитойда хорижий маданиятга қизиқиш ниҳоятда кучайиб кетади. Ҳатто «Хитойча-туркча луғат» тузилади. Афсуски, ўша луғат ҳозиргача сақланиб қолмаган. Туркий-муסיқалар Бэй Чжоу замонидан бошлаб император саройида севиб тингланади. VII асрнинг 20-йилларида империя пойтахти Чананида ўн мингта туркют оиласи истиқомат қиларди. Уларнинг кийим-бошларига, юриш-туришига хитойлик аслзодалар мудом тақлид қилар, туркий нимарсалар урф бўлиб кетар эди». («Қ.т.», 176-бет).

Аммо, қарс икки қўлдан чиқади. «Уша пайтгача маданий алоқалар стихияли тарзда кечган бўлса, 618 йилдан эътиборан бундай алоқалар онгли равишда рағбатлангилди. Қизғин кўтарилиш, улғайиш даври қутлуғ жараёнга замин яратиб берди: Суй сулоласи зулмидан безор бўлган хитойликлар оммавий равишда туркют қошига қочиб борарди ва уларнинг қўноқларидан паноҳ топарди. Кўп ўтмай, хитойликлар меҳмондўст хўжайинлари билан қондош бўлиб кетарди» («Қ.т.», 175-бет).

Қадимий турклар нажот истаб келганларга албатта паноҳ берган.

Қадимий турклар имдод сўраб келганларга албатта мадад берган.

* * *

630 йилда мағлубиятга учраган туркютлар қириб юборилиши мумкин эди. Лекин ундай бўлмади. Асир олинган Кат Элхон (Хитойнинг ярмини тити-пити қилиб юборган туркютларнинг қоғоони — Н. Б.) император қошига келтирилади. Император унга: «Ахлоқсиз экансан! Суй хонадонидан туз ичиб, тузлигига тупурдинг! Халқдан сўрамасдан уруш бошладинг! Хитой деҳқонларини хонавайрон қилдинг! Музокара пайтида қочиб кетдинг!» деб қатор айблар тақади. Айблар тақади-ю, аммо барча гуноҳларидан кечиб, асир олинган қариндош-уруғларини, хизматкорларини қоғоонга қайтаради. Бир четда тинчгина яшаши учун имконият яратиб беради. Кейинчалик император Кат Элхонни йирик ҳарбий лавозимга тайинлайди. Элхоннинг ичидан зил кетиб, руҳан эзилиб юрганини эшитгач, уни Хочжоу ўлкасига ҳоким қилиб юборади. Афсуски, ҳокимлик мартабаси ҳам Элхонга таскин бермайди: у доим ўй суриб юради, мунгли қўшиқлар айтиб юради ва уялмасдан хўнғ-хўнғ йиғлайверади. 634 йили Кат Элхон Ватан соғинчидан эзилиб-эзилиб вафот этади; уни туркютларнинг расм-

русумларига биноан дафн қиладилар» («Қ.т.», 207-бет).

Хитойликларга ва туркютларга етакчилик қилган шахслар ижтимоий конъюктуранинг қуллари эмасди. Улар буюк ғояларнинг қуллари эди. Буюк ғоялар истеъдодли шахсларни, шубҳасиз, янада буюклаштириб юборади.

ЙЎЛЛУҚТЕГИН НИДОСИ:

— Култегин қўй йилида, ўн еттинчи куни вафот этди (331-милодий йилнинг 27 февралда, 47 ёшида — Н.Б.). Тўққизинчи ойнинг йигирма еттисида азасини утказдик. Мақбарасини, битиктошини Маймун йилида, еттинчи ойнинг йигирма еттинчи куни батамом тикладик.

* * *

Табиатда агар нарсага таъсир қиладиган куч бўлмаса, тўғри чизикли текис ҳаракат давом этади ёки мувозанат сақланади. Бу — Исаак Ньютоннинг биринчи қонуни. Унинг илмий ифодаси бундай:

«Ҳар бир жисм унга бирор куч таъсир қилмагунча узининг тинч ҳолатини ёки тўғри чизикли текис ҳаракатини сақлайди».

Афсуслар бўлсинки, фашистлар устидан қозонилган ғалабадан сўнг собиқ СССР ҳудудида яна бетаъсир кучлар бош кўтаради: аввал, ВКП(б) Марказқўми қарорларида жиддий дўқ-пўписалар даври бошланади; уруш йиллари шарафли тарихга нисбатан тўғри шакллана бошлаган жамоатчилик фикри чалғитилади... Ошқора репрессияга ижтимоий замин яратилгач, «қама-қама» авж олиб кетади. Ўзбекистонда уруш йиллари Жалолиддин Мангуберди тўғрисида тарихий трагедия яратган Мақсуд Шайхзода таъқиб этилади... Ленинградда эса қадимий турклар тарихини фалсафий идрок этиш билан машғул бўлган Лев Гумилёв ҳибсга олинади... Худди ўша қора кунларда

Лев Николаевичнинг матонатли онаси Анна Ахматова умр бўйи ёзган шеърларини (кўп қисми ҳали ҳеч қаерда эълон қилинмаган эди) кўлёзма ҳолатида гулханга ташлаб, ёқиб юборади. Бирок, фалокатли кунларда турк баҳодирларининг ўлмас руҳлари Анна Ахматовани бир ўлимдан сақлаб қолади... Лев Гумилёв эса қадимий туркларга бўлган чексиз меҳр-муҳаббатини қора кунлардан ҳам омон-эсон олиб ўтади. Чунки «ҳар қандай таъсирга унга тенг ва қарама-қарши йўналган акс таъсир ҳамма вақт мос келади ёки икки жисмнинг бир-бирига таъсири ҳамма вақт миқдор жиҳатидан тенг ва қарама-қарши томонга йўналган бўлади». Бу — Исаак Ньютоннинг учинчи қонунидир. Кўришиб турибдики, жамият қонунилари доим табиат қонунларидан андоза олади. Лекин кўпинча Ньютоннинг биринчи қонунига амал қилинади-ю, учинчи қонуни эсдан чиқарилади. Ваҳоланки, табиат қонуни билан ҳазиллашиб бўлмайди. Ваҳоланки, табиат қонунидан андоза олган жамият қонуни билан ҳам ҳазиллашиб бўлмайди. Бу масалада ҳазил

ҳаром эканини Лев Гумилёвнинг «Қадимий турклар» китоби исботлаб турибди. Керак бўлса, Лев Гумилёв каби арслонюрак зотлар яна-тагин исботлайверади...

БИЛГИХОН НИДОСИ:

— Ё сўзларимда ёлгон борми, турк будун! Бекларим, эшитинглар! Турк будунни тўплаб, эл тутишингизни тошларга ўйиб ёздим. Адашиб-айрилганингизни ҳам тошлар-

РУҲИЯТ НАҚҚОШИ

га ўйиб, бағримни тилиб ёздим. Эй мендан кейин қоладиган турк будун, мангу тошларга қараб фикр қилингиз, мангу тошларга қараб зикр қилингиз!

ТАНГРИТОҒ НИДОСИ:

— Эй турк будун! Тепангдан омон босиб тушмаган бўлса, пастда ер ёрилиб ютмаган бўлса, элингни, давлатингни ким бузди?»¹.

¹ Доктор Насимхон Раҳмон ҳозирги замон ўзбек тилига ўгирган Урхун-Энасой битиклари асосида аждодларимизнинг «нидо»си қоғозга туширилди (қаранг: «Қадимий ҳикматлар», Ғ. Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1987 йил — муаллиф).

Уқ ва ёй рисоласи

Хазрат Алишер Навоийнинг тўлиқ бўлмаган куллийетида «Рисолаи тийрандохтан» деган бир асар учрайди. Унинг алоҳида нусхалари ҳам мавжуд. Машхур рус шарқшуноси Евгений Бертельснинг «Навоий» деб номланган китоби ниҳоясида Алишер Навоий қаламига мансуб йигирма иккита асар қайд этилган. Бу рўйхатда «Рисолаи тийрандохтан» асари йигирма иккинчи ўринда саналади ва форсийда ёзилган, деб изоҳланади. Яна бир рус шарқшуноси А.Семёнов 1940 йилда ёзилган «Навоий кўлёмалари тавсифи» номли рисоласи сўзбошисида буюк шоирнинг назмий ва насрий асарлари рўйхатини алоҳида таъкидлаб, йигирма беш номдаги асарлар тавсифи сўнггида, «Улар (яъни Тошкент Оммавий кутубхонасидаги Навоий асарлари — *Муаллифлар*) орасида «Муҳокама-тул-луғатайн», «Тарихи анбиё», «Маноқиби Пахлавон Муҳаммад», «Маноқиби Мир Саййид Хусайн» (аслида Ҳасан бўлиши керак — *Муаллифлар*) ва шунингдек, «Рисолаи тийрандозий» (ёйдан уқ отиш ҳақида рисола — *Муаллифлар*) мавжуд эмас», деб ёзади. Яна у аштархонийлар сулоласидан бўлмиш Абдулазизхон (1645–1680 йилларда ҳумронлик қилган) китобхонасига

мансуб Навоий асарларининг яхши бир мажмуасида биз фикр юритаётган рисолани кўрганини баён этади.

Ушбу сатрлар муаллифларидан бири — Суйима Ғаниева кўлида Алишер Навоийнинг 1667–70-йилларда кўчирилган тўлиқ бўлмаган 17 асардан иборат куллийети мавжуд. Унинг 151–152-саҳифаларида «Рисолаи тийрандохтан» асари ўрин олган. Асар матншунос Порсоҳон домла Шамсиевга кўрсатилган эди. У киши: «Бу асар Навоий қаламига мансуб бўлмаса керак, ривоятнома мазмунидаги бирор бир «Қиссас» каби асардан олинган парчага ўхшайди», деган фикрни билдирган, шоир Ғафур Гулом эса, бу асар Алишер Навоий қаламига мансуб деган тахминимизга анча кескин муносабатда бўлган эди.

Рисолани ўрганиш шуни кўрсатадики, уқ ва ёй масаласи аждоқларимизни қадим замонлардан буён ғоят қизиқтириб келган ва тийрандозлик (уқ отиш) музайян варзиш — спорт санъати даражасига кўтарилган. Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» асарида таъкидланишича, уқёйни илк бор қадимий подшоҳлардан Каюмарс ихтиро қилган. Каюмарснинг номи «Авесто»да ҳам эсланади. У Охура Мазда яратган

дастлабки инсон бўлиб, кейинчалик уни Ахриман қатл эттирган.

Энди яна асарнинг Алишер Навоий қаламига мансублиги масаласига қайталик. Хуш, бу асар Алишер Навоийники эмас, деган фикр қандай пайдо бўлган? Бизнингча, у аввало рисоланнинг «тугалланмагандек» туюлиши, яъни фақат бир неча ривоятлар келтирилиб, тийрандозлик ҳақида мукаммал маълумот берилмагани оқибатида туғилган. Устоз Порсохон Шамсиев балки шу нуқтаи назардан ёки давр сиёсати ва мафкураси таъсирида бу — Навоий асари эмас, деган мулоҳазага боргандир. Биз эса қуйидаги далиллар асосида бу асар Алишер Навоий қаламига мансуб деган қатъий фикрга келдик:

1. Асар Алишер Навоий қаламига мансуб эканини Е.Бертельс ва А.Семёнов каби таниқли шарқшунослар эътироф этган. Хусусан, Семёнов домланинг рисола «яхши бир тўплам»да кўргани ва ҳазрат бобомиз қаламига мансуб эканини алоҳида таъкидлаб ўтиши ҳеч қандай гумонга йўл қолдирмайди.

2. Алишер Навоий Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларини жуда яхши билган ва қирқ ҳадисни шеърий таржима қилган. Балки бу рисола ҳам пайғамбаримизнинг ҳадисларидан бирига шарҳ сифатида ёзилгандир?..

3. Алишер Навоийнинг ўзи ҳам ёшлик, йигитлик йиллари сипоҳийлар сафида бўлган ва, шубҳасиз, тийрандозлик машқлари билан шуғулланган, айрим жангларда Султон Ҳусайн Бойқаронинг ёнида юрган. Чунончи, тарихчи Хондамирнинг маълумот беришича, Алишер Навоий 1470 йилда Ёдгор Мирзога қарши курашда қатнашган ва тунда Боғизоғонга қилинган ҳужумда жасорат ва мардлик кўрсатган. Шунингдек, ул зот Балх қалъасини қамал қилишда ҳам фаол иштирок этган. Ҳарбий ишларга бундай алоқадорлик Навоийда уша замоннинг асосий қуролларидан бўлмиш ўқ ва

ёй ҳақида асар ёзишга майл уйғотган бўлса ажаб эмас.

Бундан ташқари, уша пайтда Мовароуннаҳрга Шайбонийхон таъсири кучайиб, Ҳуросондаги темурийлар давлати — Султон Ҳусайн Бойқаро қўшини унга бас келар даражада тайёр эмасди. Буни «Бобурнома»да ёзилган қуйидаги гаплардан ҳам билиш мумкин: «Мирзонинг (Султон Ҳусайннинг — *Муаллифлар*) ўн тўрт минг якка йигитлари бор экандур ва қирқ минг ясоқлик йигитлари гул экандур. Ва ясоқликқа тааллуқ ишлар — хандақ тўлдирмоқ, қозмоқ ва йўл ясамоқ ва ўтун, самон хоссага еткурмоқдур».

Маълум бўладики, Султон Ҳусайн Мирзо ҳаётининг сўнгги йилларида ички низолардан чарчаб, қўшинни ҳўжалик ишларига сафарбар этган. Бу ҳол Амир Алишер Навоий назаридан четда қолмагани шубҳасиз. Аммо бу хусусда подшоҳга тўғридан-тўғри «танбеҳ» бериш ҳазрат Навоий учун адаб доирасидан ташқари бир иш туюлиб, бошқача йўл тутилган — маъмур рисола ёзилган бўлса не ажаб?

Уша даврларда темурий шаҳзодалар ўзаро низолар туфайли мамлакат мудофааси билан боғлиқ ҳарбий ишларни ташлаб қўйган эдилар. Мирзо Бобур таъбирича, мабодо жанглар бошланиб кетса, улар черикнинг бирор қанотига ҳам қўмондонлик қилишнинг уҳдасидан чиқишлари амримаҳол эди. Бу ҳол ҳам Навоийнинг назаридан четда қолмаган бўлиши табиий. «Сирож ул-муслимин»нинг қаламга олиниш сабабини ёдга келтирсак, «Рисолаи тийрандохтан»ни ҳам Навоий ёзганига ишонч ҳосил қиламиз.

Хуллас, ҳар ҳолда, Алишер Навоий номи билан боғлиқ шундай бир рисолача мавжуд, уни нашр этиб, жамоатчилик эътиборига ҳавола этиш фойдадан ҳоли эмас, албатта.

Суйима ГАНИ қизи,
Урфон ОТАЖОН

РИСОЛАИ ЖИҲРАҲДОХМАҲ

Бистиллаҳир Роҳманир Роҳийм

Алҳамдулиллаҳи раббил аламин вассалату вассаламу ала расулиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ажмаъин. Қолан набийу саллаллоҳу алайҳи вассалам. Ман тарака руҳисаҳим баъда таълимиҳи фақад тарака суннати ва ман тарака суннати фалайса минни. Садақа расулуллоҳи алайҳиссалоту вассалам.

«Ҳар ким тарк қилса тийрандозлиқни, ўгригондин сўнг, бас, тарк қилмиш бўлғай менинг суннатимни, ул мендин эмас!»

Аммо, хабарда андоқ келтирурким, чун ҳазрати Одами Сафий, саловатуллоҳи алайҳи, дунёга келгандин сўнг худойи таоло анинг гуноҳин бағишлади. Эрса Жаброил алайҳиссаломга амр бўлдики, Одамга деҳқончиликни ўғронгил. Жаброил алайҳиссалом келиб айди:

— Ё Одам худойи таоло санга айди, андин сўнг амр қилдиким, деҳқончилик қилсун.

Чун Одам алайҳиссалом бу пайғомни эшитти эрса, қабул қилди. Ва Жаброил алайҳиссалом уруғ олиб келди ва Одам алайҳиссалом сочи ва ерни мола қилди. Қазога қарғалар келиб, эккан бурдойни ковлаб олиб ея бошлади. Одам алайҳиссалом андоқ куруб муножот қилиб айдики:

— Илоҳи, менинг экканимни зое қилмагил!

Бас, худойи таоло Жаброил алайҳиссаломдин Одами Сафийга бир ёй ва неча ўқ йиборди. Чун Одамга ўқ отмоқни ўғротти. Андин сўнг буюрдиким, Одам, бу ўқни қарғалар сари отгил. Бас, Одам алайҳиссалом отти ва хато қилди. Жаброил табасум қилиб айди:

— Яна бир ўқ отгил.

Бу кезикда отқоч, урди. Жаброил алайҳиссалом шодумон бўлди. Одам алайҳиссалоту вассаллам сўрадиким:

— Эй Жаброил, аввал отқонимда нега табасум қилдинг ва сўнг отқонимда нега шодумон бўлдунг?

Жаброил алайҳиссалом айди:

— Ул табасумни анинг учун қилдим ва сўнг шодумон бўлдуким, агар аввалги ўқунг қарғаларга тегса эрди, фарзандла-

ринг илгидин қиёматқача ҳеч нимарса халос бўлмагай эрди. Ва яна билгилким, ўқ отмоқ худойи таолонинг лутфи эрур ва Одами Сафийнинг мўъжизасидур. Билгилким, ўқ отмоқлиқнинг савоби бисёрдур. Аммо андоқ баён қилолинг, то сизга маълум бўлғай.

Хабарда андоқ келтирурким, пайғамбар алайҳиссалоту вассалам ўқ отмоқнинг фазилати бисёр айтти. Эрса, саҳобалар, ризвоналлаҳи таоло алайҳим ажмаъин, таажуб қилиб сурдиларким:

— Ё расулуллоҳ, тийрандозлик бийик савобин айтсақ, халқ касбу тижоратидин қолғайлар. Ва ўқ отмоқдин узга иш қилмағайлар. Аммо бир соат ўқ отмоқ савоби билан эллик йилги тоатнинг савоби баробар турур.

Ва расул алайҳиссалом айдики:

— Ҳар мўъминким, нишонга ўқ отса, худойи таоло анга биҳиштилар савобин бергай ва агар нишонга тегса, биҳиштининг эшикин анга очиб, ажиб ҳурни анга ақд қилғайлар.

Андоқ ривоят қилурким, пайғамбар алайҳиссалоту вассалам саҳобалар бирла бир кун борур эрдилар. Саъди Ваққос фарзандлариға ўқ отмоқ ўғротур эрди. Ҳазрати пайғамбар алайҳиссалоту вассаллам замоне нишонгоҳга боқиб турдилар. Боябор бир йигит пайдо бўлди, илгида ўқ ва ёй, бу йигит келиб бир ўқ отти эрса, пайғамбар алайҳиссалоту вассаллам баса шодумон бўлди. Андин сўнг саҳобалар, ризвоноллоҳи алайҳим ажмаъин, сўрадиларким:

— Ё пайғамбари худо не сабабқа шодумон бўлдингиз?

Пайғамбар алайҳиссалоту вассаллам айдиларким:

— Ул сабабдин шодумон бўлдум: ул йигит келур эрди, ғарқи гуноҳ эрди. Чун ўқ отти эрса, барча гуноҳларидан пок бўлди ва гуноҳлари тукилди.

Хабарда андоқдурким, пайғамбар алайҳиссалоту вассалам буюрди:

— Ҳар ерниким, масжид қилур бўлсалар, қирқ йил бурун фаҳр қилур эрмишким, мени масжид қиладурлар. Ва ҳар ер-

данким, уқ отар булсалар, саксон йил бурун фахр ва мубоҳот қилур эрмишким, мени нишонагоҳ қилиб, бир кун уқ отгайлар.

Амирулмуъминин Али, карамуллоҳу ваҳҳаху, гоҳо уқ келтирур эрди, бош ва оёқларни ёланг қилиб дуруд айтур эрди. Бир кун Саъди Ваққос уқ отар эрдиким, Жаброил алайҳиссалом келди ва Ҳазрати пайгамбар алайҳиссалом Саъди Ваққос бирла туруб эрдилар, пайгамбар алайҳиссалом айдилар:

— Эй Саъди Ваққос, менинг учун бир уқ отқил!

Ва Жаброил алайҳиссалом аиди:

— Ё расулulloҳ, Саъди Ваққосга айтинг, менинг учун ҳам бир уқ отсун.

Чун Ваққос бу икки уқни отқондин сунг пайгамбар саллолоҳи алайҳи васаллам аиди:

— Бир уқ худойи таолонинг оти учун отқил.

Саъди Ваққос яна бир уқ отди. Андин сунг саҳобалар, ризвоноллоҳи алайҳи ажмаъин, бориб нишонагоҳдин уқларни кел-

турдилар. Аммо ул уқким, худойи субҳон ва таоло оти учун отиб эрдилар, топмадилар. Жаброил алайҳиссалом келиб аиди:

— Ё Муҳаммад, худойи таоло айдиким, ул уқни топмасунлар, анинг учунким, ул биҳишда Саъди Ваққосга ер олиб, анда турди.

Манқулдуким, Шайх Шафиқи Балхий, раҳматуллоҳи таоло алайҳи, назъ ҳолинда уқиб уқ-ёй келтириб, бир неча уқ отти эрса, ёронлари куруб шодумон булдиларким, Шайхнинг аҳволи яхшидур. Шайх, куддиса сирриху, айдиким:

— Эй ёронлар! Билинларким, менинг ҳолим охир бўлибтур. Аммо андоқ хаёл қилдимки, бир тоат қилайин ва ҳеч тоат бу маҳалда уқ отмоқдин беҳроқ курмадим. Билгилким, уқ отмоқ савоби кўп ва масъаласи бисёр. Аммо мухтасар қилдук.

Бо эҳтиром анжомид, ба тамом расидин нусхаи шариф дар дасти бандаи заиф Фатҳуллоҳ ул-котиб (гаффара зунубаху).

ИЗОҲЛАР

Алҳамдулиллаҳи раббил аламин, вассалату васаллам аъло расулиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ажмаъин

Алайҳиссалом

Саловатуллоҳи

Сафий

Пайғом

Мубоҳот

Карамуллоҳу ваҳҳаху

Дуруд

Угримоқ

Гуноҳни бағишламоқ

Куддиса сирруху

Назъ ҳолати

Алайҳиссалоту васаллам

Ризваноллоҳи таоло алайҳим

ажмаъин

Ассалоту васалламу

Раҳматуллоҳу таоло алайҳи

Гаффара зунубаху

Фарсанг

— Бутун оламларнинг парвардигорига ҳамду сано булсин, Оллоҳнинг расули ва унинг оила аъзоларига дуои саломлар булсин.

— Унга салом. Пайгамбар номига қушиб айгилади.

— Унга Оллоҳнинг саловатлари булсин.

— пок, тоза, танланган

— хабар

— қувониш

— Оллоҳ унинг юзини карамли қилсин.

— мақтов, дуо, салом, яхшилик тилаш

— урганмоқ

— гуноҳни кечирिश

— сирри муқаддас, эзгу булсин

— жон чиқиш пайти

— Унга дуо ва саломлар булсин.

— Буюк Оллоҳ уларнинг барчаларидан рози булсин.

— дуои саломлар

— Унга энг буюк Оллоҳнинг раҳмати булсин.

— Оллоҳ унинг гуноҳини кечирсин.

— масофа улчови, олти-етти километрга тенг

ВАТАН ҲАМДУ САНОСИ

Ҳон танда эмас, Ватан туйғондандир, дейди донолар. Ватан, юрт туйғуси — инсоннинг туғул шарафатномаси. Миллат руҳ бўлса, Ватан буғусудир. Ҳиссимиз юксалини сарф руҳимиз тиниқлашди, руҳимиз камолга етса, Ҳиссимиз яйрайди.

Истиқлол бўлиб Ҳисму Ҳонимиздан сирли ва суғурли ҳарқайралар қайта туйғилди. Ватан мадҳи яна тилга туйғилди. Фуқароларда юрт ҳисси, Ватан туйғусини камол топтириш бурун бениҳоя катта аҳамият касб этмоқда. Ҳурфаларимиз шури эгтиборга олиб, «Ватан ҳамду саноси» руқнини ташкил этди ва унда дунё донишмандларинини Ватан, юрт ҳақидаги фикрларини, шу муқаддас туйғуналар билан боғлиқ инсоний фазилятлар ҳусусидан иборатли мулоҳазаларни топ этишни режалаштирди. Бу сонда сиз, муҳтарам ўқувчиларни милоддан олдинги III асрларда яшаган юнон файласуфи Луксанинни Ватан ҳақидаги мулоҳазалари билан таништиришни лозим топдик.

Бу ҳикматлар кўп қадим замонларда яратилган. Аммо, эгтибор берини, улар худди бурунча мослаб айтилгандек. Асрлар ўтибдики, Ватанни туйғуниш, юрт меҳрини ҳис этиш борасида ҳақ нарса ўзгармади. Демак, Ватан ҳисси, Ватан муҳаббатини абадий ва Одам болаларинини бағрисида бир хил экан!

ЛУҲИАН

МАДҲУ ДАЪВАТ

Ватандин яхши ёр бўлмас, деган ҳикматни билмайдиған одам топилмасе керак. Чиндан ҳам, Ватандан азиз, Ватандек муқаддас, Ватандек олий неъмат бормикан? Инсонга неки муқаддас булса, барчаси Ватан билан боғлиқдир. Узга шаҳарларнинг маҳобати ва салобати, биноларнинг ҳайбати нечоғли ҳайратланарли бўлмасин, уларнинг ҳеч бири она юртингизга тенг келмайди. Кўпчилик олис ўлкаларнинг сўнгсиз мўъжизалари қошида ҳайратга ботади, аммо ҳеч ким, ҳеч қачон шу мўъжизаларни деб Ватанидан воз кечган эмас.

Менимча, бой ва улкан шаҳарнинг фуқароси эканидан фахрланиб юрадиган одам Ватанга муҳаббат туйғусининг асл моҳиятини илғамайди. У мабодо бундайроқ бир шаҳарнинг фуқароси бўлганида борми, умри азобда ўтар эди. Мен эса «юрт» сўзининг маъносини туйишдан лаззатланаман. Олис-яқиндаги шаҳарларни бир-бирига қийслаган одам, шубҳасиз, аввало, уларнинг катта-кичиклигию кўрку жамолини, бозору дўконларидаги серобчилик ёки йўқчиликни назарда тутайди. Бирок, улар орасидан энг яхшисини танлаш имкони берилганида ҳам ҳеч бир зот юртидан кечиб, ўзига бошқа шаҳарни раво кўрмас эди. Аксинча, барча ҳам юрти бошқа ўлкалар сингари обод ва фаровон бўлишини истайди ва ҳар қандай вазиятда киндик қони туй

килган ерда яшашни афзал билади.

Ота ва бола ўртасидаги муносабат ҳам худди шундай. Ақлли фарзанд зинҳор бошқа одамни отасидан зиёд кўрмайди. Чин ота ҳам ўз боласи туриб бошқага меҳр қўймайди. Фарзандини жон-дилидан суюдиган ота уни дунёнинг бор неъматидан лазиз билади. Унинг учун энг кўхли, энг кучли, энг олижаноб инсон — боласи. Тўғри, фарзандига бошқача муносабатда бўладиганлар ҳам бор. Назаримда, улар боласига меҳр кўзи билан қарамайдигандек.

Дунёда отамиздан яқин ва қадрли зот бўлмаганидек, «юрт» сўзидан азиз ва қимматли калима йўқ. Отасига ҳурмату эҳтиром сақлаган фарзанд юртини ҳам азизу мукаррам тутати. Чунки, етти пушти шу юртда ором топган, ахир.

Инсон қуёшни ҳам дастлаб Ватанида кўради. Гарчи у бани башар учун баробар маъбуд бўлсада, ҳар ким уни ўзиники деб билади. Негаки, у илк бор ўз юртида офтоб шуъласига йўғрилган. Одамзод гапиришни ҳам она юртида ўрганади, худони ҳам даставвал шу муқаддас гўшада танийди.

Дунёни билиш, илм эгаллаш умидида олис ўлкаларга кетадиганлар ҳам, аввало, ўз юртига ҳамду сано айтмоғи лозим. Агар у юртида юриб, дунёда беҳисоб шаҳарлар борлигини билмаганида борми, «шаҳар» сўзини эшитмаган, бинобарин, билим олиш учун бошқа ўлкага кетмаган бўлур эди.

Чамамда, инсонлар бор ақлу заковатини юртига кўпроқ наф келтириш учун тўплайдигандек. Улар бойликни ҳам юрт фаровонлиги учун йиғади. Талайгина шаҳарларда оқибатсиз фарзандларни жазолаш тўғрисида қонунлар амал қилади. Ватан ҳам она. У бизни кўксига асраб улғайтирган, оқу қорани ўргатган. Шу боис, унга мудом

эҳтиромда бўлмоғимиз лозим.

Мусофирчиликда яшаб, юртини ўйламайдиган, уни буткул унутиб юборган кишини ҳали ҳеч ким кўрган эмас. Гурбатда икки жаҳон овораси бўлганларнинг барчаси Ватан — худо берган неъматларнинг энг улуғи, деб таъкидлайди. Бегона юртда иши бароридан келиб юрганлар ҳам жами нарсаси муҳайё эканини айтиб, фақат энг муҳим нарса — Ватан йўқлигидан нолийди. Гурбат дунёсининг азоби кўрсин! Четда донг чиқариб, сўнгсиз бойлик тўплаган, илму жасорати билан барчани лол қолдирган, бироқ буларни қадрлайдиган юртдош тополмай, бор вужуди билан Ватанига талпинаётганлар оз эмас. Одамзод мусофир юртда қанча обрў орттирса, ўз юртига шўнчалик илҳақ бўлади.

Ёшлар Ватанни севади. Аммо кексалар, донороқ бўлгани учунми, юртни улардан-да кўпроқ суюди. Кекса одам вужуди киндик қони тўкилган ерда ором топишини истайди.

Ватанга чинакам меҳр шу юрт фуқароаридагина бўлади. Келгиндилар эса, никоҳсиз туғилган бола сингари, у ердан бу ерга осонгина кўчиб юраверади. Улар «юрт» сўзини билмайди, бинобарин, унинг қадрига етмайди. Улар қорни тўйган жойни макон қилиб кетаверади. Бундайлар учун фаровонлик қорин гами билан ўлчанади. Юртини она ўрнида кўрувчилар эса, гарчи у муъжазгина ёки бор-йўғи тоғу тошдан иборат бўлсада, туғилиб ўсган тупроғини кўзига тўтиё қилади.

Она юрт бениҳоя қадрли. Шу боис, Ватандан бадарга этиш дунё тарихида энг оғир жазо ҳисобланган. Энг буюк даъват «она юрт» сўзи бўлган. Бу даъватни эшитган одам зинҳор ўзини пананга урмайди. Чунки, бу сўз юраксиз кишини ҳам шер қилиб юбаради.

ШАФРАККУР ҲАҚИДА ҲУКМАТЛАР

Шафраккур — докишманлар қалби-
нинг тириклиги.

* * *

Оллоҳ неъматлари ҳусусида фикр юри-
тиши ибодатдан афзалдир.

* * *

Қим билган нарсаси ҳақида кўп фикр
юритса, унинг илми ривож топади, му-
раккаб ҳақиқатларни ҳам тушунади.

* * *

Шафраккурдек ҳеч бир илм йўқ.

* * *

Унсон шафраккури бамисоли ойнаки, ун-
да эзгу амаллар ҳам, хунук амаллар ҳам
акс этади.

* * *

Бир соатлик шафраккур бир кечалик иб-
одатдан бехроқ.

«Наҳжул балоға» асаридан

S U M M A R Y

In his article «Independence and National Consciousness» professor Abdurakhim Erkaev reflects upon problems of forming of a new national outlook, ways of getting rid of influences of the old ideology.

To form the Central Asian common market the following conditions are needed: specialization of production, similarity of the countries' levels of development, creation of the states, boundary' unity, etc. There are such conditions in our region». (From the article «A Common Market Is the Request of a Common Benefit» by professor Nurislom Tokhliev. The article deals with the process of economic integration in the Central Asian region.)

If the former USSR's government had given the matter of turning the Siberian rivers towards Central Asia considerable thought, no doubt it would have succeeded. But it did not consider the problem seriously. In fact the idea had only been invented to delude the people for a while and to jabber about the USSR's might. (From the talk of Peoples' Writer of Uzbekistan Tolepbergen Kipbergen with the contributor to the magazine Murtazo Karshibaev.)

In his article «The Model Is a Lamp of Imagination» Mukhammadilkhom Yuldoshev, a specialist in study of philosophy, talks about problems of a national upbringing, of bringing up mature people. He writes, for example: «Why have the young become so keen on watching «Love story films» according to the Western worded model? Because we cannot re-create our true examples of love in modern terms.»

Foreign colleagues call him with respect Doctor Rtveladze. In fact, he is noted for his knowledge, his striking depth, his encyclopaedic learning.» (From the article «Selflessness» by Gulsara Bobodzhanova about academician Eduard Rtveladze.)

heikh Aziziddin Nasafiy: «...they call you a small man (insoni sugro) and a small world (olami sugro) while the whole world itself — a great man (insoni kurbo) and a great world (olami kurbo). Hey, dervish, thou is a small world while the whole world is a great world». (From the treatise «Zubdatulkhakoyik» (The Gream of Truth)

n his book «The Ancient Turkis» Lev Gumilev studies conscientiously the reasons for the necessity of rise, development and decline of both the First (Eastern and Western) and the Second Turki sultanates.» (From the publicistic work «My Saver, My Helper is the Turki People» by writer Nabidzhan Boki)

n the dramatic poem «Sokhibkiron» by Uzbekistan's People's poet Abdulla Orif, a historic figure of the great military leader and statesman Amir Temur is artistically depicted.

n his work «A Treatise on Indigence» the great sufi Najmiddin Kubro muses upon the essence of the world, righteousness and honesty, wisdom. «...I understood that a man who could upbringing himself and repress the lust was the strongest one. I understood that the abundance in life and sustenance is in the submissiveness to Allah» it is said in the treatise.

n the story «Hellados», by Georgia writer Nodar Dumbadze, the feeling of love for Motherland is depicted through very lifelike and impressive events, original characters.

n the article «From Historicity to Artistry» professor Botir Valikhodjaev ponders over the chapters in the great historian Shrofiddin Ali Yazdi's «Zafarnoma» in which Amir Temur's appearance and personality are treated in a poetic form.

1

1

9

9

9

9

1

5

Tafakkur

